АЗӘРБАЈЧАН

11

1978

ДОЛЧА

ПОВЕСТ.

1

МӘСЛӘҺӘТ eләјирәм дә, сәнијнән, мәсләһәтди дә, башува дөнүм сәнүн, елә бу саат кедиб еви вермәдим ки, јолдан өтәнин биринә, мәсләһәтди дә. мәсләһәтли дон кен олар да дејибләр. Мән бир пис сөз демирәм ки, сәнүн балаларувун дәрдини чәкирәм дә, өзкәнин дәрдини чәкмирәм ки, өз дәрдими чәкмирәм ки, мәнә нә вар, һај-һајым кедиб, вај-вајым галыб, истәјирәм ушагларчун бир күн ағлајым дә.. Бир күн ағлајаг бунлара биз кәрәк, ја јох?—Ағабачы өмрүндә биринчи дәфә иди ки, өзү һаггында әринә белә сөзләр дејирди, гочалмағындан дәм вурурду вә елә бил ки, Ағабачы һәмин Ағабачы дејилди ки, сәһәр сүбһдән јериндән дуран кими, кәллајы отаға кечиб, ушаглар ичәри кирмәсин дејә гапыны да ачарлајыб он-он беш дәгигә сир-сифәтинә сығал верирди, хынасынын вахтыны бир күн дә кечмәјә гојмурду вә кәндин ән биринчи сөз кәздирәни Зүбејдә һәр дәфә хејирдә, шәрдә, һамамда Ағабачыны көрәндә јаныб-јахылырды: —«Ағәз, бир буна бахын е, нәнәм јашындады (амма буну Зүбејдә лап ағ еләјирди, чүнки өзү әскији сәккиз-он јаш Ағабачыдан бөјүк иди; һәр һалда Ағабачы өзү белә дејирди вә кәндин әксәр арвадынын да Зүбејдәдән зәһләси кетдији үчүн Ағабачынын јаш барәдәки фикрини тәсдиг едирди) нәнәм јашындады, амма сүрмәсинә-задына бир бах е!... Әријчүн бәзәниб-дүзәнир дә, Ағабабајчүн (Зүбејдәни јандырыб-јахан да елә бурасыјды, чүнки өзүнүн нә әри варыјды, нә дә ушағы, тәк чаны иди вә бүтүн тәгсирләр дә өзүндә иди, чүнки аталар јахшы дејиб ки, нијјәтин һара, гисмәтин дә ора); бурасы да тамам биринчи дәфә иди ки, аилә мәсәләләриндә, ев-ешик ишләриндә Ағабачы илә Ағабабанын сөзү бир кәлмирди.— Бөјүјүб дә ушаглар, ај Ағабаба, бөјүк ушаглар олублар да, машаллаһ, бунларын ахы, аллаһ гојса, нијјәт олмасын, гисмәт олсун, гајытмағы вар, евләнмәји вар, ај башува дөнүм сәнүн, бир тәдбир көрмәк кәрәкмәз бәјәм?! Һеч олмаса һәрәсинә бир үзүк алаг да, көрәк дә, гапысына кетдијимиз адамларын јанында башымыз ашағы олмасын да, көрәк дә, ај Ағабаба! Һә, јахшы, бунлар һеч, оғландырлар машаллаһ, өзләри биләрләр нејнијәрләр, бәс гызлар? Гызлар нә олсун бәс? Бөјүкдүләр е дај, лап бөјүјүбләр, машаллаһ! О күн мүрдәшир үзүнү јумуш о абырсыз Зүбејдә һамамда сөз јајыб ки, куја ки, Ағакүлләбир гызы, адыны демәјиб һәлә, вағзал бағында, ајыб олмасын сәндән, өпүшән көрүб! Јајыр бу сөзү, елә билир мәнә тә'сир еләјәчәк, күлбашдај демир ки, нөшүн тә'сир еләјир мәнә, дај да јахшы мәнимчүн, кишиди дә оғлум, кишиди! Һәлә Ағакүлү дејир е, Ағабаба, Ағакүл һәлә ики илдән сонра кәләчәк Амурски областдан, иншаллаһ, аллаһ гојса, бәс Балададашын кәлмәјинә нә галыб? Бир-ики аја кәлир ушаг да! Нә билирсән сән, бәлкә елә бир истәјлиси вар бурда, һеч хәбәримиз јох? Кәрәк бир чарә гылаг башымыза, јохса јох? Гызлар бәс, Ағабаба, бу гызлары биз көчүрәчәјик иншаллаһ да...—Ағабачы нәлбәки, бычаг көтүрүб индичә јајдығы хәмири јухајајанын үстүндә нәлбәки-нәлбәки кәсмәјә башлады; кәсилән хәмирләр һамысы бир бојда иди, нәлбәки кирдәлијиндә вә бир аздан бу нәлбәки кирдәси хәмирләр ортадан бүкүлүб һамысы бир бојда гарын гутабы олачагды.—Нолар, ај Ағабаба, сәнсән, мәнәм, Нуһбалады, бир дә гызларды дә (куја ки, бунлар чох аз адам иди), дүшәрик ашағы, гырх күн галыб сентјабра да, нә вар ки, галарыг ашағыда, хәнчәримизин гашы дүшмәјәчәк ки, нолар, верәрик евләри бир мәрфәтли аиләјә, вәссалам да, нә вар ахы бурда ки, пис кәлир сәнә е, башува дөнүм сәнүн?

Бу сөһбәт ики күн иди башламышды вә бу һәмин ики күн иди ки, Ағабабанын иш нөвбәси дејилди, евдә отуруб истираһәт едирди вә бүтүн өмүрләриндә биринчи дәфә иди ки, ортаја елә сөһбәт дүшмүшдү ки, бу сөһбәтин үчбатындан Ағабаба сидг үрәкдән истираһәт едә билмирди.

Ағабаба «Бакы—Бузовна» маршруту автобусуну сүрүрдү, үч күн ишләјирди, ики күн евдә олурду вә евдә оланда да һәјәт-бачајла мәшғул олурду, гышда мејнәләри кәсирди, јајда тағлары сулајырды вә сапрә вә илахыр бу кими ишләрлә мәшғул олурду. Сон он ики илдә белә иди, јә'ни маршрут автобусунда ишләјәндән белә иди, амма үмумијјәтлә Ағабаба дүз, гызыл кими, отуз ики ил иди сүрүчү ишләјирди, он сәккиз јашындан, јә'ни мин доггуз јүз гырх алтынчы илдән бу тәрәфә, инди дә ки, аллаһа шүкүр, јетмиш сәккизинчи ил иди; «полуторка»ларда башламышды, инди «Икарус» сүрүрдү вә бурасыны даһа дәгиг билирди ки, «Икарус» ахырынчы машыныды, пенсијасыны алыб кәлиб отурачагды евдә, асудә јашајачагды; јорулмушду Ағабаба.

— Әкәр биз дә чамаат кими кирајә версәјдик еви јајларда, көрүрсәнми нә гәдәр габаға дүшәрдик! Ејиб шеј дөјүл ки, ај Ағабаба, өз евимизди, өзүмүз тикмишик, һалал пулумуза тикмишик, верәрик бир ај, ики ај јајда кирајәјә мәрфәтли бир аиләјә, абырлы адамлара, онлара да јахшы олар ки, кәлиб һава ударлар бурда, чимәрләр дәниздә, бизә дә јахшы олар ки, әлимизә артыг пул кәләр бир аз, хәрчимизә көмәк еләјәр, нөш сән ахы буна разы олмурсан е, ај башува дөнүм, ај Ағабаба? Валлаһ, саваб ишди!..

Ағабаба бағбан Әсәдулланын бағышладығы кәһрәбаја охшајан сары тәсбеһи шаггылдада-шаггылдада шүшәбәндин ачыг пәнчәрәси габағында отуруб дәнизә бахырды. Бурдан, Ағабабакилин шүшәбәндиндән баханда дәниз елә бил әлинин ичиндә иди; Бузовнадан Зуғулбаја чан узанан гајалыг көрүнүрдү, гајалыгдан ашағыда бүтүн дәниз көрүнүрдү, үфүг хәттинә кими бир көмкөјлүк көрүнүрдү, саһил боју сапсары гумлуг көрүнүрдү; дәнизин көјлүјү һардаса бир аз ачыг иди, һардаса бир аз тутгун иди вә бу көјлүкдә бу саат бир учсуз-бучагсызлыг вар иди, диби көрүнмәјән бир дәринлик вар иди, бир дүнја су вар иди вә бир дә ки, бу көјлүкдә бир меһрибанлыг, ишыглыг, мүлајимлик вар иди; дәниздән сәс кәлмирди, дәниз уғулдамырды вә бу сәссизликлә лап хырдача ләпәләрин саһилә доғру сакит-

чә дә ләпәләнмәси арасында гәрибә бир ујғунлуг вар иди, бу сүкут илә бу ләпәләнмә бир-бирини тамамлајырды вә бу дәм адама елә кәлирди ки, дәниз елә һәмишә бу чүр олур, елә бил һеч вахт һеч бир уғулту бу сәссизлији парчаламыр, һеч бир бозлуг һеч бир вахт бу көјлүјү боғуб, тамам солдуруб јох еләмир, бу сакит ләпәләр һеч бир вахт далғалар олуб көпүкләнә-көпүкләнә гајалара чырпылмыр, елә бил хәзри һәмишә беләчә меһ олуб әсир.

Сәһәрдән бәри бир нәфәр бу дәниз көјлүјүндә, бу дәниз сәссизлијиндә чимирди вә һәмин нәфәр чимиб гуртарыб, дәниздән дојуб саһилә чыханда мә'лум олду ки, бу нәфәр бир нәфәр јох, ики нәфәрди, бир оғлан, бир гыз...

Ағабаба ајаға галхыб енли күрәкләријлә шүшәбәндин ачыг пәнчәрәсинин габағыны кәсди, елә бил ки, Ағабачынын да сәһәрдән бәри дәнизлә бир адам олуб, инди икиләшән бу оғланла бу гызы көрмәјинин габағыны алды (бу тәрәфләрин адамлары белә иш тутмазды, һәмин оғланла һәмин гыз, шүбһәсиз ки, шәһәрдән, Бакыдан кәлмишдиләр вә базар ертәсинин адамсыз дәнизиндә өзләрини суја вермишдиләр), бир мүддәт Ағабачынын тәзә күндә ачмағына бахды, сонра бирдән-бирә һирсли-һирсли:

— Гуртар!—деди.— Өлмәмишәм һәлә мән! Нә гәдәр ки, сағам мән, бу евдә бир јад адамын бир гара гәпији дә хәрчләнмәјәчәк! Сырға елә буну, ас гулағындан! Билдүн?

Ағабаба бу сөзләри деди вә баш бармағы илә һәлә чаван вахтларындан ағармыш галын бығыны һирслә гашыды, сонра отаға кечди вә мизин архасында отуруб дивардакы шәклә бахды.

Ағабаба она көрә белә һирсли данышды ки, ганы гарајды, өзү дә бу ганыгаралыг тәкчә она көрә дејилди ки, Ағабачынын башына кирмишди ки, кәрәк бу јај еви кирајә версинләр; бу сәссиз-күјсүз јај күнүндә, ишләмәдији бир күндә, һеч кимин саташыб-долашмадығы бир күндә нәјә көрә белә һирсли иди, һеч өзү дә билмирди; амма бирдән-бирә дәрд-дур еләмәјә үрәји бир адам истәди, Балададаш үчүн дарыхды, Ағакүл үчүн дарыхды, сонра гызлар бир-бир кәлиб көзүнүн габағындан кечди вә белә мә'лум олду ки, Ағабабанын үрәјиндә нә исә бир никаранчылыг вар, өзү дә бу никаранчылыг лап дәринләрдән баш галдырыр, бир гаранлыгдан, бир думандан баш галдырыр; сонра Ағабаба ширә бахды, әлиндә хәнчәр тутмуш гәһрәмана бахды вә нечә олдуса, кишинин бирдән-бирә бу ширә јазығы кәлди; бу шир шир олмағына шир иди, амма гәһрәманын әлиндәки хәнчәрә елә бахырды, елә бил шир јох, довшан бахыр...

...Бу шәкли бөјүк отағын диварына үч ил бундан габаг Бакыдан кәлмиш бир рәссам чәкмишди. Рәссамы Бакыдан кәндин клубуна чағырмышдылар ки, гырмызы парчаларын үстүнә шүарлар јазсын вә бир дә сүлһүн рәмзи кими бир көјәрчин шәкли чәксин, бу көјәрчин шәклини ассынлар клубун кирәчәјинә, чүнки Бакыдан һөрмәтли бир адам кәләчәкди вә клубда ичлас еләјәчәкдиләр. Һәмин рәссам клубда ишини гуртарандан сонра, бир хејли мүддәт галды кәнддә, башлады кәндин евләриндә отагларын диварларына пулла шәкил чәкмәјә. Кәндә бир дәб дүшдү ки, кәл көрә сән, кими көјәрчин шәкли чәкдирди диварына, кими мешә күл-чичәк; бағбан Әсәдулла отағында дивар боју кәми шәкли чәкдирди, үстүндә дә јаздырды ки, «АДМИРАЛ НАХИМОВ», чүнки мүһарибә вахты бу кәмидә вурушмушду; дүлкәр Мүзәффәр отағында бүтүн дивар боју чијнинә шал салмыш јарысы балыг, јарысы да сары сачлы суда далғаланан көзәл бир гыз шәкли чәкдирмишди вә бунун үс-

түндә дүлкәр Мүзәффәрин арвады Зәһра дүз гырх күн әри илә данышмады, күсү сахлады; гушвуран Фазил бир овчу шәкли чәкдирмишди диварына ки, пәләнки алнындан вуруб јерә сәрмишди вә гушвуран Фазил белә дејирди ки, куја бу овчунун сифәти өз сифәтиди, куја рәссам она бахыб, чуша кәлиб, бу шәкли белә чәкиб. Һамы да Әмиргулудан сонра башламышды: Әмиргулу һәмин рәссамла достлашмышды, тез-тез ширин чахыр ичирдиләр вә ичә-ичә дә Әмиргулу рәһмәтлик анасыны јадына сала-сала о гәдәр ағламышды ки, ахырда һәмин рәссам Хејранса евдә олмајанда кәлиб Әмиргулукилин бөјүк отағынын диварында үзүнү көрмәдији, һеч бир шәкли галмамыш арвадын— Әмиргулунун анасынын бүтүн дивар боју шәклини чәкмишди вә бундан сонра бүтүн кәндә дәб дүшмүшдү. Һәмин рәссам кәлиб Ағабабакилин дә бөјүк отагларынын диварында бүтүн дивар боју бир шир вә бу шири өлдүрән бир икид адам шәкли чәкмишди вә Ағабачы бир хејли әли гојнунда бу шәклә бахандан сонра, сорушанда ки, бу нәди белә, деди ки, күрчүләрин чох бөјүк бир шаири вар, Шотады ады, онун јаздыгларыды чәкмишәм сизинчүн. Ахшам һәмин рәссам Әмиргулу илә ширин чахыр ичиб јенә кәлиб чәкдији бу шәклә бахды, өзүнү сахлаја билмәјиб һөнкүр-һөнкүр ағлады, Әмиргулунун да көзләри долду вә һөнкүр-һөнкүр ағлајан рәссама бахыб Ағабабаја деди ки, бунун кими бөјүк рәссам јохду дүнјада, амма Бакыда гојмурлар ону габаға кетсин, басырлар башындан, чүнки адамы јохдур вә арвады да бу рәссамы атыб кедиб башгасына. Бу шәкил кәнддә һамынын хошуна кәлди вә һамы да бу фикрә кәлди ки, бу шәкил һәмин рәссамын шаһ әсәридир. Һәтта Зүбејдә дә буну данмады вә Ағабачы һамамда бу шәкли тә'рифләјәндә сәсини чыхармады; дүздү, гәһрәманын әлләри биртәһәр чыхмышды вә китабханачы Нәчәф дејирди ки, куја рәссамлыгда ән чәтин иш адам әли чәкмәкди; гәһрәманын ајаглары да бири елә бил бир аз узун иди о бириндән, башындакы билмирдин сачыды, јохса түклү папагды, амма һәр һалда әввәлләр Ағабабанын да чох хошуна кәлмишди бу шәкил, амма инди нечә олдуса бирдән-бирә бу ширә јазығы кәлди, фикриндән кечди ки, дејәсән елә бу шир дә Әмиргулу кими бир шејди...

..Ағабабанын ширә јазығы кәлди вә бу шири чәкән рәссам да кәлди дурду көзүнүн габағында вә Ағабабанын о рәссама да јазығы кәлди, амма бурасы лап ағ олду ки, бирдән-бирә Әмиргулуја да јазығы кәлди, елә бил һәмин Ағабаба дејилди ки, пәнчәрәдән күчәјә бахыб көрүрдү ки, Әмиргулу јенә кефләниб тут ағачынын дибинә јыхылыб, каһ инсан сәсинә охшајан, каһ да инсан сәсинә охшамајан сәсләр чыхарыр вә үрәјиндә Әмиргулуну сөјүрдү: «Көпәк оғлу, халис әсфәләссафилиндир!»

Нәдән иди ки, бу Ағабабанын башына белә фикирләр кәлирди, дүнјаја јазығы кәлирди, үрәји сыхылырды вә билмирди ки, нә еләсин? Бу исти јај күнүндә отағын бүркүсүндән иди, ја нәдән иди?

Елә бил ки, Әмиргулу Ағабабанын беләчә јумшалмасыны көзләјирмиш, күчәдән јенә онун сәси кәлди вә Ағабаба көзләрини шир-довшандан чәкиб ајаға галхды, пәнчәрәјә јахынлашыб пәрдәни галдырды.

Әмиргулу адәтән күндә дөрд стәкан ширин чахыр ичирди. Әмиргулунун арвады бәдбәхт гызы бәдбәхт Хејранса кәнддәки чахыр дүканында, сонра Вартан Нерсесовичин мүдир олдуғу бөјүк мағазада дава салыб гырғын-гијамәт еләмишди вә инди кәнддә һеч ким Әмиргулуја чахыр вермирди, одур ки, Әмиргулу көзүнә дөндүјүм дә һәр күн хоруз баныјла јухудан дуруб биринчи маршрут автобусуна минирди, каһ Маштағада, каһ Бузовнада, каһ Мәрдәканда, Шүвәланда ики долу стәкан (һәрәси 250 г.) ширин чахырыны ичирди, бир дә ахшам јенә минвал илә ики стәкан ширин чахырыны ичирди вә бу дөрд стәкан

ширин чахыр бүтүн күнү бәс еләјирди Әмиргулуја, самовар үстүндәки чајник кими, һәмишә дәмдә олурду, амма елә ки, артыг ичди, елә ки, өз чәдвәлини позду, ортада һарданса бир имкан тапыб араг ичди, онда залым оғлу кәлиб јыхылырды күчәдәки бу тут ағачынын дибинә. Һәрдән Хејранса абыр-һәјадан аз гала јерә кирә-кирә Ағабабаја дејирди:

— Ағабаба гәдеш, миндирмә буну машунува.

Амма нә чох бу Абшерон јолларында маршрут автобуслар, нә чох јүз чүрә машын вә Әмиргулујла бу чүр мүбаризәләр бир нәтичә вермирди; бунунку о иди ки, китабханачы Нәчәф демишкән, зәнк еләјәсән шәһәрә, машынла кәлиб көтүрүб апарсынлар вә хәстәлијинә бир чарә гылсынлар, амма Хејранса, ајдын мәсәлә иди ки, белә тәклифләрә разы олмурду, чүнки Хејранса да бу кәнддә бир кишинин гызы иди вә чамаатын көзү габағында әрини апарыб шәһәрдә дәлиханаја ата билмәзди.

Инди дә Әмиргулу күчә тәрәфдән евләринин габағындакы тут ағачынын дибиндә отуруб күрәјини сөјкәмишди ағачын көвдәсинә вә охујурду өзү үчүн:

Мән әнтигә чортдајам!
Чортдајам, фиронтдајам!
Атырам плјумотлары,
Вурурам самалјотлары!

Хејранса евләринин күчә балконунда күфтә-бозбаш үчүн әт дөјә-дөјә башыны икинчи мәртәбәдән ашағы узадыб:

— Ај сән өләсән!—деди.

Әмиргулу һәрәси бир тәрәфә ахан көзләрини бир анлыг бир јерә чәм еләјиб:

—Мәним чанымчун, вурурам! — деди. — Лап катјуша да атырам, мән өлүм, һә!..

...Һәрдән ахшамүстүләр, о вахтлар ки, сәһәрки ики стәканын тә'сири кечиб кедирди, ахшамкы ики стәканы исә һәлә ичмәмишди вә башга да һеч нә дилинә вурмамышды, јә'ни о вахтлар ки, Әмиргулу нисбәтән ајыг иди, сорушанда ки, бу нә сәфеһ маһныды охујурсан белә, дејирди ки, балам, сәфеһ нијә олур, Хејрансајла бир јердә јашамаг елә фронтда олмагды дә...

...Ағабаба бу дәфә үрәјиндә Әмиргулуну сөјмәди, тәкчә буну фикирләшди ки, аллаһ адама белә бир әр, белә бир оғул веринчә, бир гара даш версә јахшыды.

Ағабаба бу сарыдан нараһат олмаја биләрди, чүнки өзү тојда-мәчлисдә, илдә-әјјамда бир дәфә ичәрди вә оғланлары да бу чәһәтдән өзүнә охшамышды, Балададашын да, Ағакулун дә, Нуһбаланын да јығышыб кедиб араг алыб гајалыгларда ичмәји, шәһәрдән јешик-јешик пивә алыб кәтириб күчәдә нәрд ојнаја-ојнаја нохудла ичмәји, әлләринә кечән пулу апарыб Күмүш Маликин кабабханасында гојмағы јох иди.

Ағабаба илә Ағабачынын үч оғлу вар иди, алты да гызы вар иди, үч оғул далбадал олмушду, сонра да алты гыз олмушду. Бөјүк оғланлары Балададаш әскәрликдә иди, әслиндә әскәрлик вахты гуртармышды, һансы курсдаса охујурду, бир аздан сонра гајыдыб кәләчәкди, сонра да јазырды ки, бир мүддәт евдә галыб кедәчәкди һәрбчиләрин али мәктәбинә имтаһан вермәјә. Икинчи оғлан Ағакул дә, һәмин Ағакул ки, дәллал Зүбејдә һамамда сөз јајыб ки, куја ону вағзал бағында бир гызла өпүшән көрүб, ики ај иди ки, әскәр кетмишди вә Балададаш кими о да Амур вилајәтиндә иди. Үчүнчү оғул Нуһбала онунчу синфә кечмишди, кәлән јај мәктәби гуртарыб о да әскәрлијә кедәчәкди. Наилә доггузунчу синфә кечмишди. Фирузә једдинчи синфә кечмишди. Кәмалә алтынчы синфә кечмишди. Амалә

дөрдүнчү синфә кечмишди. Дилшад үчүнчү синфә кечмишди. Сонбешик Бөјүкханым иди вә Бөјүкханым да икинчи синфә кечмишди.

Доггуз ушаг иди вә Бөјүкханым анадан оланда Ағабаба бу ахырынчы ушаға анасынын адыны гојмушду, јә'ни ки, ән әзиз ад ахырынчынынды, амма инди мә'лум олмушду ки, Бөјүкханым ахырынчы дејил.

Һәләлик доггуз ушагды.

Мәсәлә бурасында иди ки, бир һәфтә бундан габаг кечә јерләринә кирәндә Ағабачы утана-утана, гызара-гызара демишди:

—Ағабаба, башува дөнүм, дејәсән ушаг көзләјирәм...

2

Абшерон Абшерон дејилди бу дәм, Абшерон бир чәннәт-мәкан иди, елә бир чәннәт-мәкан ки, бу дәм бу гајалыгдан, бу гумлугдан о ајдын, о ачыг үфүг хәттинә кими бир ајнасы вар иди вә бу ајна бу саат көз гамашдырырды, күнүн алтында пар-пар парылдајырды, көмкөј иди, сакит иди.

Долча дәнизә баха-баха саһил боју гајалыглара тәрәф гачырды вә бу ит елә бил ки, дәнизин бу чүр сакитлијиндән, бу чүр көјлүјүндән һәзз алырды, елә бил ки, күнүн истисиндән, хәзринин лап јүнкүлчә меһ олуб әсмәсиндән һәзз алырды. Бу гумун сарысында, бу дәнизин көјлүјүндә, бу сәманын мавилијиндә ағаппаг Долча габагда гачырды, Таварла Сарыбаш да онун далынча гачырды. Долча һәрдән дајанырды, јериндә фырланыб кери чөнүрдү, дал ајаглары үстә галхыб Таварла Сарыбашы гаршылајырды, онлары габаға бурахырды, сонра јенә гача-гача онлары өтүб кечирди.

Долчанын гапгара көзләри бу дәм күнүн ишығында пар-пар парылдајырды вә бу көзләрдә бир севинч вар иди, бир шадлыг вар иди, елә бил ки, Долча дүнјанын белә бир сакитлијинә, белә бир көјлүјүнә, белә бир мавилијинә севинирди.

Долчанын дөрд јашы вар иди вә кәнддә һеч ким баш ачмырды ки, бу итин чинси нәди...

...Ағабаба Долчаны тапан кечә (дөрд ил бундан габаг күчүјүн Ағабабанын далына дүшүб кәлдији о јағышлы-јағмурлу кечә) гоншулары гаровулчу Һәсәнулла кәлиб итә бахды вә әввәлчә деди:

—Бу манси-ханты итиди.

Сонра деди:

— Јох, бу коми-манси итиди.

Сонра да деди:

— Нет, нет, бу коми-ханты итиди...

Һәсәнулла һәлә мүһарибәдән әввәл нечә олмушдуса, Ханты-Мансијә кедиб дүшмүшдү вә Иртышын, Обын саһилләрини кәнд-кәнд кәзиб ораларда јашамышды (кәнддә данышырдылар ки, о узаг кәндләрин һәр бириндә Һәсәнулланын бир арвады вар; Балададаш мәктубла белә бир хәбәр көндәрмишди ки, Ханты-Мансидән Амур вилајәтинә әскәрлијә кәлмиш бир оғланла таныш олуб вә һәмин оғлан куја ки, гаровулчу Һәсәнулланын елә бил ки, бурнундан дүшүб вә үмумијјәтлә кәнддә дејирдиләр ки, о тәрәфләрдә, Иртышын, Обын саһилләриндә гаровулчу Һәсәнуллаја охшајан оғлан-гыз чоху). Мүһарибәдән сонра кәндә мүһарибәдән саламат галанлар гајытды, бир дә ки, әллинчи илләрин әввәлләриндә Һәсәнулла гајытды, башында силиндр, боғазында галстук, әјниндә шалварынын балағы дар миләмил костјум гајытды, гаровулчу ишләмәјә башлады, Бакыдан дул бир арвад алыб кәтирди вә бу күнә гәдәр дә елә һәмин силиндр башында, шалвары јыртылмыш һәмин костјумун пенчәји әјниндә иди.

Гаровулчу Һәсәнулла бу кәнддә ән биринчи ит биличиси һесаб олунурду вә һәмин јағышлы кечә Ағакүл гачыб гаровулчу Һәсәнулланы чағырды. Гаровулчу Һәсәнулла Азәрбајчан дилини јадындан чыхармышды, рус дилини дә әмәлли-башлы өјрәнмәмишди вә данышанда һәр ики дили бир-биринә гатырды (почталјон Фәтош дејирди ки, о узаг јерләрдән кәлән, инди јох, инди гаровулчу Һәсәнуллаја даһа мәктуб кәлмирди, әллинчи илләрдә кәлән мәктубларда Һәсәнулланы «Григори Михајлович» чағырырмышлар: гараволчу Һәсәнулланын атасынын ады Меһди иди; амма һеч кимин ағлына кәлмирди ки, почталјон Фәтошдан сорушсун ки, балам, сән нијә о мәктублары ачмысан вә о мәктубларда јазыланлары охумусан).

Гаровулчу Һәсәнулла күчүјү көрән кими:

—Молоко!—деди. Молоко лазымды!

Ушаглар јасты, мис долчадакы сүдү елә долчадача кәтириб гојдулар күчүјүн габағына вә гаровулчу Һәсәнулланын бу долчадан чох хошу кәлди:

— Хороши долча!—деди.

Ағабаба:

— Бәс бу күчүк нечәди?—сорушду.— Хороши күчүк?

Гаровулчу Һәсәнулла:

— Да, да, хороши долча!—деди вә елә о кечәдән дә ушаглар күчүјүн адыны Долча гојду...

...Долча гача-гача гајалығын јанына кәлди вә дајаныб бу сал гајалара, јекә гаја парчаларына бахды вә Долчанын көзләриндә бу дәм елә бир шөвг варды ки, көзләри елә парылдајырды ки, елә бил бу сал дашларла зарафат еләјирди, елә бил бу сал дашлара кәләк кәлмәк истәјирди ки, сиз һара, буралар һара.

Бүтүн бу тәрәфләрин јијәсиз ганчыг итләри һәмишә бу гајалыгда олурду, јијәсиз ганчыглар бу гајалыгларда күчүкләјирди, күчүкләрини бурада әмиздирирди вә о күчүкләр дә бураларда бөјүјүрдү, кимиси өзүнә јијә тапырды, чоху сәфил-дидәркин галырды, амма даһа бу гајалыглардан кедирди, чүнки кәндин итләри бир-бирини јахшы таныјырдылар, һәрдән бир-бирләри илә боғушсалар да, јанларына башга ит гојмурдулар, башга итләрин һамысыны өз әразиләриндән говурдулар.

Кәндин чамааты анчаг еркәк ит сахлајырды, кимисинин һәјәт ити вар иди, кимисинин гојун ити вар иди, кимисинин дә туласы варды (Зүбејдәнин итдән зәһләси кедирди вә ит сахлајан һәјәтләрин арвадларына дејирди ки, ағәз, һејван сахламаг истәјирсиниз, кедин гојун сахлајун, инәк сахлајун дә, ит нәди?). Лазым оланда ганчыг тапылырды: ја өз-өзүнә кечәләр бу гајалыгларда тапылырды, ја да һәрдән кәндин бә'зи ит јијәләри, гушвуран Фазил кимиләри Бакыда чинс ганчыг сахлајанларла сөвдәләшиб сонралар өзләринә дә бир-ики күчүк көтүрүрдү. Бакыда чинс ганчыг сахлајанлар јаман дәллал олурду, өзләри кәнд-кәнд кәзиб чинс еркәк ахтарырды, сонра да чинс күчүкләри сатыб пул газанырды. Кәнддә бу чүр халис чинс еркәк үч иди: бири бағбан Әсәдулланын Алабашы иди гојун ити иди вә бағбан Әсәдулла лап көрпәликдән онун гулағыны кәсмишди ки, јахшы ешитсин, гујруғуну дибиндән кәсмишди ки, сојуг оланда түклү гујруғуна гысылыб тәнбәл-тәнбәл јатмасын; бири гушвуран Фазилин туласы иди—Сарыбаш, инди Долча илә гачыб гајалыға кәлән һәмин бу Сарыбаш, Фазил ону өзүјлә ова апарырды вә өмрүндә бир адам һаггында бир кәлмә јахшы сөз демәјән Фазил е'тираф едирди ки, Сарыбаш олмаса, онун кими бир овчунун да овчулуғу јарыбајарыды; бири дә ки, Вартан Нерсесовичин овчаркасы Рекс иди; галан итләрин чинси әмәлли-башлы мә'лум дејилди.

Үч күн иди бағбан Әсәдулланын Алабашы итмишди. Кәнддә әксәрән һамы кечәләр итләри зәнчирдән ачыб бурахырды вә итләр дә јај ајлары бүтүн кечәни һәјәт-бачаны, кәндин күчәләрини кәзиб долашырды, дәниз гырағына кәлирди, бу гајалыглары әләк-вәләк еләјирди, сәһәрдә һансынын јијәси вардыса, һәјәтдә дамы вардыса, гајыдырды өз һәјәтинә, өз дамына. Үч күн иди бағбан Әсәдулланын ити, һәмин гулагсыз, гујругсуз, јекә вә јарашыглы Алабашы һәјәтләринә гајытмамышды вә дүнән күнорта бүтүн кәндә белә бир хәбәр јајылды ки, бағбан Әсәдулланын ити гудуруб. Әлбәттә, нә Таварын, нә Сарыбашын, нә дә Долчанын бу хәбәрдән хәбәри јох иди вә һәмин тәмиз, сакит јај күнү Таварла Сарыбаш сал дашларын дибини, гајаларын арасыны ијләјә-ијләјә өзләрини вердиләр гајалыға. Долча бир аз гајалығын ашағысында дајанды, дәнизә бахды, көјә бахды, көз ишләдикчә узанан бу сары, нарын гумлу саһилә бахды вә елә бил ки, саһилин бу тәмиз гумундан, бу боллуча күнәшиндән, дәнизин бу сакитлијиндән вә бу чүр көмкөјлүјүндән ајрылмаг истәмәди, јенә кери чөнүб саһил боју гачмаға башлады.

О сакит јај күнү дәнизин лап саһилинә бир чүллүт учуб кәлмишди. Чүллүт Абшеронун бу тәрәфиндә тәк-түк көрүнәрди, һәфтәдә, ајда бир дәфә вә бу тәрәфләрдә она шор чүллүтү дејирдиләр, чүнки чүллүт адәтән ашағыда, Мәһәммәдли кәндинин јанындакы Дузлу көлүн саһилиндә олурду.

Вә елә бил ки, учуб бу тәрәфләрә кәлмиш бу чүллүт дә бу бош саһилдә тәк-тәнһа галыб бир инс-чинс үчүн дарыхмышды вә саһил боју гачан Долча кәлиб она чатһачатда чүллүт ганад ачыб дәнизә тәрәф учурду, бу көјлүкдә, бу мавиликдә јарымдаирә вуруб јенә саһилә гонурду, нәм гумун үстүндә һәрәкәтсиз дајаныб елә бил ки, Долчанын гача-гача кәлиб чатмасыны көзләјирди вә елә ки, Долча јахынлашырды, тәзәдән һаваја галхыб, јарымдаирә вуруб ијирми-отуз аддым габагда саһилә гонурду вә бу мүнвал илә Долча чимәрлијин бош чәтирләрини, бүтүн көркәмләри илә адам, ушаг һәсрәтиндә олан алычысыз-сатычысыз, сәссиз-күјсүз, ијсиз-әтирсиз гутаб көшкләрини өтүб кечди, јелләнчәкләр тәрәфдә чүллүтлә сичан-пишик ојунуну гуртарыб дөврә вурду, бу дәфә дә јухары тәрәфлә гача-гача гајалыға тәрәф кәлди.

Дүзду, бура Бакыдан узаг иди вә Бакынын әксәр чамааты Шых чимәрлијинә кедирди, амма шәнбә вә базар күнләри һава јахшы оланда, јә'ни ки, бу чүр күнлү-күнәшли оланда бу јерләрдә адам әлиндән тәрпәнмәк олмурду. Кәләнләрин чоху хүсуси машынларда кәлирди, хүсуси машыны олмајанлар автобуслара долушуб кәлирди вә һәмин вахтлар кәндин чамааты да ити ачыб бурахырды, итләр дә өз ишини јахшы билирмиш кими, бирбаша чимәрлијә гачыб кәлирди, колбаса фалы, гутаб гырығы, тојуг сүмүјү, дондурма артығы јејирди, ағызлары дада кәлирди, ахшамачан чимәрликдә сүләнирди, ахшам да чимәнләр күнүн алтында хоруз пипији кими гыпгырмызы јаныб машына миниб чыхыб кедәндән сонра, итләр хејли мүддәт саһили кәзишиб долашырды, гумун үстүнә атылыб галмыш гәзет бағламаларыны, бош шүшәләрин, консерв габларынын арасыны ешәләјирди. Сонра да кәндин ушаглары саһили дарамаға башлајырды, бош шүшәләри јығыб апарыб Вартан Нерсесовичин дүканына тәһвил верирдиләр, кағыз-куғузу јығыб апарыб тәһвил вериб талон алырдылар вә бу талонлара кедиб Бакыдан китаб алырдылар, сонра да һәмин китаблары сатыб көјәрчин сахлајан өзү үчүн көјәрчин алырды, балыг сахлајан өзү үчүн балыг алырды, һинд, әрәб киносу оланда кинoја кетмәк истәјән кедиб киноја бахырды.

Шәнбә вә базар күнләри кәндин итләри сәһәр тездән бүтүн күнү чимәрликдә олурду. Бүтүн итләр, тәкчә Долчадан башга. Долчанын

шәнбә вә базар күнләри бу чимәрликдәки колбаса фалындан, гутаб гырығындан, тојуг сүмүјүндән, дондурма артығындан хәбәри олмурду, чүнки Долчанын јијәси Ағабаба белә шејләрә чох пис бахырды. Ағабабанын әгидәсинә көрә киши кәрәк киши кими јашајајды вә кишинин евиндәкиләр дә кәрәк бу кишијә лајиг олајды вә Ағабабанын бу әгидәси елә мөһкәм бир әгидә иди ки, Долчанын да талејинә тә'сир еләмишди вә үмумијјәтлә әслиндә Ағабабанын евиндә он бир ағыз јох, он ики ағыз вар иди—бөјүкләр, ушаглар, бир дә Долча.

Долча колбасанын дадыны бәлкә дә һеч билмирди, билмирди ки, дүнјада белә дадлы бир тәам вар, чүнки Ағабабакил колбаса јемирди вә тәбии ки, һеч ким кедиб Долча үчүн хүсуси колбаса алыб кәтирмирди (Ағабаба дејирди ки, куја лоғман дејиб ки, кет базардан чан ал, јә'ни ки, әт ал; чан олмаса, јарымчан ал, јә'ни јумурта ал; о да олмаса, зәһримар ал, јә'ни гатыг ал).

Адәтән Долчаја күндә үч дәфә јемәк верирдиләр, сәһәр, күнорта, ахшам вә Долчанын јемәјини Ағабачы өзү дүзәлдирди: арпа унуну хәмир кими јоғуруб кирдәләјиб күт дүзәлдирди, һәрдән арпа уну, су вә дуздан ибарәт јал чалырды, бир дә ки, сүфрәдән хөрәк галырдыса, хөрәк галығыны Долчаја верирдиләр. Әт сүмүјү һәрдән олурду. Әт биширәндә Ағабачы адәтән дөјмәлик алырды, чүнки дөјмәлик әтин бәрәкәти чох олурду, ја долма биширирди, ја күфтә-бозбаш биширирди, ја ушаглар үчүн котлет биширирди, амма әксәрән хәмир хөрәји биширирди—дүшбәрә, гутаб, күрзә, хәнкәл. Дүздүр, хәмир хөрәјинин әзијјәти чох олурду, амма хәмир хөрәјинин дојдурмағы да јахшы олурду вә бурасы да тәбиидир ки, дөјмәлик әтдән Долчаја бир шеј дүшмүрдү. Бә'зән Ағабаба сәһәр дуруб ишә кетмәздән әввәл, лап сүбһ тездән, һиндән ики дәнә јумуртламајан тојуг, ја да хоруз чыхарыб кәсирди вә о күн Долчанын кефи көк олурду, чүнки тәбии ки, бүтүн сүмүкләр Долчаја гисмәт олурду вә хүсусән гыш күнләри оланда, һәр тәрәфи гар бүрүјәндә, Долча һәјәтдәки дамынын ичиндә бир күнчә гысылыб тојуг сүмүкләрини хырчылдада-хырчылдада јејәндә итин гара көзләриндә елә ишыглы, елә илыг бир ифадә олурду ки, һәмин ишыг, һәмин илыглыг гышын сојуғу, човғуну илә һеч чүр ујушмурду. Белә вахтларда һәрдән Ағабаба әлинә бел алыб дамын һәндәвәрини гардан тәмизләјәндә Долча ағзындакы тојуг сүмүјүнү еһмаллыча јерә гојуб дамдан чыхырды, гардан сечилмәјән ағ башыны Ағабабанын гылчаларына, ајагларына елә сүртүрдү ки, һејванын бу миннәтдарлығы Ағабаба кими өмрүнү Абшеронун јолларында јашамыш, гара-борана дүшмүш, бәркә-боша дүшмүш бир кишини дә ачыг-ашкар көврәлдирди...

...Онда јазын ахырлары иди вә һәмин сонунчу јаз кечәләриндән бириндә, дүз дөрд ил бундан әввәл бирдән-бирә көј курулдады, шимшәк чахды, бир пајыз јағышы јағмаға башлады ки, кәл көрәсән, бир күләк галхды ки, белә күләк анчаг Абшеронда әсә биләрди вә һәмин сонунчу јаз кечәләриндән бириндә Ағабаба да, Ағабачы да горхду ки, һәјәтдәки мејнәләр, әнчир, нар, тут әлдән кетсин, амма јағыш бирдән-бирә башладығы кими бирдән-бирә дә кәсди; күләк исә әсирди.

Һәмин сонунчу јаз күнү Ағабаба шүшәбәнддә отуруб чај ичә-ичә гаранлыг һәјәтә тамаша едәјирди. Ағачларын тәзә јарпагланмыш будаглары јағышдан исланыб гаранлыгда ишылдајырды вә јај габағы бирдән-бирә аләми бүрүмүш бу пајыз өзү илә бир гәмкинлик, бир һүзн кәтирмишди. Бирдән-бирә Ағабабанын үрәјини бир хоф бүрүдү вә Ағабаба баша дүшдү ки, бу хоф доггуз ушағын хофуду; Ағабаба бирдән-бирә ушагларыны фикирләшди, Балададаш, Ағакүл, Нуһбала, Наилә, Фирузә, Амалә, Кәмалә, Дилшад, Бөјүкханым бир-бир кәлиб

Ағабабанын көзүнүн габағындан кечди; бунлар нә вахт бөјүјәчәк, ким олачаг, гызлар кимә гисмәт олачаг, јашајышлары-күзәранлары нечә олачаг, оғланларын ахыры кедиб һара чыхачаг? Бирдән-бирә Ағабаба буну да фикирләшди ки, күн кечәчәк, ил кечәчәк, бу дүнјада елә бир вахт кәлиб чатачаг ки, онда јер үзүндә нәинки Ағабаба, нәинки Ағабачы, бу ушагларын да һеч бири олмајачаг; бир күн кәләчәк ки, инди ағзыны ачыб чөрәк истәјән, дејән-күлән, сәс-күј салан бу ушаглар гара торпаға гисмәт олачаг, јә'ни бөјүјәчәкләр, гочалачаглар вә өләчәкләр бу гәфил фикир бирчә анын ичиндә Ағабабанын бүтүн вүчудуна сојуг тәр кәтирди, кишинин көзләри гаралды, үрәји учунду вә Ағабаба әлиндәки армуду стәканын чајыны јарымчыг гојуб дизләри титрәјә-титрәјә ешијә чыхды, һеч өзү дә билмәди ки, һәмин күләкли сон јаз кечәси дәнизин кәнарына нечә дүшдү, гајалығын јанына нечә кәлиб чыхды.

Ајдын мәсәләдир ки, бирдән бирә Ағабабанын башына кирән бу фикирдә елә тәзә бир шеј јох иди, бир күн дүнјаја кәлән, бир күн дүнјадан көчмәлиди, бурасы мә'лум иди, амма бурасы да мә'лум олду ки, буну фикирләшәндә, доггуз ушағын доггузуну да бир-бир көзүнүн габағына кәтирәндә вә јадына саланда ки, һачанса бир-бириндән аралы доггуз да күн олачаг кәләчәкдә вә о доггуз күн бу доггуз ушағы бир-бир апарачаг гара торпаға, аз галыр адамын башына һава кәлсин, һәр шеј гијмәтдән дүшүр, бу дәниз дә, бу гајалыг да, бу гум да, нечә ки, һәмин күләкли сон јаз кечәси дүнја-аләм Ағабабанын көзүндә бир гара гәпијә дәјмәзди.

Сонра Ағабаба дәнизин кәнары илә кәзә-кәзә инсанлар барәдә, дүнја барәдә чох фикирләшди, фикирләшди ки, бу дүнја ки, бу гәдәр фаниди, онда нијә гараж мүдирләри Қамалов о чүр әчлафды, адам, ајыб олмасын, јаныны гашымаг истәјәндә дә әлини узадыр, елә билир ки, бу саат чибиндән пул чыхарыб рүшвәт верәчәксән она вә үмумијјәтлә бу дүнја ки, белә фаниди, ахыры ки, гара торпагды, нијә адамлар бир-биријлә далашыр, сөјүшүр, јола кетмир, бир-бириндән әризә јазыр, имзасыз мәктуб јазыр (Гышда Рајон Ичраијјә Комитәсиндән ики нәфәр кәлиб Ағабабанын һәјәтини јохламышды, чүнки Рајон Ичраијјә Комитәсинә имзасыз мәктуб кетмишмиш ки, куја Ағабаба һәјәтиндә «парник» дүзәлдиб гызылкүл бечәрир вә апарыб Москвада вағзал габағында сатыр). Ағабаба бүтүн бунлары фикирләшди, «лә'нәт шејтана!»—деди, сонра китабханачы Нәчәфин јасда, тојда әзбәрдән дедији ше'рләрдән ики мисра:

Гоча чадукәрди, алдадар сәни,
Чаванлыг донунда галан бу дүнја.

—јадына дүшдү вә Ағабаба бир дә бахыб көрдү ки, јекә ајагларынын бәрабәриндә јанынча ағ бир күчүк кедир.

Ағабабанын һеч хәбәри олмамышды ки, бу күчүк јанына нечә дүшүб. Киши ајаг сахлады. Күчүк дә дајанды. Түкләри тамам исланмыш, ајаглары гумлу, күләкдән үшүм-үшүм үшүјән бу күчүк дәниз гырағынын бу чөллү-бијабанлығында, бу кимсәсизликдә тәк-тәнһа иди вә Ағабаба да лап ушаг кими фикирләшди ки, ај аллаһын јазыг һејваны, сәнин нә күнаһын вар ки, дүнјаја кәлирсән вә дүнјаја кәлән кими дә, тәк-тәнһа галырсан, јағыша, күләјә дүшүрсән вә күчүк дә елә бил ки, бу күләкли гаранлыг кечәдә бу дәниз бөјүклүјүнүн, бу јер-көј бөјүклүјүнүн мүгабилиндә өзүндән башга јеканә мәхлугун үрәјиндәки бу мәрһәмәти һисс еләди, бу дәфә Ағабабанын лап ајагларына долашмаға башлады. Бир мүддәт беләчә кәзишдиләр, сонра Ағабаба евә гајытмаг истәди, бөјүклү-кичикли доггуз баласынын јанына гајытмаг истәди, амма күчүк ондан ајрылмады вә әлбәттә, Ағабаба о вахт билмирди ки, бу күчүк даһа өз өмрүнү һәмишәлик бағлајыб Ағабабакилә, бу кү-

чүк онларын һәјәтиндә бөјүјәчәк, онларын ити олачаг, өзү дә ағыллы ит олачаг, ады да Долча олачаг.

Ағабаба кәндә галханда күчүјү аздырмаг истәди, амма мүмкүн олмады, күчүк бир гарыш да узаг дурмурду, киши һара кедирдисә, күчүк дә онун шалварынын балагларына долаша-долаша јанынча кедирди.

Бу күчүк күлмәли күчүк иди вә ән гәрибәси бу олду ки, күчүк Ағабабанын башындакы бәд фикирләри тамам дағытды, өзүнүн балачалығыјла, инадыјла Ағабабанын кефини ачды.

Ағабаба шүшәбәндә кирәндә күчүк дә онунла бирликдә ичәри кирди, гызлар күчүјү көрүб һај-күј салды, кимин әлинә нә кечди кәтириб гојду күчүјүн габағына, Ағакүл гачды гаровулчу Һәсәнулланы чағырсын ки, кәлиб бу күчүјә бахсын вә күчүк дә дүнјанын бу истисиндән, дүнјанын бу јағышсызлығындан, күләксизлијиндән ләззәт алды, һамынын хошуна кәлди вә о күндән дә олду бу евин ити...

...Гајаларын архасындан әввәлчә Әмиргулунун сәси кәлди:

— Тапачајыг ону! Тапачајыг ону!

Сонра Әмиргулунун өзү көрүндү—елә бил бу сакит күндә, күнүн бу чырһачырында сәссиз-сәмирсиз, көзәкөрүнмәз бир күләк әсирди вә бу күләк анчаг Әмиргулуја тә'сир едирди: Әмиргулу зивәјә сәрилмиш палтар кими јелләнирди: сонра әлиндә түфәнк тутмуш гушвуран Фазил, сонра да бағбан Әсәдулла көрүндү, сонра чығыр-бағырла, һај-күјлә онларын ардынча кәлән бир дәстә ушаг көрүндү.

Әмиргулу әлини јухары галдырыб:

— Тапачајыг ону! Тапачајыг ону!—дејирди, өзү дә бу сөзләри дејә-дејә, јаваш-јаваш јелләнә-јелләнә ајагларынын алтына бахырды, елә бил Алабаш јох, Хејрансанын нишан үзүјү итмишди, Әмиргулу да бу үзүјү гумда ахтарырды (Хејранса һәрдән Әмиргулуја дејирди: — «Сәнин нишан үзүјүнү бармағыма тахдығым күн башыма бир гара даш дүшәјди, нечә ки, дүшүб дә елә!»).

Гушвуран Фазил вә онун бүтүн бу адамлары һамысы һәмин сакит јај күнү Алабашы ахтарырды.

Кәндә хәбәр јајылмышды ки, Алабаш гајалыг тәрәфдәди вә бу күн сәһәр аз галмышмыш милисионер Сәфәри гапсын, милисионер Сәфәрин дә белиндәки гобурунда һәмишәки кими, күнорта јемәк үчүн јахмач чөрәк вар имиш, она көрә дә ити вура билмәјиб (кизлиндә хырда алверчиликлә мәшғул олан вә кәнддә милисионер Сәфәрдән ән биринчи зәһләси кедән Зүбејдә бу хәбәри ешидәндә:—«Ај нә оларды!—деди. —Әсәдулланын гудурмуш ити милисионер Сәфәрин јумшаг јериндән,—Зүбејдә һәмин јери адыјла деди,—бир тикә гопарајды кәрәк!»).

Бағбан Әсәдулла өз түфәнкини көтүрмәди:

— Алабашы вурмаға әлим кәлмәз!—деди вә һәмишә белә бир шеј ахтаран гушвуран Фазилкилә кетди вә инди дә һамы бир јердә гајалыға галхыб Алабашы ахтармаға башламышды.

Долча диггәтлә бу адамлара бахды. Долча бу адамларын һамысыны танызырды вә гушвуран Фазилин әлиндә тутдуғу бу узун шејин дә нә олдуғуну билирди.

Долча бу адамлара бахды, сонра сакит вә көмкөј дәнизә бахды, тәртәмиз көјә бахды, сары гумлуға бахды, тәзәдән адамлара бахды вә Долча елә бил ки, бу сакитлик мүгабилиндәки бу һај-күјә тәәччүб еләди, елә бил адамлары баша дүшмәди, баша дүшмәди ки, нијә бу адамлар бу дәниздә чиммәк әвәзинә, бу гумда узанмаг әвәзинә, бу күндә гызынмаг әвәзинә о узун шеји әлләринә алыб беләчә һај-күјлә дүшүбләр гајалығын чанына.

Сонра Долча нә фикирләшдисә, гача-гача гајалыға галхды, бу адамларын далына дүшдү.

Әмиргулу әлини јухары галдырыб елә һеј:

—Тапачајыг ону! Тапачајыг ону!—дејирди, амма һәлә ки, Алабашдан бир әсәр-әламәт јох иди.

Чылпаг гајалар күнүн алтында елә гызмышды ки, Долча бир јердә дајана билмирди, тез-тез ајағынын бирини көтүрүб о бирини гојурду. Бир нечә күн бундан габаг елә беләчә истидә бирдән-бирә һава тутулмушду—һаванын бирдән-бирә дәјишмәјинә галды, Абшерона галды!—јағыш јағмышды вә гајаларын чухурларында, ојугларында һәлә дә су галмышды вә Долча да белә сучуглар көрән кими, ора атылырды, ајагларыны јаш еләјирди, бир мүддәт сучугда дајанырды, адамлар гајаларын арасыны ахтара-ахтара һај-күјлә узаглашанда тәзәдән онларын ардынча гачырды.

— Тапачајыг ону! Тапачајыг ону!

Гушвуран Фазил түфәнки галдырыб көјә бир күллә бурахды вә дәниз кәнарындакы һәмин исти јај күнүнүн һәр тәрәфи бүрүмүш сакитлији биринчи дәфә белә позулду.

Бу гәфил күллә сәсиндән о тәк чүллүт дә сәксәниб һаваја галхды. Долча ајағынын бирини көтүрүб о бирини гоја-гоја гара көзләрини гыјыб көјә бахды вә елә бил тәәччүб еләди ки, бир һалда ки, көјдән һеч нә дүшмәди, демәли көјдә һеч нә јохду вә һәркаһ көјдә һеч нә јохдурса, онда бу узун шеји нијә бу тәмиз, сакит көјә тушлајыб партлатдылар?

Гушвуран Фазил деди:

—Бу түфәнклә ајы вурмушам е, мән, бир ит нәди ки?! Бу саат совурачыјам бејнини көјә!

Бағбан Әсәдулла гушвуран Фазилин ардынча кедә-кедә вә јазыг Алабашын агибәтини билдији үчүн үрәји дә әсә-әсә өз-өзүнә деди: «Бај сәнин атова лә'нәт! Атасы да елә өзү кими чаггал иди. Әчлаф оғлуна елә бил ки, медал верәчәкләр ит вурмағына көрә! Хәнчәрлә адам башыны гојун башы кими кәсәр, уф демәз!»

Әмиргулу әлини јухары галдырыб:

—Тапачајыг ону!—деди.—Тапачајыг ону!—Сонра јелләнә-јелләнә кедә-кедә дә ики әлијлә шалварынын белиндән тутуб јухары чәкди, чүнки һәмишәки кими јенә дә шалвары әјниндән дүшүрдү.

Бу вахт габагдакы сал гајанын архасындан бир ит атылыб онлара тәрәф гачды вә гушвуран Фазилин түфәнки синәсинә сыхмасы илә бағбан Әсәдулланын әл атыб түфәнкин ағзыны јана еләмәси бир олду вә атылан күллә бу дәфә лап саһилдә дәнизи дешди.

Бағбан Әсәдулла:

— Көрмүрсән башга итди?!—гышгырды.

Гача-гача өзүнү гајалығын үстүндәки бу адамлара јетирмәк истәјән Тавар күлләдән һүркдү вә бу дәфә, елә бил ки, күллә она дәјмишди, зинкилдәјә-зинкилдәјә бу адамлардан кәнара—јухары тәрәфә гачмаға башлады; Тавар дәһшәтли бир горху ичиндә иди.

Долча Таварын гачмағына бахды, күлләнин дәнизи дешдији јерә бахды, сонра тез-тез ајағынын бирини көтүрүб о бирини гоја-гоја јенә бу адамларын далына дүшдү вә елә бу заман бүтүн бу тәрәфләри адамын түкүнү биз-биз еләјән ит боғушмасынын сәси бүрүдү. Һамы јериндә донуб галды вә бирдән-бирә һәр тәрәфи бүрүмүш бу ит зинкилтисинин, бу һәниртинин тә'сириндән гушвуран Фазилин әлләри титрәмәјә башлады вә бағбан Әсәдулла да гушвуран Фазилин титрәјән әлләринә бахыб:—«Ај сән өләсән!—фикирләшди.—Ајы вурана бах!».

Әмиргулу бир нечә аддым габаға атды, өзү дә даһа јелләнмирди, елә бил ки, мө'чүзә баш вермишди, бу боғушма сәси Әмиргулуну ајылтмышды вә күнүн бу вахтында, күнорта чағы Әмиргулу ајыг иди.

Гушвуран Фазиллә бағбан Әсәдулла да бир-ики аддым габаға атды. Ушаглар сәсләрини кәсиб јерләриндән тәрпәнмәди. Долча ушагларла бөјүкләрин арасында дал ајаглары үстә отуруб дилини чыхартды вә күнүн алтында ләһләмәјә башлады. Гушвуран Фазил чөнүб Долчаја бахды вә тәәччүб еләди ки, Ағабабанын ити итләр боғушан тәрәфә һеч һүрмүр дә.

Әмиргулу бир-ики аддым да габаға јериди вә бу вахт сал бир гаја парчасынын архасындан көрүнән Алабаш гычыртмыш дишләрини Сарыбашын боғазындан чәкиб Әмиргулуја тәрәф атылды. Әмиргулудан һејвани бир чығырты гопду вә горхудан бирчә анын ичиндә көзләри бөјүјүб аз галды һәдәгәсиндән чыхсын, сачлары габарды вә јазыг Әмиргулу һәмин һејвани чығырты илә чығыра-чығыра да гачмаға башлады.

Алабашы тәкчә јекәлијиндән, кәсилмиш гулагларындан, кәсилмиш гујруғундан танымаг оларды, јохса ки, Алабаш Алабаш дејилди даһа, бу үч күндә кечәлләмишди, пычалаглы көзләри ириләшмиш, гыпгырмызы гызармышды, бахышларындан дәлилик јағырды, ағзындан көпүк ахырды.

Әмиргулу һәмин һејвани сәслә гышгыра-гышгыра гачырды (ушаглар бир аздан кәндә белә бир хәбәр јајдылар ки, бағбан Әсәдулланын гудурмуш ити Әмиргулуну гованда, Әмиргулу гача-гача горхудан Хејрансаны көмәјә чағырырмыш) вә Алабаш аз гала она јетә-јетдә бағбан Әсәдулла гушвуран Фазилин лап гулағынын дибиндә бағырды:

— Алә, ат дә!

Гушвуран Фазил көзләрини зинкилдәјә-зинкилдәјә јериндә говрулан Сарыбашдан чәкиб түфәнки дөшүнә сыхды вә күлләнин ачылмағы илә дә Алабашын көјә атылыб јерә дүшмәси бир олду вә бағбан Әсәдулла бу дәфә истәр-истәмәз фикриндән кечирди ки, јахшы атыр, көпәк оғлу.

Алабаш габаг ајагларынын дырнағы илә гајаны чырмаглады, бир-ики дәфә о тәрәф-бу тәрәфә говрулду, сонра габаг вә дал ајагларыны күчү кәлдикчә узадыб ахырынчы нәфәсини бурахды.

Ағзынын кәнарларындан, боғазындан, бөјрүндән ган ахан Сарыбаш сәндәләјә-сәндәләјә ајаға галхды, гајанын үстә дүшүб галмыш Алабаша бахды, сонра әлиндә түфәнк тутмуш гушвуран Фазилә бахды вә итин дәһшәт, горху вә ағры долу көзләриндә бирдән-бирә бир севинч гығылчымы парлады вә Сарыбаш сәндәләјә-сәндәләјә, бәдәнинин ганы архасынча золаг сала-сала јијәсинә тәрәф кәлди.

Һамы көзүнү Алабашдан чәкиб Сарыбаша бахырды вә бу дәм бу тәрәфләр јенә дә тамам сакитлик ичиндә иди.

Гушвуран Фазил:

— Сәндән дај ит олмаз!— деди, кәнд кишиләринин гајдасыны позуб ушагларын јанында чох биәдәб бир сөјүш сөјдү вә түфәнки дөшүнә сыхыб Сарыбашы дүз алнынын ортасындан вурду.

Һәмин јај күнүн сакитлијини гушвуран Фазилин дөрдүнчү күлләси беләчә позду вә сәһәрдән бәри дал ајагларынын үстүндә нечә отурмушдуса, еләчә дә отуран Долча бу дөрдүнчү күлләдән сонра ағзыны узадыб гушвуран Фазилә ики дәфә һүрдү.

Гушвуран Фазил Долчанын јанындан кечәндә һирсиндән тәпиклә бу ити вуруб зинкилдәтмәк истәди, амма бу итин Ағабабанын ити олдуғуну јадына салды вә бурасыны да фикирләшди ки, Ағабабајла белә зарафатын ахыры онунчун јахшы гуртармаз, Долчаны вурмады, тәкчә

тупурду Долчаја сары вә бу дәфә бәркдән јох, додагалты чох биәдәб бир сөјүш сөјдү.

Гушвуран Фазил, бағбан Әсәдулла, ушаглар гајалыгдан дүшүб кәндә тәрәф кетди: гушвуран Фазил кетди ки, көрсүн һирсини кимин үстүнә төкүр, арвадынын, ја гајнынын, ја да башга бир адамын үстүнә; бағбан Әсәдулла кетди ки, евдән бел көтүрсүн, күлүнк көтүрсүн, кәлиб итләрин чәсәдини басдырсын ки, күнүн алтында гајалыгда галыб ијләнмәсинләр; ушаглар кетди ки, бүтүн бу әһвалаты көрмәјәнләрә данышсынлар.

Һамы кетди. Тәкчә Долча бајагдан бәри дајандығы јердә дә дајанмышды.

Дәниз әввәлки кими көмкөј вә сакит иди. Көј булудсуз, күнәшли иди. Саһил јенә бомбош иди. Дәниз күнәшдән алышыб јанырды. Саһил боју гумдан илгым галхырды вә бу дәм бу сакитлик, раһатлыг ичиндә бајаг ачылан о дөрд күллә дә елә бил ки, чох-чох узагларда галмышды, елә бил ки, чох-чох узагларын сөһбәти иди бу, елә бил ки, бу сакитликдә, бу мүлајимликдә нә күллә ачыла биләрди, нә ит боғуша биләрди.

Долча јенә көјә, јенә дәнизә бахды, јенә саһилә бахды вә јенә һәмин тәк чүллүтү саһилдә көрдү, амма Долча даһа чүллүтә тәрәф гачмады.

О ки, галды Әмиргулуја, Әмиргулунун шалвары бајаг јаш олмушду вә Әмиргулу өзүнү гајалығын ашағысына верди ки, шалварыны чыхарыб гурутсун, сонра көрсүн кедиб һарда башына нә чарә гылыр.

Әмиргулу ахыр вахтлар белә ајылмамышды, белә ајыг олмамышды вә тәбии ки, белә ајыглыға дөзмәк мүсибәти-кәбир иди.

Белә-белә ишләр, нечә дејәрләр, кәпәнәк мәни дишләр.

3

Һәмин сакит, тәмиз јај күнүнүн ахшамы иди вә Ағабабакил јығышыб отурмушду шүшәбәнддә. Ағабабакилин һамысынын шүшәбәнддә јығышмағынын үч сәбәби ола биләрди: ја Ағабачы нәсә дадлы бир шеј бишимишди вә һамы да јығышмышды ки, бу дадлы шеји јесин, ја бир аздан телевизорда Зејнәб Ханларованын консерти башлајачагды, ја да Балададашдан, Ағакүлдән мәктуб кәлмишди вә һамы бир јердә бу мәктубу охујуб гулаг асырды.

Бу дәфәки мәктуб иди вә һәмин мәктубу Ағакүл Нуһбалаја јазмышды вә инди Нуһбала да бу мәктубу бәркдән охујурду ,һамы да чаны-дилдән һәмин мәктуба гулаг асырды.

Ағакүл белә бир мәктуб јазмышды:

«Гәләми чернилдә бир аз сахладым,
Бу гыса мәктубу белә башладым.

Әзиз кичик гардашым Нуһбала, саламдан сонра бизи хәбәр алсан әкәр, мән сағ вә саламатам вә сәнин дә сағ-саламат олманы арзу едирәм.

Нуһбала, сән инди евимиздә бир гардашсан вә сән кәрәк елә еләјәсән ки, мәним дә, бөјүк гардашымыз Балададашын да папағыны јерә сохан олмасын, гызларын үстүндә көзүн олсун вә сән инди кәрәк елә еләјәсән ки, онлар чох әдәбли гызлар олсун, нечә ки, бизим анамыз Ағабачы чох әдәбли арваддыр (бу јердә Ағабачы өзүнү сахлаја билмәјиб дәсмалла көзләрини силди,—«Ајагларувун алтында өлүм сәнүн, Ағакүл!»—деди).

Нуһбала, инди сән кәрәк атамыз Ағабабаја да чох көмәк еләјәсән, чүнки о бојда күлфәти сахламаг чох чәтинди, өзү дә атамыз Ағабаба чох киши адамды (бу јердә Ағабабанын көзләри долду вә ушаглар буну көрмәсин дејә киши тез үзүнү пәнчәрәјә тәрәф чевирди ки, куја дә-

низә бахыр, амма Ағабачы да, ушаглар да баша дүшдү ки, киши кө… рәлиб вә тәбии ки, һеч ким буну үзә вурмады).

Нуһбала, узагда оланда чох шеј фикирләшир адам. Гајыдыб к… ләндә мән дә голларымы чирмәләјим кәрәк, пул газаным кәрәк, н… шүн ки, гызлары биз кәрәк өз адымыза лајиг көчүрәк.

Нуһбала, галаныны кәлән мәктубумда јазарам.

Узағы јахын еләјиб евдәкиләрин һамысыны өпүрәм. Мәндән атамыз Ағабабаја, анамыз Ағабачыја, Наиләјә, Фирузәјә, Кәмаләјә, Амаләјә, Дилшада, Бөјүкханыма салам де.

Нуһбала, Долчадан да муғајат ол.

Имза өзүм,
Гуртарды сөзүм.
Ортанчыл гардашын Ағакүл».

Ағакүл әскәр палтарында чәкдирдији бир шәкил дә гојмушду зәрфин ичинә вә һәмин шәклин дә архасыны Нуһбалаја јазмышды. Ағакүл дарағын ағзы боју гырмызы карандашла үч титрәк хәтт чәкмишди вә бу үч гырмызы титрәк хәттин үстүндә јазмышды:

Әзиз кичик гардашым Нуһбала!
Баханда хатырлама
Хатырлајанда бах!

Һәмин шүшәбәнддә, һәмин сакит, тәмиз јај күнүнүн ахшамы Ағакүлүн әскәр палтарында чәкдирдији шәкил нечәнчи дәфә бир-бир ба…чыларын, гардашынын, анасынын, атасынын әлиндә кәзди вә Ағабаба һәмин ахшам јенә дарыхды, јериндән галхыб шүшәбәнддән һәјәтә дү…шә-дүшә күнортадан бәри биринчи дәфә арвадыны диндирди:

— Сабаһ аш бишир!

Бу о демәк иди ки, сабаһ сүбһ тездән Ағабаба ишә кетмәздән әввәл тојугларын икисини һиндән чыхарыб кәсәчәкди вә ахшамүстү һамы шүшәбәндә јығышыб аш јејәчәкди вә Ағабачы Ағабабанын пајыны ајрыча бир газана чәкиб сахлајачагды, кечә Ағабаба ишдән кәләндә сонра Ағабачы газаны гыздырачагды, Ағабабанын пајыны чәкиб өзү да отурачагды јанында вә кәнддәки тәзә хәбәрләри бир-бир даныша-даныша Ағабабанын аш јемәјинә тамаша еләјәчәкди.

Ағабачы:

—Ағәз, тез олун!—деди.—Наилә, дүјүнү кәтир! Фүрузә, о стәканы кәтир ордан! Дилшад, ләјәни вер!

Ағабачы аш биширәндә он-он ики стәкан дүјүнүн ашыны бишилирди, чүнки күлфәт бөјүк иди, ашын гарасы азлыг еләјирди, ушаглар исә дүјүнү чөрәклә јемирди вә буна көрә дә дүјү чох олдуғу үчүн Ағабачы дүјүнү ахшамдан артламаға башлајырды.

Наилә дүјүнү кәтирди. Фирузә стәкан кәтирди. Дилшад ләјән кәтирди. Кәмалә, Амалә, Бөјүкханым да мизин архасына кечди. Ағабачы кисәдән он ики стәкан дүјү көтүрүб ләјәнә төкдү вә ләјәни гојду мизин ортасына. Гызлар да, Ағабачы да һәрә бир тәрәфдән ләјәндән бир овуч дүјү көтүрүб төкдү габағында клјонканын үстүнә вә Ағабабанын гышда «Бакы—Ләнкәран» маршрут автобусунун сүрүчүсү Мкртычдан баһа гијмәтә алдығы Ләнкәран дүјүсү бу мүнвал илә артланмаға башлады.

Нуһбала Ағакүлүн мәктубуну зәрфин ичинә гојду зә… зәрфи апарыб отагдакы палтар долабынын евин гијмәтли шејләри— Ағабачынын нишан үзүјү, бир дә зүмрүд гашлы үзүјү, Ағабабанын сәнәдләри, Балададашын мәктублары, ишыг пулунун гәбзләри вә бу сајаг башга шејләр олан көзүнә гојду, сонра Ағакүлүн әскәр палтарлы шәклини отағын јухары башында дивардан асылмыш кирдә күзкүнүн јухарысына, бөјүк гардашы Балададашын әскәр палтарлы шәклинин јанына кечирди, сонра евдән чыхыб һәјәтин ортасындакы талва…

…ра галхды, шалварыны, көјнәјини чыхарыб јеринә кирди, шалварынын чибиндән бир «Аврора» сигарети чыхарыб овчунун ичиндә кизлинчә јандырды ки, Ағабаба көрмәсин вә кизлинчә дә бир-ики гуллаб вуруб башыны јастыға гојду, көјә бахды, улдузлара бахды, бирдән-бирә Нуһбала өзүнү дә әскәр палтарында көрдү, көрдү ки, евләринә мәктуб јоллајыб вә һамы да шүшәбәндә јығышыб онун мәктубуну охујур, анасы Ағабачы дәсмалла көзләрини силиб онунчун дејир:—«Ајагларувун алтында өлүм сәнүн, Нуһбала!», атасы Ағабаба онунчун көврәлир вә сабаһкы аш да онун мәктубуна көрә бишир вә бу саат Нуһбаланын белә бир әскәр мәктубуну Нәркиз дә гардашларындан горха-горха, кизлинчә-кизлинчә охујур; Нәркиз дә сојунуб јеринә кириб вә Нуһбаланын мәктубуну ај ишығында охујур. Нуһбала бир синифдә охудуглары Нәркизи јорған-дөшәкдә көрдү вә бу дәфә сигаретдән дәрин бир гуллаб алыб бүтүн синәсинә чәкди.

Кәндин ашағысында санаторија тикмишдиләр вә бу илдән һәмин санаторија ишә башламышды, бу илдән дә кәнддә ағчаганад азалмышды, чүнки ашағы тәрәфдә гајалыгла кәндин арасындакы гамышлыға вертолјотла дәрман сәпмишдиләр вә көр бу дәрмандан сонра иш нә јерә чатмышдыса, Нуһбала һәмин бүркүлү јај кечәси мичәккәнәсиз-задсыз узанмышды талварда вә улдузлара баха-баха Нәркиз барәдә вә үмумијјәтлә бу дүнјанын ешг-мәһәббәт мәсәләләри барәдә фикирләширди.

Һәмин кечә дә күнорта кими тамам сакит иди. Көј ајлы-улдузлу иди вә ај да бу сакит кечәләрдә һәмишәки кими, дәнизә ишым-ишым ишылдајан бир пајандаз салмышды вә хырда ләпәләр дә о ишыг золағыны елә һеј саһилә ахыдырды. Кәнд һәлә јатмамышды, пәнчәрәләр ојаг иди, дарвазаларын үстүндән, күчәләрдәки шалбанлардан асылмыш електрик лампалары јанырды. Күчәләр бомбош иди, һәтта чаванлар, јенијетмәләр дә вағзал бағына, кинотеатрын, клубун габағына јығышыб футболдан данышмырды, мејхана демирди; бүркүнүн әлиндән һамы өзүнү һәјәт-бачаја вермишди; бүтүн бу тәрәфләрин сакитлијини һәрдән Бакыја кедән вә Бакыдан кәлән електрик гатарларынын сәси позурду вә бир дә ки, радио илә Һачыбаба Һүсејновун муғамат концертини верирдиләр, кәндин ајры-ајры евләриндән Һачыбаба Һүсејновун сәси кәлирди вә бу дәм адама да елә кәлирди ки, кәнддә бир нечә мүғәнни пәсдән хор охујур.

Һачыбаба Һүсејнов инди дә Фүзулинин сөзләринә тәсниф охујурду вә бу тәсниф бу дәм Нуһбаланын үрәјиндән хәбәр верирди, амма бу бојда кәнддә һеч киминин бундан хәбәри јох иди, һеч киминин хәбәри јох иди ки, бу сөзләри Һачыбаба Һүсејнов Нуһбалаја дејир:

Чан вермә гәми-ешгә ки, ешг афәти-чандыр,
Ешг афәти-чан олдуғу мәшһури-чаһандыр.

Әлбәттә, бүтүн кәнд чамааты кими, Ағабабанын да бу ишдән хәбәри јох иди вә Ағабаба бу дәм һәјәтдә дә гәрар тута билмәди, дарвазанын бала гапысыны ачыб күчәјә чыхды ки, бәлкә кәндин кишиләриндән чөлдә-бајырда оланы вар, бир аз дәрд-дур еләсинләр, фикри дағылсын, амма о кечә елә бил ки, Ағабабанын үстүнә пишик асгырмышды, киши күчәјә чыхан кими, әввәлчә бурнуна спирт ији кәлди, сонра Әмиргулу тини бурулуб јелләнә-јелләнә чыхды габағына вә Ағабабаны көрүб дајанды, дајандығы јердә бир балача јелләнди, сонра деди:

— Јерин мә'лум, Ағабаба, бу саат дәвә гутабы јемишәм бәс дејәнәчән, дурмушам ајаға, мән өлүм!

Ағабаба:

— Әчәб еләмисән.—деди.—Нуш чан!

Вә Ағабаба бу сөзләри дејиб тәзәдән һәјәтә кирди.

Ајдын мәсәләдир ки, Әмиргулу өзүндән тоггушдурурду, бу кәнддә вә үмумијјәтлә бу тәрәфләрдә ахырынчы дәвәни бүтүн кәнди кәздириб мүштәри јығыб ән тези ијирми-ијирми беш ил бундан әввәл кәсмишдиләр вә Әмиргулу дәвә гутабыны анчаг јатыб јухусунда јејә биләрди— бурасы тамам доғру иди, амма бурасы мә'лум дејилди ки, Ағабабаја нә олуб? Ағакүлүн мәктубундакы о көзәл сөзләрдән сонра севиниб шад олмагданса, елә бил ки, бирдән-бирә бу бөјүк күлфәтин хофу јенә кишини басмышды; оғланлар киши идиләр, онлар һеч, амма гызлар јенә бир-бир кәлиб Ағабабанын көзләринин габағындан кечди, Наилә дә, Фирузә дә, Кәмалә дә, Амалә дә, Дилшад да, Бөјүкханым да Ағабабанын дүз көзләринин ичинә бахды вә бу гәдәр гыз азмыш кими, бири дә дүнјаја тәпик ата-ата кәлһакәлдәди: амма нә билир ки, гыз олачаг бу да? Гыз, ја оғлан, Ағабаба үчүн фәрги јох иди, өвлад евлад иди, мәсәлә бунда дејилди. Бәс нәдә иди?

Кәндин пәнчәрәләри јаваш-јаваш јатмаға башлады. Радионун, телевизорун сәси кәсилди. Јарасалар ова чыхды. Јүнкүл килавар әсмәјә башлады вә бу јүнкүл күләк әнчир, мејнә јарпагларыны дәнизә тәрәф әсдирди.

Вә һәмин кечә Ағабаба Ағабачынын јанында јеринә кирмәздән әввәл ағ чит туманынын бағларыны ача-ача:

— Јахшы—деди.— Нечә билирсән, елә дә елә, амма фәрли адамлар олсун.

Ағабаба бу сөзләри деди вә үрәјиндә дә фикирләшди ки, һардады инди фәрли адам, сонра јеринә кирди, Ағабачынын гылчы гылчына тохунду вә бу дәфә фикирләшди ки, нә фәрли адам, фәрсиз адам сөһбәтиди бу, нә олуб ахы, нә хәбәрди?

Ағабачынын үзү күлдү вә арвад раһат бир нәфәс алыб елә бил ки, өз шәхси нә'фи үчүн еви кирајә верирди, деди:

— Сәнә гурбан олум, ај Ағабаба, чох сағ ол!

Бир аздан Ағабабанын хорултусу бүтүн һәјәтә јајылды. Ағабабанын хорулдамағы кәнддә мәшһур иди вә бу кәндин һеч бир кишиси хорулдамагда Ағабабаја чата билмәзди (бир дәфә гоншулары Хејранса кәндин арвадларына шикајәт еләмишди ки, кечәләр Ағабабанын хорултусунун сәсиндән јата билмирәм вә Ағабачы да бу сөзү ешидиб Хејранса илә дава еләмишди ки, сәни күлбаш Әмиргулунун дәрди гојмасын јатмаға, мәним әримин хорултусунда нә ишин? Амма бу чоханын сөһбәтиди, инди Хејранса да, Ағабачы да гоншулугда бир-бирләриндән хејли разы идиләр). Ушаглар да, Ағабачынын өзү дә Ағабабанын хорултусуна елә өјрәшмишдиләр ки, Ағабаба һәрдән кечәләр евдә олмајанда, рајона автобус сүрәндә, јә'ни ки, Ағабабанын хорултусу кәлмәјәндә јухуја кедә билмирдиләр; Ағабабанын хорултусу кәлмәјәндә елә бил ки, бүтүн бу ев, бу һәјәт башсыз иди, јијәсиз иди, бахымсыз иди.

Јај вахты Ағабаба илә Ағабачы евин кәллә тәрәфиндәки балача артырмада јатырды вә јатмаг вахты кәләндә ушаглар һәјәтин бу тәрәфинә ајаг басмазды. Гызларын јери шүшәбәнддәки палазын үстүндә салынырды. Оғланлар јазын ахырларындан һәјәтдәки талвара галхырды вә о талварда инди тәкчә Нуһбала галмышды вә Нуһбала да дүнјанын ешг, мәһәббәт мәсәләләрини фикирләшиб, фикирләшиб бу дәм ширин-ширин јатмагда иди. Гызлар да һамысы јан-јана узаныб, үстләринә дә соруг салыб јухуја кетмишди. Ағабачы кәләчәк кирајәнишинләрини фикирләширди вә елә бу фикирләрлә дә арвады јуху апарды.

Долча тут ағачынын јанында дајаныб гулагларыны шәкләди вә диггәтлә һәјәтин ашағы башындакы һасарын дибинә бахды, сонра јериндән сычрајыб һасара тәрәф гачды, амма довшан Долчадан тез атылыб јувасына кирди.

Сон вахтлар бир тәрәфдән хыр саланлар, бир тәрәфдән дә көј алверчиләри, күл алверчиләри өз хүсуси саһәләринә, үзүмлүјә, зејтунлуға вә үмумијјәтлә бүтүн бу тәрәфин торпағына о гәдәр чүрбәчүр дәрманлар сәпмишди, күбрә вурмушду, зәһәрли маддәләр төкмүшдүләр ки, довшанлар чөлләрдән һәјәтләрә көчмүшдү. Елә бил довшанлар баша дүшмүшдү ки, бу һәјәтин саһиби, јә'ни ки, Ағабаба һалал зәһмәтинә доланан адамды, дәрманла, зәһәрли маддәләрлә иши јохду, чүнки Ағабаба нә базара кисә-кисә көј апарыб сатырды, нә дә гыш ајлары Москва, Ленинград вағзалларынын габағында дајаныб гызылкүл сатырды. Ағабаба дәдә-баба гајдасыјла, һалаллыгла һәјәтинин торпағыны бечәрирди вә тәрәвәзи дә, әнчир-үзүмү дә, нары, әрији, туту, һејвасы, бадамы да өз күлфәтини анчаг көрүрдү, о ки, галды гызылкүлә, гышда хәшил илә јемәк үчүн дошаб оланда, сәһәр-сәһәр чајчөрәклә јемәјә әнчир мүрәббәси оланда, бир сөзлә, Ағабачынын бу һәјәтин барындан дүзәлтдији вә саирә тәдарүкләр оланда, гызылкүлсүз дә кечинмәк мүмкүн иди. Нә исә, довшанлар елә бил Ағабабакили танымышды, һәјәтин ашағы башы башдан-баша довшан јувасы иди. Әлбәттә, довшанларын ағлы кәсмәдији бир чәһәт дә вар иди: әввәла, Ағабачы довшан әтиндән ијрәнирди, дејирди ки, довшанын ајаглары пишик ајағына охшајыр вә довшан әти јемәкдәнсә, картоф гызардыб јемәк јахшыды, о бири тәрәфдән дә Ағабабаја белә кәлирди ки, бу довшанлары өлдүрүб јувасыны дағытмаг бу хар туту вә јахуд да о һејва ағачыны дибиндән доғрамаг кими бир шејди.

Долча исә өз ишини билирди, довшанлары евин далындакы бостана јахын бурахмырды вә довшанлар да даһа Долчаны таныјырды; довшанлар билирди ки, кечә сакитлик чөкәндә, адамлар јох оланда бу ағ ит бураларда кәзишмәјә башлајачаг вә бу ағ ит һирсли дејил, горхулу дејил, һәр һалда бу ағ ит илә бир һәјәтдә јашамаг мүмкүндү.

Милисионер Сәфәр дејирди ки, ит саһибинин хасијјәти нечәдисә, итин дә хасијјәти елә еләчә олур. Милисионер Сәфәр дејирди ки, бах, мисал үчүн, гушвуран Фазилин туласы (бу күн күнорта бағбан Әсәдулланын гудурмуш итинин гапдығы вә гушвуран Фазилин вуруб өлдүрдүјү Сарыбаш) хасијјәтдә, һәтта көркәмдә дә елә бил ки, јијәсинин бурнундан дүшүб (кәндин ушаглары дејирди ки, гушвуран Фазил овладығы гушларын башыны кәсиб Сарыбаша верирмиш вә тула буна елә адәт едиб ки, ову тапан кими саһибини көзләмәмиш башыны гопарыб јејирмиш, гушвуран Фазил дә һеч нә олмајыбмыш кими һәмин гушлары апарыб Бакы базарларында чамаата сатырмыш вә куја бу ишин учбатындан хәстәләнәнләр дә олуб Бакыда; бир дә дејирдиләр ки, гушвуран Фазилин туласы мурдар әт јејир, чүнки Сарыбаш сәһәрдән ахшамачан су дүмләјирди.). Милисионер Сәфәр дејирди ки, бах, мисал үчүн, көтүрәк Ағабабанын бу ағ итини, доғрудан да бүтүн хасијјәтини өз јијәсиндән көтүрүб, чох көзү тох итди.

Бостанда јенә јемиш партлады вә Долча гулагларыны шәкләјиб бостан тәрәфә бахды. Бағбан Әсәдулла Өзбәкистандан тез јетишән јемиш нөвү кәтириб әкмишди һәјәтиндә вә үзүмләр һәлә гораламамыш бу јекә сары јемишләр јетишиб јемәли олурду. Бағбан Әсәдулла хүсуси һөрмәт әламәти олараг бу тез јетишән јемиш нөвүндән Ағабабаја да тохум вермишди вә бу ил Ағабабанын бостанында Өзбәкистандан кәлмиш һәмин јемишләр сапсары саралыб бөјүмүшдүләр, јетишмишдиләр. Бу јемишләр кечәләр, нисбәтән сәринлик оланда парта-партла партлајыб өз-өзүнә парчаланырды. Долча әввәлләр баша дүшмүрдү ки, бу партапарт нәди белә, амма сонра баша дүшдү ки, јемишләрин ишиди бу.

Сонра Долча гујунун башындакы шалбандан асылмыш електрик лампасынын ишығында сүр'әтлә учуб кечән јарасаја бахды, сонра

одун доғранан көтүјүн үстүнә галхды, орадан һинин дамына галхды, һинин дамындан да даш һасарын үстүнә чыхды вә дәнизә тәрәф бахды.

Долча ај ишығында ишылдајан гара көзләрини бир мүддәт дәниз тәрәфдән чәкмәди.

Долча бәлкә о тәк чүллүтү јадына салды, бәлкә дәнизлә бағлы јадына дүшәчәк башга шејләр вар иди?—Һәр һалда Долча фикирләширди; бахышыјла, дурушујла фикирләширди вә беләчә һасарын үстүндә дајаныб дәнизә тәрәф бахды, сонра башыны дәниз тәрәфдән чөндәриб кәндин јатмыш евләринә бахды, јенә дә гулагларыны шәкләјиб гулаг асды—саһибинин хорултусундан башга, һәрдәнбир туппатупла јерә дәјән күкнар гозаларынын таппылтысындан башга, бир дә ки, һасарын о тајында, күчәдә, «еһсан туту» дејилән јүз јашыны кечмиш хар тут ағачынын хышылтысындан—јүнкүл килавар, тутун јарпагларыны сәсләндирирди—башга бир сәс јох иди. Долча башыны галдырыб зәннлә—«еһсан туту»нун шахәли гол-будағына, гаранлыгда бир-бириндән сечилмәјән, һамысы бир јердә бүтөв бир шеј кими гаралан јарпагларына бахды.

Кәнддә дејирдиләр ки, бу тут ағачыны јүз нечә ил бундан әввәл Мәшәди Мухтар адында бир киши әкиб вә куја бу Мәшәди Мухтар милисионер Сәфәрин арвадынын улу бабасыды; Мәшәди Мухтарын Әһмәд адында доггуз јашлы оғлу дәниздә батыб өлүб вә Мәшәди Мухтар да бу хар туту күчәдә әкиб, күчәдә бахыб-бечәриб ки, јолдан өтән, үрәји јанан ағзына бир тут гојсун вә Әһмәдин руһу шад олсун. Кәнддә бу ағача «Мәшәди Мухтар туту» да дејирдиләр, «Әһмәд ағачы» да дејирдиләр, амма әксәрән «еһсан туту» дејирдиләр. Әлбәттә, Долчанын бүтүн бунлардан хәбәри јох иди, амма јајын бу вахтында, јә'ни ијулун әввәлләриндә күндүзләр бу ағачын бөјүк көлкәлији, гол-будағы кәндин ушаглары илә долу оларды вә бәлкә Долча да инди буну јадына салды, күндүзүн о сәс-күјүндән, о һај-һәшириндән сонра кечәнин бу сәссизлијинә, тутун бу хышылтысына гулаг асды вә јалныз бундан сонра көнүлсүз-көнүлсүз башыны чөндәриб гајалыға тәрәф бахды, елә бил ки, бајагдан ора-бура бахмалар, гулаг асмалар бир һазырлыг имиш, әсас гајалыг имиш.

Долча көзләрини о тәрәф-бу тәрәфә доландырырды, куја ки, тәсадүфән гајалыға нәзәр салырды, сонра да тез көзүнү орадан јајындырырды, елә бил ки, бу гајалыгларла әлагәдар Долчанын сучлу бир иши вар иди, елә бил нәдәсә тәгсиркар иди; сонра Долча ики дәфә јавашдан гајалыға тәрәф һүрдү, габаг ајагларыны бүкүб чәнәсини һасарын үстүнә гојду вә јавашдан да зинкилдәди; елә бил ки, Долча һәмин јај кечәси Алабаша, Сарыбаша әлвида деди.

Сонра Долча һасардан ениб бостана тәрәф гачды.

4

Јенә әввәлчә оғлан чыр, назик сәсини зилдә көкләјиб дад еләди:
— Лејли! Лејли!
Сонра гыз киши сәсинә охшајан јоғун сәсијлә сорушду:
— Нәдир, Мәчнун?
Сонра икиси дә бир јердә охумаға башлады:

Бәс биз ахы нејләјәк?
Ибн-Сина елчи кәлир
Дәрди кимә сөјләјәк?

Оғлан тәзәдән сәсини зилдә көкләди:
— Чичәјим, мәләјим.

Еј көзәлим мәним, гәшәнк Лејлам,
Сәнсиз һәјатда јашамаг мәнә олар һарам!

Ағабачы бу дәфә өзүнү сахлаја билмәјиб үрәјиндә фикирләшди ки, ағыллы олуб башгаларынын дәрдини чәкинчә, кич ол, гој елә һамы сәнин дәрдини чәксин; күл бунларын башына! Ағабачы буну фикирләшди, амма мә'лум олмады ки, кимин гарасынча дејинир: бу охујанларын, јохса ки, кирајәнишинләрин. Дүнән кечә јерләринә кирәндә вә Ағабаба дејәндә ки, бу кирајәнишинләрдән көзү су ичмир, Ағабачы Ағабабаны сакит еләди:—«Армуд саплагсыз, адам нөгсансыз олмаз, ај Ағабаба...» —деди, амма Ағабаба һәлә дөрд күн иди күндүзләр евдә олмурду вә бу ишләрдән бир о гәдәр дә хәбәри јох иди.

Дүз беш күн иди ки, бу консерт давам едирди, дүз беш күн иди ки, бу чыр сәсли оғлан Лејлини чағырырды вә јоғун сәсли гыз да: «Нәдир, Мәчнун »—дејирди (Ағабачы да үрәјиндә:«—Бојнуву елә гара јерә сохум сәнүн!»—дејирди), сонра да икиси бир јердә охумаға башлајырды.

Дүз беш күн иди ки, күнорта чағы бу консерт башлајан кими, јә'ни Әминә ханым валы патефонун үстүнә гојуб сәси ахырачан галдырандан сонра, өзү кәлиб шүшәбәндин пәнчәрәси ағзында дајаныб килас јемәјә башлајырды.

Аллаһ, адам да бу гәдәр килас јејәр? Бәс дејирләр килас адамын гарныны ағрыдыр, бәс бунун гарнына нијә бир шеј еләмир? Бу бојда гарына килас нејләсин? Ағабачы чох чалышырды ки, үрәјиндә кирајәнишинләрә гаршы кин-күдурәт јаранмасын, амма һеч чүрә мүмкүн дејилди, Ағабачы кирајәнишинләри илә ачыг-ашкар дүшмәнчилијә башламышды, амма мә'лум сәбәбдән үрәјиндә дүшмәнчилик еләјирди вә белә бир минвал илә сәсини ичинә салыб дүшмәнчилик апармаг Ағабачынын күнүнү лап гара еләмишди (аталар елә бу јердә дејибләр ки, дејирәм, чөлүмү јандырыр, демирәм, ичими; аталар јахшы киши олублар вә һәмишә дә јахшы сөзләр дејибләр).

Дүз беш күн иди ки, Ағабачы илә Ағабаба евләрини кирајә вермишдиләр, өзләри биринчи мәртәбәдәки јарымзирзәми мәтбәхә вә мәтбәхин јанындакы балача отаг кимијә (гышда бура одун јығырдылар) көчмүшдүләр. Ағабаба шүшәбәндин алтыны брезентлә өртүб бағламышды вә гызлар бурада јатырды; Ағабачы шүшәбәндин алтында јерә палаз дөшәмишди вә гызларын јерини дә палазын үстүндән салмышды. Дүнән кечә о гәдәр исти олду ки, Ағабаба илә Ағабачы бу истијә таб кәтирмәди вә мәтбәхдән чыхыб бүтүн өмүрләриндә биринчи дәфә, јә'ни икиси дә евдә ола-ола өмүрләриндә биринчи дәфә бир-бирләриндән ајры јатды, өзү дә ушагларла бир јердә јатды: Ағабачы Ағабабанын јерини шүшәбәндин алтында о башдан, өзүнүнкүнү дә бу бири башдан салды, арада да гызлар јатышды.

Вә дүз беш күн иди ки, Нуһбала да евә кеч кәлирди, кирајәнишинләр јатыб ишығы сөндүрәндән сонра кәлирди, чүнки Нәркиз Нуһбалаја демишди ки, анд ич ки, бүтүн өмрүндә мәндән башга һеч кими севмәјәчәксән; Нуһбала да бөјүк гардашы Балададашын чанына анд ичмишди ки, гара торпағын алтына кедән күнә кими, өмрүндә Нәркиздән башга һеч кими севмәјәчәк вә башга бир гадын хејлағына көзүнүн учујла да бахмајачаг, буна көрә дә Нуһбала евә кеч кәлирди, кеч кәлирди ки, талвара галханда икинчи мәртәбәнин пәнчәрәсиндән Әминә ханымын сојунмағыны, инәк јелининә охшајан дөшләрини, јекә далыны көрмәсин, бу арвадын әринин јанында отагда туманчаг кәздијини көрмәсин (Нуһбаланын Әминә ханымдан чох, Бәшир мүәллимә һирси тутурду: «Әри, оғраш, нијә ишығы сөндүрмүр, пәрдәни чәкмир һеч олмаса?!»).

Дөрд нәфәр иди, Ағабабакилин һәјәт-бачасында фир'онлуг еләјән бу кирајәнишинләр дөрд нәфәр иди: Бәшир мүәллим иди, әлли јашы оларды, бәлкә әллидән дә чох оларды, орта бојлу, гарајаныз, гыврым гара сачлы бир киши иди, амма сонра мә'лум олду ки, сачына да, назик бығына да рәнк гојур. Ағабаба диггәтлә баханда буну баша дүшдү вә бундан сонра Бәшир мүәллимин үзүнә баха билмирди, бир дә ки, Бәшир мүәллимдән һәмишә әтир ији кәлирди; Әминә ханым иди, јашы гырх олмазды һәлә, јумурта кими ағаппаг иди, сачлары хурмајы, көзләри ала иди, өзү дә динк-динк динкилдәјирди; оғланлары Адил иди, Адик дејирдиләр вә бу Адик мәктәби бу ил гуртармышды; гызлары Офелја иди, Офа дејирдиләр, алтынчы синфә кечмишди вә бүтүн бу аиләни бирләшдирән бир шеј тамам көз габағында иди ки, о да бунларын һамысынын көклүјү иди: ата да көк иди, ана да көк иди, балалар да көк иди, һамысы көк иди (Әмиргулунун арвады Хејранса гоншуларынын бу кирајәнишинләрини биринчи дәфә көрәндә аз галды күлмәкдән уғунуб кетсин, чүнки бу көк адамлары көрән кими, бүтүн кәнддә мәшһур олан, кишиләрин дә өз араларында дејиб күлдүјү, арвадларын да өз араларында дејиб күлдүјү бир сөһбәт јадына дүшдү: гаровулчу Һәсәнулла Иртышын, Обын саһилләриндән гајыдыб кәләндән сонра, бир мүддәт тәк јашады кәнддә, сонра евләнмәк фикринә дүшдү вә кәндин ағсаггалларындан гәссаб Ағакиши сорушанда ки, гаровулчу Һәсәнулла кими алмаг истәјир, гаровулчу Һәсәнулла демишди ки, ким олур олсун, кими алырсыныз мәним үчүн алын, амма көк олсун! Гәссаб Ағакиши кәнддәки тај-тушлары илә клубун һәјәтиндәки чајханада отуруб чај ичә-ичә: «—Алә,—демишди.—Бу үфтадә елә бир аилә гурмаг истәјир ки, үссү көклүк олсун. Бу арвад истәмир евә, истифадә үчүн мал истәјир» вә бу хәбәр кәндә јајыландан сонра, мә'лум мәсәләди ки, гаровулчу Һәсәнуллаја кедән бир арвад олмады вә гаровулчу Һәсәнулла да ахырда «—Чорт побери!»—деди вә кедиб Бакыдан дул бир арвад алыб кәтирди, өзү дә көк арвад.).

Һә, Ағабабакилин кирајәнишинләринин дөрдү дә көк иди, амма әслиндә онлар дөрд јох, беш нәфәр иди, чүнки бунларын бир досту вар иди, ады Кәләнтәр мүәллим иди вә бу Кәләнтәр мүәллим дә аллаһын һәр верән күнү Ағабабакилин евиндә иди, јә'ни ки, кирајәнишинләрин јанына кәлирди, амма Кәләнтәр мүәллим арыг вә узун иди, боғазынын һүлгуму чыхырды вә узунлугда, әјри-үјрүлүкдә бу киши дәвә бојнуна охшајырды, һәм дә јаман гајыш балдыр киши иди.

Јоғун сәсли гыз инди дә о бири маһнысына башлады вә бу маһны јазылан валын ортасы чатдаг олдуғу үчүн, ортада илишә-илишә бүтүн бу һәјәт-бачаны башына алды:

«Волга»сы јашыл оғ-г-ғлан, Гәни, Гәни!
Ағзы гызыл диш оғ-г-ғлан, Гәни, Гәни!
Кәл сән мәнә саташ-ш-ма,
Чүнки һәјасызам мә-ә-ән, Гәни, Гәни!..

«Мүрдәшир үзүвү јусун сәнүн! «Гәни» дејә-дејә гара јерә кирәсән елә!»—Ағабачы үрәјиндә бу сөзләри дејә-дејә, јоғун сәсли гызын гарасына дејинә-дејинә чајнији елә һирслә самоварын дәмкешинә басды ки, чајник јаны үстә әјилди вә гајнар су чајникдән төкүлүб Ағабачынын баш бармағыны јандырды.— «Мәнә бу да азды!—деди өз-өзүнә Ағабачы.— Куја ки, бунлардан сезонун ахырында ики јүз манат алыб бәхтәвәр олачағам!».

Чүнки һәјасызам мә-ә-ән, Гәни, Гәни!..

Бу дәфә дә валдан «Ај чан! Ај чан!» сәсләри кәлди.

Бу әлдәдүзәлтмә валлары һансы бир тој мәчлисиндәсә јазмышдылар вә бу чүр валлары Бакыдакы «Нәркиз» кафесинин јанында әлдә

чох баһа гијмәтә сатырдылар, чүнки бу чүр валларын өз азаркешләри вар иди вә бу чүр азаркешләрин дә чиби һәмишә долу олурду; Әминә ханым да бу валлары «Нәркиз» кафесинин габағындан алдырыб кәтиртмишди вә үмумијјәтлә Әминә ханым «Нәркиз» кафесинин габағында сатылан бу чүр валларын бирини дә бурахмазды, һамысыны алдырыб сәһәрдән ахшама кими ләззәтлә гулаг асарды.

Сонра һәмин чыр сәсли оғлан јенә гышгыра-гышгыра чаваб верди, куја ки, Гәни бу башы батмышдыр:

Дәм, дәм олмушам, ај көзәл,
Көзләри хумар олмушам, ај көзәл!..

Аллаһ лә'нәт еләсин дәллал Зүбејдәјә, Зүбејдә үрчаһ еләди бу кирајәнишинләри Ағабачыкилә, «—Јахшы адамларды,—деди —чох културну адамларды!», јаланса бир гара даш дүшсүн дәллал Зүбејдәнин башына, ев тапдығы үчүн, аллаһ билир, нә гәдәр алмышды бунлардан, дәјсин өз башына, амма бунләры кәтириб Агабачыкилә үрчаһ еләмәји елә бил ки, азмыш, беш манат да тутуб Ағабачыдан алды ки, кирајәнишин тапмышам сәнинчүн! Лап әчәб еләди дәллал Зүбејдә, әлинин дә ичиндән кәлди, чүнки дәллал Зүбејдә кими анасынын әмчәјини кәсәнин сөзүнә баханда ахыры да белә олар. Сонра Ағабачы фикирләшди ки, кәрәк евин кишиси бир нәфәр олсун, киши нә деди, кәрәк елә дә олсун, нечә ки, Ағабаба дејирди ки, кирајәнишин лазым дејил бизә, елә дә олмалы иди.

Бу дәфә јоғун сәсли гыз јенә дә «Гәни! Гәни!» дејиб һај-һәшир саланда, Долча тут ағачынын јанындан шүшәбәндә тәрәф бир-ики ағыз һүрдү вә белә мә'лум олурду ки, Долча да бу фасиләсиз «оғ-ғ-глан»лара дөзә билмирди.

Долча биринчи күн дамын јанында дајаныб бу тәзә адамлара бахды, бу тәзә адамларын һәрәкәтинә, данышығына, давранышына фикир верди вә милисионер Сәфәр дүз дејирди ки, итин хасијјәти јијәсинин хасијјәтинә охшајар, Долчанын да дејәсән елә биринчи күндән бу тәзә адамлардан көзү су ичмәди, бу тәзә адамлары көрәндә үзүнү чевирди, архасыны чевирди.

Әлбәттә, бу тәзә адамлар Долчанын онлары хошлајыб-хошламадығынын дәрдини чәкмирди вә үмумијјәтлә дәрд чәкән адамлар гәбилиндән дејилди бунлар, бирчә Офелја Долча илә дил тапмаг истәјирди, амма бу да мүмкүн олмурду.

Офелја Ағабабакилин гызларына гајнајыб-гарышмырды вә һәјәт-бачада ајағы јалын, башы ачыг кәзән, истәдикләри вахт чөрәк јејән, истәмәдикләри вахт јемәјән, гајнадылмамыш, чиј гују сују ичән, тәк башына кедиб дәниздә чимән бу гызлара Офелја һејрәтлә бахырды, елә бил бу гызлар тамам башга бир дүнјанын адамларыјды вә Офелја бу гызларла дил тапмагданса, сөвг-тәбии, Долча илә дил тапмаг истәјирди, Долча илә достлашмаг истәјирди вә бүтүн меһрини салмышды Долчаја.

Офелја бүтүн күнортаны килас, киласын үстүндән шоколад, шоколадын үстүндән котлет, котлетин үстүндән тојуг, балыг, әрик, гара күрү вә саирә вә илахыр бу сајаг шејләр јејә-јејә Долчанын дамынын јанындакы ијдә ағачынын көлкәсиндә дајаныб, ја да Ағабабанын дүзәлтдији тахта кәтилләрдән бирини кәтириб үстүндә отуруб бојну зәнчирли Долчаја бахырды.

Долча тәртәмиз кејинмиш, сачлары сәлигә илә дараныб гырмызы бант тахылмыш бу көк гыза фикир вермирди, гыз она јахынлашмаг истәјәндә Долча һүрүрдү вә Офелја да о саат горхуб кери чәкилирди вә шүшәбәнддән буну көрән Әминә ханым:

— Гудурасан, гурбаға!—дејирди.

Әминә ханымын белә демәсинин сәбәби о иди ки, Офелја евдә шеј гојмурду, һамысыны кәтириб Долчанын габағына атырды, бүтөв котлет, тојуг буду, күфтә, долма ичи атырды Долчанын габағына, амма Долча бунларын һеч бирини јемирди вә бүтүн бунлары һәјәтә кәлән пишикләр тәләм-тәләсик јејиб гачырды. Офелја о гәдәр пәрт олурду ки, аз гала ағласын. Офелја о гәдәр әлләшиб-чалышырды, о гәдәр меһрибан данышырды, о гәдәр әзизләјирди, амма бүтүн бунлардан бир иш чыхмырды вә Долча нә Офелјанын үзүнә бахырды, нә дә онун вердији јемәли шејләрә дилини вурурду.

Әминә ханым јахшы хөрәк биширирди вә бу хөрәкләрин јахшылығы, чох дадлы олмағы ијиндән мә'лум едирди. Кирајәнишинләр бу евә көчән күндән күндә бир нечә хөрәјин әтри бүтүн бу һәјәт-бачаны башына көтүрүрдү: сәһәр-сәһәр кәлләпача, әт блинчики, тавакабаб, күнорта вә ахшам долма, довға, плов, чығыртма, гызартма, бозартма вә ән чох да котлет (Әмиргулунун арвады Хејранса дејирди:— «Чох калан адамларды өвүндә оланлар!»;—«Каландырлар өзләријчүн, мәнә нә?»—дејирди Ағабачы вә үрәјиндә дә дејирди ки, алнымыза белә јазылмышмыш, бу јај бизимки дә белә кәтирмәлијмиш...).

Даһа бир һәфтәдән артыг иди бура көчмүшдүләр, амма бу мүддәт әрзиндә Әминә ханым бир дәфә дә олсун һәјәтдән ешијә чыхмамышды, туалет һәјәтин ашағы башында олмасајды, залымын гызы һеч шүшәбәнддән дә ашағы дүшмәзди јәгин. Бәшир мүәллим һәр күн Бакыдан такси илә кәлирди вә сәһәрләр такси илә дә шәһәрә кедирди (Ағабачы дејирди ки, бу киши ки, бу гәдәр пул верир таксијә, елә өзүнә бир машын алсын да. Хејранса да дејирди ки, ағәз, олмаз јәгин дә, горхур дә, мәвачиби азды јәгин, јохса нөшүн алмыр?!). Бәшир мүәллим һәр дәфә дә шәһәрдән кәләндә ики әли дә долу зәнбиллә кәлирди вә Әминә ханым бу зәнбилин ичиндәкиләрдән бир үчдан дадлы хөрәкләр биширирди.

Дәрсләр кәсилмишди вә Нуһбала бүтүн күнү дәниз гырағында олурду, гапгара гаралмышды вә јазыг биз билдијимиз сәбәбдән кечәләр дә евә кеч кәлирди, евдәкиләр онун үзүнү демәк олар ки, көрмүрдү. Гызлар бу хөрәк әтирләринин дәрдиндән һәрә башыны көтүрүб бир рәфигәсинин евинә кедирди вә Ағабачы да бу кедишләрин сәбәбини билдији үчүн чаныны дишинә тутуб һеч бир сөз демирди. Бүтүн бунлара бәлкә дә дөзмәк оларды, амма бир шејә дөзмәк чох чәтин иш иди: бу чүрбәчүр хөрәкләрин бу чүр әтри мүгабилиндә Ағабачы һәр дәфә таваја картоф төкүб гызарданда, бадымчан доғрајыб гызарданда, елә бил ки, ушаглардан хәчаләт чәкирди; индијәчән Ағабабакилдә белә шеј олмамышды вә бу ән бетәри иди.

Офелја:

— Долча! Долча!—дејирди вә сидг-үрәкдән елә һеј чалышырды ки, бу ағ итлә достлуг еләсин.— Ала!—Әминә ханымын тәзә дана әтиндән биширдији котлети Долчанын габағына атырды, амма Долча бу достлуғу гәбул еләмирди ки, еләмирди.

Бир дәфә Ағабачынын түкү үрпәшди, арвада елә кәлди ки, Долча көзүнү Офелјанын атдығы котлетдән чәкди, үзүнү дөндәрди вә ағлады.

Ахшам Ағабачы Ағабабаја деди ки, сәһәр үч тојуг кәссин вә сабаһ бу үч тојуғу бишириб јејәндән сонра, Ағабачы сүмүкләрин һамысыны бир габа јығды вә һәмин габы апарыб Долчанын габағына гојду. Долча да һәмин күн бу сүмүкләрин һамысыны хырчылдада-хырчылдада беш дәгигәнин ичиндә јејиб гуртарды.

Нә исә, дәскаһ иди, Ағабаба демишкән, ешшәк кәтир, мәрәкә јүклә.

5

Бәшир мүәллимкил бу јај она көрә һеч һара кетмәјиб бағ кирајә еләмишдиләр ки, оғланлары Адил бу ил института кирирди вә Кәләнтәр мүәллим дә буна көрә һәр күн бура кәлиб-кедирди, чүнки белә мә'лум олурду ки, Кәләнтәр мүәллим институтда дәрс дејир; һәр һалда Кәләнтәр мүәллим институтла әлагәдар адам иди.

Кәләнтәр мүәллимин бир гырмызы «Жигули» машыны вар иди вә һәр дәфә бу машын Ағабабакилин дарвазасынын габағында дајананда, демәли Кәләнтәр мүәллим шәһәрдән нә исә бир хәбәр кәтирмишди, чүнки о саат машындан дүшүб тез-тәләсик шүшәбәндә галхырды. Бәшир мүәллимлә, Бәшир мүәллим евдә олмајанда Әминә ханымла хысын-хысын пычылдашырды, һәрдән Адили машына отурдуб Бакыја апарырды, ја һазырлашдырмаға апарырды, ја кимләсә таныш еләмәјә апарырды; Ағабачы бурасыны дәгиг билмирди, амма бурасы тамам дәгиг иди ки, ушағы института Кәләнтәр мүәллим дүзәлдирди.

Ағабабакилин гызлары Адили өз араларында Абыш чағырырдылар, чүнки бир ахшам Нуһбала Адилдән сорушмушду ки, Америка Бирләшмиш Штатларынын пајтахты һарадыр? Адил дә чаваб вермишди ки, «АБШ».

Бәшир мүәллимин һарада ишләдији дүрүст мә'лум дејилди вә ишә кефи истәдији вахт кедирди, амма бир күн Нуһбала евә белә бир хәбәр кәтирди ки, ушаглар дејир ки, куја Бәшир мүәллим Бакыда базар мүдиридир; һәр һалда нә Ағабаба, нә дә Ағабачы бу барәдә бир сөз сорушмамышды, чүнки Бәшир мүәллимин һарда ишләмәсинин онлара дәхли јох иди; чүнки Ағабачы да өз үрәјиндә күнләри сајырды ки, августун ахыры нә вахт кәлиб чыхачаг вә бу кирајәнишинләр нә вахт чыхыб кедәчәк. Ағабаба өз үрәјиндә күнләри сајырды ки, бу әһвалат нә вахт гуртарачаг.

Нә гәдәр ки, Ағабаба тој еләјиб евләнмишди, Ағабачы илә бир јастыға баш гојурду, о вахтдан Ағабаба һәмишә евә тәләсмишди вә әләлхүсус да—јаш өтмүшдү, ондан иди, ја нә олмушдуса—ахыр вахтлар Ағабаба «Бакы—Бузовна» маршрут автобусуну сүрә-сүрә күндә алты дәфә о баша, алты дәфә дә бу баша кәндләринин јанындан өтүб кечәндә аз галырды ки, ичи адамла долу автобусу башлы-башына бурахыб дүшүб кетсин евләринә вә Ағабачы сәрин гују сујундан бир долу ведрә чәкиб елә һәјәтин ортасындача төксүн Ағабабанын бојун-боғазына вә Ағабаба да үз-көзүнү әмәлли-башлы јујуб бүтүн бу автобус һарај-һәширини, бу автобус басдырығыны јадындан чыхарсын, шүшәбәнддә отуруб армуду стәканда пүррәнк чајдан ичә-ичә телевизора бахсын.

Сән демә јашынын бу чағында Ағабабанын көрәчәји күнләр вар имиш һәлә вә Ағабаба кедиб ишдә хаһиш еләјәчәкмиш ки, әлавә нөвбә версинләр она, евдә дә јалан данышачагмыш, дејәчәкмиш ки, Ағабачы, «напарником» хәстәләниб, она көрә дә әлавә иш вериблэр мәнә.

Ағабачы баша дүшүрдү ки, әслиндә Ағабаба евдән гачыр, амма үзә вурмурду буну вә Ағабачы өзүнү тәнбеһ еләмәкдән дә јорулуб тәкчә бунунла тәскинлик тапырды ки, башына кәлән башмагчы олар, гәләт еләјәрәм бундан сонра атабаатамла, ев кирајә вермәрәм јајда.

Әлгәрәз, доғрудан узун әһвалат иди вә инди бу әһвалатын башында кабаб дәскаһы дурурду.

Кабаб дәскаһы биринчи дәфә һәмин август ахшамы башлады; һәмин август ахшамы ки, Әминә ханымын күнорта хөрәкләринин әтри һәјәтдән чәкилһачәкил иди вә гызлар да гајыдыб кәлмишди евә, өзләри дә јығылмышды телевизорун габағына. Һәлә кирајәнишинләр евә көчмәмиш Ағабаба телевизору шүшәбәнддән ендирмишди шүшәбәндин алтына (Бәшир мүәллимкилин ики транзистор-телевизору вар иди. бирини гојмушдулар шүшәбәндә вә Әминә ханым бу телевизора бахыр-

ды, о бири телевизору ки, јапон телевизору иди, Офелја өзүјлә һәјәтдә кәздирирди вә Долча он-он беш дәфә далыны Офелјаја чөндәрәндән сонра, Офелја наәлач галыб, бүтүн бу Абшеронда тәкчә галыб, ијдә ағачынын алтында телевизора бахырды; әлбәттә, бу балача әл телевизору мараглы телевизор иди вә ијдә ағачынын көлкәсиндә отуруб телевизора бахмаг јахшы иш иди, Офелја бир дәфә һәтта Ираны тутмушду һәмин телевизорда, амма Ағабабанын гызларындан һеч ким кедиб Офелјајла бир јердә о телевизора бахмырды. Адил дә телевизора бахмырды, галын бир китабы габағына гојуб јајын истисиндә, өзү дә Абшеронун истисиндә отагда отуруб тәр төкә-төкә куја ки, имтаһана һазырлашырды, амма бир дә бахыб көрүрдүн ки, дүздү, китаб бичарә Адилин габағындады, амма фикри-хәјалы учуб кедиб, аллаһ билир һардады, һәрдән өзүнә кәлирди, китаб әвәзинә дивардакы ширә, гәһрәмана бахырды, јенә дә кедирди узаглара; о ки, галды Бәшир мүәллимә, Бәшир мүәллимин телевизордан зәһләси кедирди вә Бәшир мүәллимин гәзет-журналла да арасы јох иди, чүнки Бәшир мүәллим дејирди ки, адам кәрәк «натурални» јашасын, әләлбәт беләди!).

Һә, һәмин август ахшамы Ағабачы да, гызлар да јығышмышды шүшәбәндин алтындакы телевизорун габағына вә дүздү, бу телевизор көһнә телевизор иди, о гәдәр дә јахшы көстәрмирди, Ағабачынын да чох үрәјиндән кечирди ки, бу телевизору дәјишдирсин, тәзә бир телевизор алсын ки, һәм бөјүк көстәрсин, һәм ајдын көстәрсин, һәм дә тәрпәниб адамы дилхор елә мәсин, амма инди бунун мәтләбә дәхли јох иди, чүнки бир аздан халг чалғы аләтләри оркестринин консерти башлајачагды вә дејиләнә көрә бир гыз охујачагды ки, елә бил Зејнәб Ханларовадыр.

Јүнкүл бир хәзри башламышды.

Ағабачы телевизорун габағында јерини јахшыча раһатлајыб бөјүк бир һәвәс вә ләззәтлә консертин башламасыны көзләјә-көзләјә деди:

— Јох, ағаз, јох е!. Ола билмәз! Нә гәдәр өзләрини өлдүрсәләр дә, нә гәдәр јамсыласалар да, Зејнәбә чатан олмаз! Бир дәнәди кишинин гызы! Јохду оннан да!

Бу вахт Қәләнтәр мүәллимин гырмызы «Жигули»си дарвазанын габағында дајанды вә бу дәфә гырмызы «Жигули»нин ичиндән Қәләнтәр мүәллимдән башга сәс-күјлә дөрд киши дә чыхды вә бунларын машындан чыхмағы илә ара гарышды, мәзһәб итди.

— Бәшир мүәллим! Ај Бәшир мүәллим! Кәл көр кимләр кәлиб!

Јекә далы вә јоғун балдырлары енли, золаглы пижама шалварынын алтындан титрәјә-титрәјә, Бәшир мүәллим, бу гәдәр көклүјүнә ујушмајан бир чәлдликлә шүшәбәндин пилләкәнләрини ашағы дүшдү:

— Ај хош кәлмисиниз! Ај һәмишә сиз кәләсиниз! Белә сәфа кәтирмисиниз, әчәб еләмисиниз! Әләлбәт, әчәб еләмисиниз!

Гонаглар һәјәтә кирди вә бу гонаглар көрүнүр һардаса јејиб-ичиб тәзәдән дуруб бура кәлмишдиләр, чүнки бу гонагларла бир јердә спирт вә гујруг кабабынын ији дә Ағабабакилин һәјәтинә долду; о зарафат еләди, бу күлдү, о бири дарвазанын бала гапысындан һәјәтәчән чығырын һәр ики тәрәфиндә әкилмиш гәрәнфилләрдән дәрди, бу бириси дә ағачдан хар тут дәрәндә һәм ағ көјнәји гыпгырмызы гызарды, һәм дә тутун будағыны гырды вә бүтүн бу зырылтынын мүгабилиндә Ағабачы тәкчә она шүкүр еләјирди ки, нә јахшы ки, Ағабаба евдә јохду; Ағабабанын үрәји партларды, дөзмәзди буна, лап ган саларды Ағабаба, бәдбәхт олардылар.

Гонаглар Қәләнтәр мүәллимин отагдан дартыб кәтирдији Адилин көрүб:

— Икид буду? — сорушдулар, сонра:—Гочаг оғланды!—дедиләр. Сонра өзләриндән бирини көстәриб:— Икид, сән сабаһ бах, бу мүәллимә, һөрмәтли Чаббар мүәллимә имтаһан верәчәксән!—дедиләр.— Өзүн дә мөһкәм ол, икид! — дедиләр.—Горхма, горхан көзә чөп дүшәр! —дедиләр.

Әминә ханым бура көчдүкләри вахтдан биринчи дәфә ашағы дүшүб шүшәбәндин алтына кәлди, Ағабачыдан тә'чили мангал истәди, шиш, маша, көмүр истәди вә ешидәндә ки, Ағабачыкилин нә мангалы, нә шиши, машасы, нә көмүрү вар, Әминә ханымын көзү чыхды кәлләсинә вә сидг-үрәкдән һејрәт едә-едә:

—Бај, сәнә мән нә дејим, ај арвад!—деди.—Өмрүндә кабаб биширмирсиниз?!

Һејрәтини вә саирә бу сајаг сөзләрлә ифадә етмәјә Әминә ханымын вахты јох иди вә Әминә ханым шүшәбәндин алтындан чыхыб јекә далыны ојнада-ојнада тәләсик Қәләнтәр мүәллимә јахынлашды, Қәләнтәр мүәллим мәһрәм бир адам кими, башыны ашағы әјиб гулағыны Әминә ханымын ағзына јахынлашдырды вә Әминә ханым да Қәләнтәр мүәллимин гулағына тәләм-тәләсик нәсә пычылдамаға башлады; Қәләнтәр мүәллим диггәтлә Әминә ханыма гулаг аса-аса шүшәбәндин алтына, Ағабачыкил тәрәфә бахды, мәәмматлә башыны булады вә тез һәјәтдән чыхыб машынына минди вә гырмызы «Жигули» сүр'әтлә күмүш Маликин дәниз гырағындакы кабабханасына тәрәф көтүрүлдү.

Бир аздан бүтүн бу һәјәтә, бүтүн бу тәрәфләрә кабаб ији јајылды, кабаб түстүсү аләми басды вә Әмиргулунун арвады Хејранса башыны пәнчәрәдән чыхартды ки, көрсүн бу нә һәнкамәди белә, сонра баша дүшдү ки, иш нә јердәди вә тез дә пәнчәрәни кип-кип бағлады ки, евинә кабаб ији кәлмәсин, кабаб түстүсү долмасын.

Қәләнтәр мүәллим күмүш Маликин кабабханасындан кәтириб һәјәтин ортасында галадығы мангалда кабаб биширирди вә чох јағлы гојун әти олдуғу үчүн, јағ әријиб чызһачызла көзүн үстүнә төкүлүрдү вә түстү аләми бүрүјүрдү; Қәләнтәр мүәллим Ағабачынын ичиндә палтар гајнатдығы јекә газанын гапағы илә түстүдән көзләринин јашы аха-аха мангалы јеләјирди вә Адил дә бишмиш шишләри бүтүн һәјәт боју, пилләкәнләр боју јағы дама-дама шүшәбәндә галдырырды.

Шүшәбәндә исә мәчлис арәстә иди.

Бәшир мүәллим:

— Әләлбәт, бу ермәни конјакыдыр! Бу да чечен-ингуш конјакыды! Әләлбәт, чечен-ингуш конјакыды! Бу да Дағыстанынды! Дағлар гарталлары дүзәлдиб буну! Әләлбәт беләдир!—дејирди.

Чаббар мүәллим:

— Әшши, бу киши лап аләмди ки!— дејирди.

Сәфтәр мүәллим:

— Ичәк аләм кишиләрин сағлығына!—дејирди. Чүнки белә аләм кишиләр олмасајды, бу дүнја чох сәфеһ дүнја оларды!

Әлисаһиб мүәллим милләт дәрди чәкирди вә дејирди ки, аллаһ, бу милләтин ахыры нә олачаг, нијә бу милләтин бу чүр кишиләри бу гәдәр азды, бу чүр кишиләр ки, чырагла ахтарасан кәрәк вә нә јахшы иш көрүб Қәләнтәр мүәллим ки, онлары кәтириб бура, милләтин бу чүр кишиләри илә үзбәсурәт отурдуб.

— Сүфрәјә бир бах!— дејирди Әлисаһиб мүәллим.— Көр нечә сүфрәди, өзү дә беш дәгигәнин ичиндә! Әшши, сән бир әлначыглығa бах, сән бир бу не'мәтләрә бах! Милләтин симасыды бу, милләтин!

Тәкчә Фәрман мүәллим бирдән-бирә сусуб һеч нә демирди, тез-тез һычгырырды, рәнки-руфу сапсары саралмышды вә белә мә'лум олурду ки, Фәрман мүәллимин һалы харабды, үрәји буланыр.

Бәшир мүәллим:

— Әминә ханым, зәһмәт олмаса **Фәрман мүәллимә гатыг кәтир,** әләлбәт лазымды,—деди.

Чаббар мүәллим:

— Әшши, бу киши лап аләмди, вичдан һаггы, аләмди!—деди.

Кәләнтәр мүәллим шишләри бир-бир мангалын үстүндән көтүрүб верирди Адилә вә Адил дә шишләри горха-горха алырды ки, әли јанар. Кәләнтәр мүәллимин кефи дохсан доггуз вурурду вә Кәләнтәр мүәллим белә бир кефи көклүклә әлини-әлинә сүртүб:

— Нәдән горхурсан, ај залым!—деди.— Кирмисән е, института кирмисән, дәдә чаны!— Сонра Кәләнтәр мүәллим Адили лап хатирҹәм еләмәкдән өтрү башы илә шүшәбәндә ишарә еләди—ә, сән өл кирмисән! Нағды, гаға, дәдә чаны!

Адил шишләрдән үрәкли јапышды.

Кәләнтәр мүәллимин көзү шүшәбәнддә галды вә бир мүддәт еләбил ки, мангалын үстүндәки кабаблар Кәләнтәр мүәллимин јадындан чыхды, чүнки Әминә ханым шүшәбәнддән һәјәтә бојланырды, мангала тәрәф бахырды вә Әминә ханымын ипәк халатынын ачыг јахасындан дөшләринин арасы ачыг-ашкар көрүнүрдү; сонра Кәләнтәр мүәллим өзүнү әлә алды биртәһәр вә јенә дә мангалла мәшғул олду.

Вә Ағабачы һәмин ахшам о вахт өзүнә кәлди ки, гызлар бу кабаб ијиндән, бу кабаб түстүсүндән баш көтүрүб һәрә бир тәрәфә кетмишди, телевизордакы гыз да охујурду тәкчә өзү үчүн, чүнки бу дәм бу һәјәтдә телевизорда охујан гыза һеч ким гулаг асмырды; сонра Ағабачы зәнчирин сәсини ешитди, Долчанын мырылтысыны ешитди вә Ағабачы шүшәбәндин алтындан башыловлу чыхыб Долчанын дамына тәрәф кетди.

Хәзри кабабын ијини, көзүн үстүнә дамыб чызылдајан јағын түстүсүнү бирбаш бојну зәнчирли Долчанын үстүнә апарырды.

Долча елә бил јадындан чыхармышды ки, зәнчир дартмагла гырылан дејил, бојнуну зәнчирдән гопармаг истәјирди, өзүнү о тәрәфә, бу тәрәфә атырды, мырылдајырды; Долчанын түкләри габармышды, ағзынын сују ахырды, көзләри һәм пычалагламышды, һәм дә аз галырды һәдәгәсиндән чыхсын.

Ағабачы әлимјандыда Долчаја јахынлашмаг истәјәндә ит лап бәркдән мырылдады вә Ағабачы бу нечә илләр әрзиндә биринчи дәфә Долчадан горхду, итин габармыш түкләринә бахды, јекәлмиш көзләринә бахды, ағзындан төкүлән суја бахды, арвада елә кәлди ки, Долча мырылдамыр, јараланмыш чанавар кими улајыр, сонра Ағабачы өзүнү әлә алды, чәлд әлини атыб зәнчири Долчанын боғазындан ачды вә Долча үч бөјүк сычрајышла Кәләнтәр мүәллимин јанына атылды, јериндә гыврылды.

Кәләнтәр мүәллим газан гапағы илә мангалы јелләјә-јелләјә ајағыны јерә вурду вә Долчанын үстүнә гышгырды:

— Сүрүк бурдан!

Долча дал ајаглары үстә јерә чөкүб башыны дик галдырды, Кәләнтәр мүәллимин дүз көзләринин ичинә бахды вә Ағабачыја елә кәлди ки, Долча бу саат атылыб Кәләнтәр мүәллими гамарлајачаг, амма инчәвары Долча ајаға галхды, ики дәфә бәркдән һүрдү, мангалын башына доланды, сонра гача-гача дарвазанын бала гапысындан күчәјә атылды.

Долча күчә боју гача-гача кәнддән чыхды вә дәниз гырағына тәрәф баш көтүрүб кетди, амма дәниз гырағына кәлиб чатмады, нечә олдуса гача-гача да дөврә вурду вә тәзәдән кәндә кириб кәлдији күчә илә дәкери гачды, дарвазанын бала гапысындан һәјәтә кириб дајанды, дилини чыхарыб ләһләјә-ләһләјә үстү кабаб долу мангала бахды.

Кабаблар мангалын үстүндә чызһачызла гызарырды.

Офелја:

— Долча! Долча!— гышгырды.

Долча шүшәбәндә бахды.

Офелја тәләсә-тәләсә шүшәбәнддән дүшүб Долчаја јахынлашды, лап габаға кәлмәјә үрәк еләмәјиб Долчанын үч-дөрд аддымлығында дајанды вә әлиндәки бошгабдан бир нечә исти кабаб тикәси көтүрүб Долчанын габағына атды. Долча габағындакы кабаб тикәләринә бахды, кип јумдуғу ағзынын гырагларындан су аха-аха Офелјаја бахды вә бирдән-бирә бәркдән һүрмәјә башлады вә Ағабачы горхду ки, Долча доғрудан-доғруја бу гызы, ја мангалын јанында әлләшән Кәләнтәр мүәллими, ја да бунлардан башга бир адамы гапар, амма јенә дә инчәвары Долча һәјәтин дөрд тәрәфини дә һасар боју гача-гача дөврә вурду вә дарвазанын бала гапысындан чыхыб јенә дәниз гырағына үз тутду вә бу дәфә кечәјә гәдәр һәјәтә гајытмады.

Кечә Долча һәјәтә гајыданда гонаглар чохдан чыхыб кетмишди.

Мангалын үстүнә чохдан су төкүб сөндүрмүшдүләр. Гызлар шүшәбәндин алтында јатышмышды. Бәшир мүәллимкилин ишыглары сөнмүшдү. Нуһбала үрәјиндә Бәшир мүәллимин атасынын коруна сөјүб гуртармышды вә ахыр ки, талварда јухуја кедиб јатмышды. Тәкчә Ағабачы кечәнин бу вахтында әлинә бел алыб дарвазанын јанында һасарын дибини белләјирди. Бајаг гонаглар кедәндә Фәрман мүәллим ишләри харабламышды: хејли гатыг ичмәјинә бахмајараг өзүнү сахлаја билмәјиб һасарын дибинә сыфраг еләмишди вә инди дә Ағабачы һасарын дибинә торпаг атырды ки, Ағабаба кәлиб бу мүсибәти көрмәсин; Ағабаба бир күнүн әрзиндә икинчи нөвбәсини дә баша вуруб индиләрдә кәлмәли иди.

Һәмин кечә Ағабачы фикирләшди ки, бу кирајәнишинләрдән алачағы пула нә кәлинләри үчүн үзүк алачаг, нә дә гызлары үчүн бир тәдарүк көрәчәк, чүнки Ағабачы фикирләшди ки, бу чүр адамларын пулу адама хејир кәтирмәз вә Ағабачы гәти гәрара кәлди ки, һәмин пула телевизор алачаг, бунларын ачығына бүтүн или отуруб јахшыча-јахшыча телевизора бахачаг.

Һәмин кечә Долча Ағабачыја бахды, арвадын додагалты дејинмәсинә гулаг асды, көзучу, оғрун-оғрун икинчи мәртәбәјә нәзәр салды, сонра һәјәтин ағачлары арасындан кечиб ашағы баша кетди.

Вә һәмин кечә пишикләр Офелјанын Долчанын габағына атдығы кабаб тикәләрини ордан-бурдан тапыб једиләр вә кеф еләдиләр. Долча пишикләри һәјәтдән говмады вә довшанларла да иши олмады, демәк олар ки, бүтүн кечәни һасарын үстүндә отуруб дәнизә вә гајалыға тәрәф бахды.

Һәмин кабаб дәскаһы биринчи олду, амма ахырынчы олмады. О күндән сонра, аз гала һәр ахшам Кәләнтәр мүәллимин машынында гонаглар кәлди вә Кәләнтәр мүәллимин биширдији кабаблары Адил шүшәбәндә дашыды; Кәләнтәр мүәллимин кефи ачыг-ашкар көк иди (бир дәфә нечә олдуса, Кәләнтәр мүәллим Ағабачыкилин јанында Бәшир мүәллимлә зарафат еләди, һәрчәнд Кәләнтәр мүәллим башгаларынын јанында Бәшир мүәллимкиллә сөһбәт еләмәзди вә үмумијјәтлә Кәләнтәр мүәллим чох данышан адам дејилди; Кәләнтәр мүәллим гырмызы «Жигули»јә ишарә едиб Бәшир мүәллимә деди: —«Балачады дә, машын, Бәшир мүәллим, гонаглар сығышмыр ичинә».— Кәләнтәр мүәллим белә деди вә күлдү; Кәләнтәр мүәллим күләндә назик вә узун боғазынын јоғун дамарлары шиширди вә ағзы о гәдәр ачылырды ки, әнкләриндәки јујулмамыш гызыл дишләри дә көрүнүрдү;— «Ејби јох, иншаллаһ, бу јахынларда «Волга» аларсан, гонагларын да сығышар ичинә. Әләлбәт, аларсаң! Гој ушағын имтаһанлары гуртарсын...»—Бәшир мүәллим дә белә деди вә шагганаг чәкиб о да күлдү, амма Ағабачы баша дүшмәди ки, бурда күлмәли нә вар вә үмумијјәтлә Бәшир мүәллим һеч нәјә күлән адам иди).

Кабабын ији бу ағачларын, бу һасарын, бу диварларын чанына һопмушду вә Әмиргулунун арвады Хејранса шәнбә күнү һамамда кәндин арвадларына шикајәт еләди:

— Кабаб ијинин учбатындан ахшамлар гапы-пәнчәрәләрин һамысыны бағлајырам е, ағәз! Әмиргулу јазыг, истидән евдә отура билмир.

Дәллал Зүбејдә өзүнү сахлаја билмәди вә габағындакы башга бир арвадын—кәнд советинин катиби Суғранын белини кисәләјә-кисәләјә:

— Бәхтәвәр башымыза!—деди.— Пајнискә Әмиргулу евдә отуран олуб!

Бу сөзүн үстүндә Хејранса илә дәллал Зүбејдә елә бир даваја галхдылар ки, бу јај һамамда belә дава олмамышды вә һамамдакы арвадлар бунлары күч-бәла илә бир-бириндән аралады (Белинин кисәси јарымчыг галмыш кәнд совети катиби Суғра гышгырды ки, милсәнер чағырачијәм бура вә Хејранса, хүсусән дә дәллал Зүбејдә кәнд совети катиби Суғраны јахшы танадыглары үчүн баша дүшдүләр ки, Суғраны бу дәрәчәдә һирсләндирмәк олмаз, Суғра арвад һамамына милисионер дә чағырар, лап о тәрәфә дә кечәр вә араландылар бир-бирләриндән).

Ағабачы үрәјиндә:— «Ағәз, сиз бир-биривүзү нөш гырырсуз?—деди. — Көрүн мән нә чәкирәм е, мән күлбаш!».

Бир ахшам Нуһбала кирајәнишинләрин гарасына хорузланды вә ачыглы-ачыглы Ағабачыдан сорушду ки, бунлар нә вахт рәдд олуб чыхыб кедәчәкләр?

«Бир гәләтди еләмишәм атабаатамла, Нуһбала! Мәним мејитими салыб, сонра чыхыб кедәчәкләр чәһәннәмләринә!»— вә буну да Ағабачы үрәјиндә деди, амма јаваш-јаваш евин кишиләриндән бири олмаға башлајан оғлуна белә чаваб верди:

— Хәстә тәләсәр, армуд вахтында битәр, Нуһбала! Аз галыб дај, гадасы!

Әминә ханым нә гәдәр сәбрли-гәрарлыјдыса, нә гәдәр һәрәкәтсиздисә, Бәшир мүәллим бир о гәдәр сәбрсиз вә бир о гәдәр дә бир јердә гәрар тута билмәјән, чивә кими ора-бура дијирләнән бир адам иди вә күнорталар евдә оланда вә һеч бир гонаглары олмајанда, Бәшир мүәллим золаглы пижама шалварыны әјнинә кејиб тез-тез һәјәтә дүшүрдү, дәнизә кедирди, евдә исә кен-бол турсиклә кәзирди. Бу кишинин шакәри һинин габағында дајаныб тојуглара чөрәк вермәк иди вә һәр дәфә евдән тәзә, јекә тәндир чөрәји көтүрүб кәлиб дурурду һинин габағында вә башлајырды чөрәкдән дидиб:

— Чиб-чиб-чиб-чиб... — дејә-дејә тојугларын габағына атмаға вә тојугларын чөрәк гырыгларыны дәнләмәјинә тамаша еләмәјә.

Бәшир мүәллим Ағабабаја дејирди:

— Әшши, тојугларын да дады гачыб инди. Әлбәттә, беләдир! Сәнин чанын үчүн,— Бәшир мүәллим әтли галын додагларыны габаға чыхарырды, куја ки, Бәшир мүәллимин бу сөзләринә е'тираз еләјән вар.— Бај, дүнја-аләм чанына гурбан сәнин, бизим рајонда тојуглар варды, дүнјанын һансы рәнкини дејирсән бу тојугларда иди. Әләлбәт! Инди һәрдән јолум дүшүр о тәрәфләрә, әләлбәт, бахыб көрүрәм ки, һәјәт-бача ағаппаг инкубатор тојугларыды! Нолду ә, о тојуглар, паһ атајнан! Ә, белә дә мүсибәт олар?! Ә, тојуг да вермешил супу јејәр?!

Һәрдән Бәшир мүәллим һәјәтдәки тутун алтындакы тахта скамјада отурурду вә голларыны кениш ачыб сәринләјирди. Бәшир мүәллимин хүсуси сәринләмә гајдасы вар иди, о да бундан ибарәт иди ки, Бәшир мүәллим бир назик стәкан долу арағы бирдән чәкирди башына, сонра отурурду һәјәтдәки тахта скамејкада, чүнки Бәшир мүәллим дејирди ки, белә исти һаваларда кәрәк адамын харичи кими, дахили дә исти олсун вә куја онда адам јахшыча сәринләјир. Бәшир мүәллим чох да-

нышырды, чүнки чох данышмасајды скамјанын үстүндә беләчә динч отура билмәзди.

Бәшир мүәллим Ағабабаја дејирди:

— Атам, аллаһ өләнләринә рәһмәт еләсин, үч шеј вәсијјәт еләмишди мәнә ки, кизләтмәк лазымды. Әләлбәт, үч шеј! Биринчиси бу иди ки, пулуну кизләт! Әләлбәт, кизләт, чүнки пул дүшмән газандыран шејди, кимин нәјинә кәрәкди ки, сәнин нәјин вар?! Икинчиси, әләлбәт, арвадыны кизләт! Үчүнчүсү дә бу иди ки, сәфәрини кизләт! Әләлбәт, кизләт! Шамахыја кедирсәнсә, әләлбәт де ки, Шәкијә кедирәм, гој сәни Шәкидә ахтарсынлар, әләлбәт, Шәкидә пуссунлар сәни!..

Ағабаба Бәшир мүәллимин үзүнә баха билмирди, чүнки әввәлләрдә дедијимиз кими, Бәшир мүәллим башына вә бығына рәнк гојурду, өзүндән дә һәмишә әтир ији кәлирди вә Ағабабанын белә шејләрдән хошу кәлмирди; һәр һалда бу рәнк вә әтир мәсәләсинин Ағабабаја дәхли јох иди, чүнки бу Бәшир мүәллимин өз иши иди, өзү биләрди, амма бир иш дә вар иди ки, бу лап бетәр иди вә бунун долајы јолла Ағабабаја да дәхли вар иди, чүнки Бәшир мүәллим вә Бәшир мүәллимин арвады Ағабабакилин евиндә јашајырдылар вә онлар кәрәк бу евдә тәмиз јашајајдылар.

Ағабаба Бәшир мүәллимин өз пулуну вә сәфәрини кизләтмәси барәдә бир сөз дејә билмәзди, амма о ки, галды арвада, Кәләнтәр мүәллимин Бәшир мүәллимкилә тез-тез кәлиб-кетмәсиндән Ағабабанын һеч хошу кәлмирди. Әлбәттә, бурасы мә'лум иди ки, Кәләнтәр мүәллим она көрә һәр күн бура кәлиб-кедир ки, Бәшир мүәллимин оғлуну института дүзәлдирди, дострлуг хәтринә, ја бир башга ишә көрә, өзләри биләрди, бунун Ағабабаја дәхли јох иди, амма Кәләнтәр мүәллимин һәрдән Әминә ханымын архасынча бахмасындан Ағабабанын һеч хошу кәлмирди вә бурасындан да Ағабабанын һеч хошу кәлмирди ки, дејәсән, Әминә ханымын өзү дә Кәләнтәр мүәллимин бу бахышларынын, удгунуб, удгунуб ири һүлгумунун ашағы-јухары кетмәсинин мә'насыны баша дүшүрдү.

Ағабаба вә үмумијјәтлә бу тәрәфләрин кишиләри елә адамларды ки, һәр шејә дөзәрдиләр, амма намус мәсәләсиндә һеч бир шејә дөзмәздиләр.

7

Адил ики имтаһан вермишди вә икисиндән дә дејәсән јахшы чыхмышды, чүнки Кәләнтәр мүәллимин кефи хејли көк иди. Гырмызы «Жигули» дарвазанын габағында дајанан кими, Кәләнтәр мүәллим машындан дүшүб үч пилләдән бир аддымларла шүшәбәндә галхырды вә бир аздан Әминә ханымын крахмаллы көјнәк, үтүлү шалвар кејиндирдији, башыны сәлигә илә дарадығы Абышы габағына салыб машына отурдурду вә фәхрлә Абыша баха-баха:

— Икидди е, икид!—дејирди.— Маладес!

Сонра гырмызы «Жигули» јериндән тәрпәниб көздән итирди вә бир дә ахшам гајыдырды вә машынын ичиндә јенә дә гонаглар олурду вә бундан сонра да башланырды кабаб дәскаһы.

Ағабачынын гызлары ахшамлар даһа шүшәбәндин алтындан баш көтүрүб һәрә бир тәрәфә гачмырды, әввәла, она көрә ки, онсуз да бунун мә'насы јох иди, чүнки кабабын ији онсуз да һәјәт-бачадан чәкилиб кетмирди; икинчиси дә, гызлар өјрәшмишди даһа, һәтта Әмиргулунун арвады Хејранса да ахшамлар пәнчәрәни ачыг гојурду даһа вә ондан бу барәдә бир сөз хәбәр алан кәнд арвадларына дејирди ки, дарлыға нә дарлыг, мән дә күндә кедиб о гәдәр әт ала билсәјдим, бүтүн күлфәти көрәчәк боллу биширәрдим кабабы, һеч уф да демәздим, һеч фикирләшмәздим ки, јахшы дүшмәз гоншулардан, ији кедир чамаата? Кетсин дә, нејләјим, мәнә нә!.. Хејранса белә дејирди, амма

кәндин арвадлары билирди ки, Хејранса белә адам дејил вә үмумијјәтлә бу кәнддә белә адам тапылмазды, һеч дәллал Зүбејдә дә белә иш еләмәзди; кәнддә ким кабаб биширсәјди кәрәк бүтүн јахын гоншуларын, јахшылығындан, пислијиндән асылы олмајараг, һамысына азы бир шиш-ики шиш пај көндәриләјди, чүнки бу кәнддә ушағы олмајан тәкчә гаровулчу Һәсәнуллајды, галан һамысынын ашағысы дөрд-беш ушағы вар иди вә кабаб да, мә'лум мәсәләдир, елә шеј иди ки, ијин аләми көтүрүрдү.

Ағабачы үрәјиндә өзүнү сөјүб-сөјүб јорулмушду даһа, амма һәр дәфә Кәләнтәр мүәллим һәјәтдә мангалы галајанда, Ағабачы һеч олмаса дејинмәкдән өзүнү сахлаја билмирди,—«Инсаф дејилән шеј јохду бунларда!..»—дејирди өз-өзүнә вә бурасы тамам дәгиг иди ки, бундан сонра Ағабачы өзүнүн дә, Ағабабанын да, ушагларын да күндә бир тикә чөрәклә ачы чај ичмәјинә разы оларды, амма евини кирајә вермәјә разы олмазды (Ағабачы куја ки, бүтүн тәгсирләр дәллал Зүбејдәдәјмиш кими, даһа дәллал Зүбејдәјә салам вермирди, дәллал Зүбејдәни көрәндә үзүнү јана чевирирди вә дәллал Зүбејдә јаныб-јахылырды ки, Ағабабанын арвады да ачығыны мәндән чыхыр, елә бил мән тәгсиркарам ки, бунлар күндә кабаб биширир, мәнә нә балам, мән ганадыма бахмышдым бәјәм ки, көрүм бунлар кабаб биширәчәкләр күндә, ја јох?; кирајәнишин истәмисән, мән дә тапмышам да сәнинчүн, анам, бачым, мән нөш пис олурам арада?; о чүр ки, Ағабаба хорулдајыр, ким кәлиб галачаг бунларын евиндә?).

Ағабаба һәр шеји үрәјинә салырды, үздә бир сөз демирди, чүнки Ағабаба көрүрдү ки, Ағабачы нә күнә дүшүб вә буна көрә бу кабаб әһвалатына да дөзүрдү, Әминә ханымын охутдуғу маһнылара да дөзүрдү, һәмишә сакит вә тәртәмиз һәјәтиндәки бу сәс-күјә, бу кағыз гырынтыларына, кабаб сүмүкләринә, Бәшир мүәллимин әскик ишләринә дөзүрдү (Бир күн күнүн күнорта чағы Бәшир мүәллим өзү һәјәтдә очаг галајыб беш-алты ведрә су гыздырды ки, Әминә ханым чиммәк истәјир, сонра Ағабачыдан бөјүк палтар ләјәни алды, шүшәбәндә галдырды, ведрәләри дә бир-бир шүшәбәндә галдырды, һәмин күн евдә олан Ағабабадан ири парч истәди ки, сују ведрәдән көтүрүб Әминә ханымын башына төксүн; Ағабаба бир чаваб вермәди, амма өзүнү дә сахлаја билмәди, дарвазанын бала гапысыны һирслә ардынча чырпыб һәјәтдән чыхды; Бәшир мүәллим Ағабабанын бу һәрәкәтиндән бир мәтләб ганмады вә парчы Ағабачыдан истәди, Ағабачы да үрәјиндә—«Күл белә кишинин башына!»—деди вә һәјадан гызара-гызара мис парчы Бәшир мүәллимә верди, Бәшир мүәллим дә шүшәбәндә галхыб сојунуб палтар ләјәнинин ичиндә отурмуш Әминә ханымын башына су төкмәјә башлады.).

Нә исә, һәрә бир чүр дөзүрдү, чүнки аталар дејиб ки, пис күнүн өмрү аз олар.

Тәкчә Долча бу ишләрә нә дөзә билирди, нә дә өјрәшә билирди.

Сон он күнүн әрзиндә Долча тамам арыгламышды. Долчанын габырғаларыны сајмаг оларды. Долчанын көзләри елә бил ириләшмишди вә бу көзләрдә бир ишылты әмәлә кәлмишди, амма бу ишылты нәсә хәстә бир ишылты иди, үрәк ағрысынын, дәрдин, гәмин ишылтысы иди. Сон он күндә Долча демәк олар ки, һеч нә јемәмишди вә Ағабачынын арпа унундан дүзәлтдији күтләр, јал Долчанын габағына нечә гојулурдуса, елә еләчә дә галырды, Долча бунлара демәк олар ки, дилини дә вурмурду. Ортада бир Долча һәјәт-бачада көј от јемәјә башлады вә Ағабачы баша дүшдү ки, Долчанын башы ағрыјыр. Долча ајаға галхыб бәркдән һүрә-һүрә Офелјаны да дама јахын бурахмырды вә Офелја даһа һеч ијдә ағачынын јанына да кәлә билмирди; Офелја шүшәбәндин пәнчәрәсиндән бојланыб:

—Долча! Долча!—гышгырырды вә елә шүшәбәнддән дә Долчанын габағына тојуг әти, тавакабаб, котлет атырды.

Долча ајаға галхыб дамын габағында вурнуха-вурнуха бәркдән шүшәбәндә тәрәф һүрүрдү вә Әминә ханым да шүшәбәнддән бојланыб:

—Гудурасан, гурбаға!—дејирди вә Офелјаны шүшәбәндин габағындан чәкирди.

Вә бундан сонра Долча сәссиз-сәмирсиз дамда узанырды, башыны дамын ачығындан чөлә чыхарырды вә һеч нә ифадә еләмәјән көзләри илә намә'лум бир нөгтәјә бахырды вә бу вахт Долчанын көзләринин ишылтысы да сөнүб кедирди; сонра Долчанын гара көзләри јол чәкирди, һәм дә о намә'лум нөгтәјә Долча бүтүн ичиндән галхыб кәлән бир гүссә илә бахырды.

Долча Кәләнтәр мүәллимин гырмызы «Жигули»сини сәсиндән танырды вә ахшамүстү бу сәси ешидән кими, Долчанын көзүнүн ишылтысы бирдән-бирә артырды, о саат ајаға галхыб дамын габағында вурнухмаға башлајырды, ағзынын сују ахырды вә Кәләнтәр мүәллим һәјәтә кирән кими Долча бу кишини һүрмәклә гаршылајырды, Кәләнтәр мүәллимин кәтирдији гонагларын да үстүнә бир-бир һүрүрдү, амма Долчанын һүрмәсинә фикир верән олмурду.

Кәләнтәр мүәллим шүшәбәнддән ашағы бојланан Әминә ханыма баха-баха күмүш Маликин мангалыны јандыранда Долчанын көзләри аз галырды бөјүјүб һәдәгәсиндән чыхсын вә бу вахт мангалын алову Долчанын гара көзләриндә әкс олунурду. Долча даһа бәркдән һүрүрдү, бојнунун зәнчирини дартышдырыб гопармаг истәјирди вә о заманлар ки, Ағабачы бундан дујуг дүшүрдү, кәлиб Долчанын зәнчирини боғазындан ачырды, Долча дамын габағындан көтүрүлүб мангалын јанына атылырды, елә бил ки, Кәләнтәр мүәллимә јох, кабабын аләми басмыш түстүсүнә һүрүрдү, сонра да баш көтүрүб һәјәтдән гачырды, кәнди доланыб јенә дә һәјәтә кәлирди, јенә дә һәјәтдән чыхыб гачырды; Долча өзүнә јер тапа билмирди.

Ағабаба адәтән бу вахтлар евдә олмурду, амма бир дәфә Ағабаба кечә ишдән кәләндә һамы јатмышды, һәтта Ағабачы да истидән вә әсәбиликдән јорулуб әлдән дүшмүшдү вә палтарлы-палтарлы јериндә узанмышды ки, Ағабабаны көзләсин, амма јуху апармышды Ағабачыны; Ағабаба һәјәтә кирди вә бирдән-бирә Ағабабаја елә кәлди ки, бу һәјәт онун һәјәти дејил, тамам башга бир һәјәтди; һәмин ағачлар иди, һәмин бина иди, һәмин һасар иди, амма бүтүн бунлар елә бил ки, јад иди вә Ағабаба ахыр вахтларда биринчи дәфә һәјәти кәзиб долашды, һәр ағачыны, һәр колуну әли илә әкиб бечәрдији, һәр бир дашына, чөпүнә бәләд олдуғу бу һәјәт нијә Ағабабаја белә кәлди?—баша дүшмәди, сонра кәлиб һәјәтин ашағы башына, һинин јанына чыханда көрдү ки, Долча һасарын үстүндә дајаныб она бахыр.

Һәмин кечә ај чыхмышды, улдузлар чыхмышды, көјүн үзү тәртәмиз иди вә бу ајдынлыг кечәдә Ағабаба илә Долча бир мүддәт бир-биринә бахды. Ағабаба Долчанын көзләрини өмрүндә бу чүр көрмәмишди. Долчанын көзләриндә бу гәдәр кәдәр, гәм, гүссә олмамышды; Долчанын көзләриндә бир јазыглыг, бир әлачсызлыг вар иди вә ән әсасы, Ағабабаја ән чох тә'сир едәни дә бу иди ки, Долчанын көзләриндә бу дәм бир үзрхаһлыг да вар иди, елә бил Долчанын көзләри һәмин ајдынлыг август кечәсиндә нәјә көрәсә бағышланмасыны јалварырды, нәјинсә әввәлчәдән хәчаләтини чәкирди.

Ағабаба сәһәрә кими нараһат јатды вә Ағабаба сәһәрә кими она көрә нараһат јатды ки, Долчанын бу бахышлары көзләринин габағындан кетмирди вә Долчанын бу бахышлары Ағабабанын үрәјини сыхырды, кишини дарыхдырырды, үрәјинә бир никаранчылыг салыр-

ды; бу гара көзләр гара рәнкләрдән, гара дашлардан, гара мәктуб-лардан, гара көjдән, гара дәниздән хәбәр верирди.

Сәһәр Ағабаба јериндән галхыб ишә кедәндә Ағабачыја:

—Долчаја јахшы бах.—деди вә һиндән үч тојуг чыхарыб кәсди.

Һәмин күн Ағабачы да, Нуһбала да, Наилә, Фирузә, Кәмалә, Амалә, Дилшад, Бөјүкханым да билди ки, бу тојуглар әслиндә Долчаја көрә кәсилиб вә буна көрә дә күнорта тојугларын сүмүкләрини бир аз үздән једиләр, гығырдаглар сүмүкләрин үстүндә галды, боғазлары фәғәрә-фәғәрә, габырға сүмүкләрини бир-бир тәмизләмәдиләр вә бүтүн бу ләззәтли сүмүкләрин һамысыны Ағабачы хүсуси бир һәвәслә дәмир нимчәјә јығыб Долчаја апарды, нимчәни Долчанын габағына гојду вә бу дәм дүнјанын ән көзләнилмәз һадисәси баш верди: Долча севинә-севинә тојугларын гығырдаглы сүмүкләринин үстүнә атылмады, бир мүддәт көзләрини тәәччүбдән маты-гуту гурумуш Ағабачынын көзләринин ичинә зилләди, сонра көнүлсүз-көнүлсүз ајаға галхды, нимчәни ијләди вә нимчәдәки буд сүмүкләриндән бирини көтүрүб јухарысыны дишләди.

Ағабачы бу ишә мәәттәл галды.

Бир аздан тавада гызаран әтин әтри һәјәти бүрүдү—Әминә ханым тавада гузу габырғасы гызардырды; һәм гузу габырғасы гызардырды, һәм дә килас јеjә-јеjә шүшәбәндин пәнчәрәсиндән һәјәтә бахырды (Әминә ханым, демәк оларды ки, отаға һеч кирмирди, күнүнү елә шүшәбәндә кечирирди вә мәсәлә тәкчә онда дејилди ки, шүшәбәнд отаға нисбәтән сәрин олурду—бу өз јериндә, амма бир сәбәб дә вар иди вә о да бундан ибарәт иди ки, һәрдән отағын диварындакы шириш хофу Әминә ханымы басырды«—Көр бир нә чәкибләр дә, евин ичиндә, елә бил һејванханадыр!».).

Офелја телевизор әлиндә һәјәтдә ағачларын арасында долашырды вә Офелја кәлиб ијдә ағачынын јанында дајананда Долча гызы һүрмәди, дамын јанындан ајаға галхыб мырылдады, о тәрәф-бу тәрәфә кәзишди, сонра јенә дамын јанында јерә чөкдү. Офелја көзләринә инанмады вә Долчанын она һүрмәмәји Офелјаја елә тә'сир етди ки, гыз әввәлчә билмәди нә еләсин, сонра Долчанын гара көзләринә бахды вә бу көзләрдә бир биканәлик көрдү; Офелја белә һисс еләди, амма әслиндә бу дәм Долчанын гара көзләриндә биканәлик јох, бир мәғлубијјәт вар иди; Офелја әлиндәки телевизору ијдә ағачынын дибинә атыб гача-гача шүшәбәндә чыхды вә Әминә ханымын бошгаба јығдығы гызармыш габырғалардан үч-дөрдүнү көтүрүб әлләри јана-јана ашағы дүшдү, ијдә ағачынын габағына јүјүрүб исти габырғаларын јағы даман гызармыш гузу габырғаларыны бир-бир Долчаја тәрәф атмаға башлады:

—Долча! Ала! Ала! Долча! Ала!

Биринчи тикә Долчанын габаг ајагларынын јанына дүшдү вә Долча нечә дајанмышдыса елә-еләчә башыны ашағы әјиб габырға тикәсинә бахды, сонра јенә башыны галдырыб Офелјаја бахды.

Долча һүрмәди.

Долчанын ағзы ачылмышды, дили ағзындан салланмышды вә ағзындан су ахырды.

Долчанын гара көзләриндә дәрин бир кәдәр вар иди.

Икинчи тикә дә Долчанын синәсинә тохунуб јерә дүшдү.

Үчүнчү тикә һавада јох олду вә Офелја әввәлчә баша дүшмәди ки, мәсәлә нә јердәди, амма көрәндә ки, Долча тез-тез ағзындакы әт парчасыны јејир, әлиндәки ахырынчы тикәни дә атды вә Долча бу ахырынчы тикәни дә көјдә гапыб тәпишдирмәјә башлады.

Офелја елә бил ки, өмрүндә белә севинмәмишди вә севиндијиндән Офелја билмәди атлана-атлана шүшәбәндә нечә гачыб чыхды вә гызармыш гузу габырғасыјла долу бошгабы нечә көтүрдү.

Әминә ханым деди:

—Аз, дәли олмусан, һара апарырсан бунлары?

Офелја да деди:

—Инди ағлајарам, онда биләрсән!

Офелја долу бошгабла јенә ијдә ағачынын јанына гачыб кәлди вә Офелја бура кәләнә гәдәр Долча јердәки ики тикәни дә јемишди. Долча дал ајаглары үстә галхды вә фүрсәти фотә вермәјән Офелјанын бир-бир атдығы исти гузу габырғаларыны көјдә гапа-гапа тәләм-тәләсик јемәјә башлады. Офелја лап Долчанын јанына кәлди вә Долча тикәләри елә тез-тез, елә ачкөзлүклә тәпишдириб јејирди ки, сүмүкләри елә тез-тез, елә хырчылдада-хырчылдада чејнәјиб удурду ки, әт гуртаранда Офелја бошгабы Долчанын габағына гојду вә Долча бошгабын дибиндәки јағы јаламаға башлады.

Ағабачы шүшәбәндин алтында отуруб көј гутабы үчүн хәмир јајырды вә Ағабачынын көзләри Долчаја саташанда, бу дәфә дә арвад көзләринә инанмады, охлов әлиндә гурујуб галды вә Ағабачы бир мүддәт лал-динмәз олду, тәрпәнмәди, кирајәнишинләринин бошгабының дибини јалајан Долчаја тамаша еләди, сонра үрәји јана-јана өз-өзүнә «—Јазыг һејван!..»—деди.

«Волга»сы јашыл оғ-ғ-лан, Гәни, Гәни!
Ағзы гызыл диш оғ-ғ-лан, Гәни, Гәни!
Кәл сән мәнә саташ-ш-ма,
Чүнки һәјасызам мә-ә-ән, Гәни, Гәни!..

Сонра чыр сәсли оғлан һәмишәки кими, сәсини зилдә көкләди:

Дәм, дәм олмушам, ај көзәл,
Көзләри хумар олмушам, ај көзәл!..

Вә һәмин күндән сонра Долча Ағабачынын арпа унундан дүзәлтдији күтә, јала бир дә һеч вахт тохунмады, Офелјанын бир учдан дашыдығы котлетләри, тавакабаблары, күфтәләри, гызармыш әтләри көјдә гапыб јемәјә башлады.

Һәмин күндән сонра Долча Офелјанын көлкәси олду вә Офелјаны көрәндә һәмишә әлинә бахды.

Һәмин күндән сонра Офелја Долча илә ојнады, сонра Долча илә далашды, сонра Долчаны әлә салды, говду, Долчаја күлдү, амма Долча Офелјадан әл чәкмәди, Офелја ачығлананда Долчаја јемәк вермәди, Долча гара көзләри илә јалварды, јалманды, һәр дәфә Офелјанын үрәјини јумшалтды вә дадлы тикәләри һавада гапыб тәпишдирди.

Сонра Долча даһа Қәләнтәр мүәллимә дә һүрмәди, һәјәтдә кабаб биширән Қәләнтәр мүәллимин ајагларына долашмаға башлады, Қәләнтәр мүәллимә јалманланды вә Қәләнтәр мүәллимин дә һәрдән үрәји јумшалды, шишин учундан бир тикә чәкиб чыхартды, Долчаја туллады вә Долча да Қәләнтәр мүәллимин атдығы кабаб тикәсини көјдә гапыб ағзы јана-јана једи.

Бир дәфә һәм јај ахшамынын бүркүсүндән, һәм дә мангалын истисиндән пучур-пучур тәр төкән Қәләнтәр мүәллимин бу зыртазыртда бир тәрәфдән дә ајагларына долашан Долчаја ачығы тутду вә Қәләнтәр мүәллим тәпиклә Долчанын белиндән вуруб кәнара атды.

Бу вахта гәдәр Долчаја тәпик дәјмәмишди вә Долча Қәләнтәр мүәллимин тәпијиндән зинкилдәјә-зинкилдәјә өз дамына тәрәф гачды, бир мүддәт орда дајаныб Қәләнтәр мүәллимә бахды, Абышын шүшәбәндәки гонаглара дашыдығы јағы ахан шишләрә бахды, сонра јенә Қәләнтәр мүәллимин јанына кәлди вә ән нәһајәтдә Қәләнтәр мүәллимин она атдығы ики тикәни көјдә гапыб јејә билди.

Пишикләр даһа Долчанын горхусундан чүр'әт еләјиб бу һәјәтә кәлә билмәди, һәрдән бир кизличә кәләндә дә јемәјә бир шеј тапма- ды, чүнки нә олурдуса, һамысыны Долча өзү јејирди.

Довшанлар Ағабабанын бостанында кеф чәкди, чүнки Долча сә- һәрләр, күнорталар вә ахшамлар Әминә ханымын биширдикләриндән, Кәләнтәр мүәллимин кабабларындан о гәдәр јејирди ки, бүтүн кечәни ағырлашырды, дамдан бајыра чыхмырды.

Долча бир нечә күнүн ичиндә чанланды, әтә-гана долду, әмәлли- башлы көкәлмәјә башлады.

Ағабачы өзүнү елә көстәрирди ки, куја бу ишдән хәбәри јохду, амма даһа арпа унундан јал чалмырды, күт дүзәлтмирди, чүнки он- суз да Долча бунлары дилинә вурмурду.

Нуһбала да, гызлар да өзүнү елә көстәрирди ки, елә бил һеч нә олмајыб вә бу барәдә бир-бирләрилә бир кәлмә дә кәсмирдиләр, амма Нуһбала үрәјиндә бу кирајәнишинләри инди лап једди мәртәбә сөјүр- дү.

Дүздү, Ағабаба күнорталар, демәк олар ки, евдә олмурду вә бү- түн бу ишләри өз көзү илә көрмүрдү, амма тәфавүтү јох иди, чүнки Ағабаба көрмәдикләрини баша дүшүрдү, һисс еләјирди вә Ағабаба биринчи дәфә Долчанын кирајәнишинләрә јалманмасыны көрәндә кишинин үрәјиндән елә бил јандыра-јандыра бир од парчасы гопуб кәлди: «—Киди дүнја!..»—деди, сонра Ағабаба фикирләшди ки, ахы јазыг Ағабачы заһыды, онунчу ушағы көзләјир Ағабачы вә бу гәдәр ки, Ағабачы кабаб ији чәкир, кабаб түстүсү удур, бунун ахыры һеч јахшы олмаз, кәрәк әт тапыб, мангал тапыб бир кабаб биширсин, јох- са, доғрудан, јахшы олмаз бунун ахыры, амма Ағабаба билмирди ки, Ағабачы фикирләшир ки, гарнындакы ушағын кабабдан зәһләси ке- дәчәк, чүнки бу гәдәр ки, бу ушаг јазыг, ана бәтниндә кабаб ији удур, ијрәнәчәк кабабдан, јахшы да еләјәчәк елә; һәр һалда Ағабачы бел тәскинлик тапырды.

Долча көзкөрәси көкәлирди вә Долча да Әминә ханым кими, де- мәк олар ки, һәјәтдән ешијә чыхмырды, кечә-күндүз һәјәтдә олурду, дүздү, Офелја даһа Долчадан дојмушду вә даһа Долчаја тез-тез дад- лы јемәкләр, котлет, тавакабаб, күфтә вә саирә кәтирмирди, һәрдән бирдән хәтри истәјәндә вә кефи кәләндә өз артыгларыны, јемәк истә- мәдикләрини Долчанын габағына атырды, амма Долча көкәлирди, чүнки ахшамкы кабабын бүтүн сүмүкләрини, шынтырларыны, јејил- мәјиб габагдан галанларын һамысыны Долча јејирди.

Бәшир мүәллим һәр дәфә ичи долу һәсир зәнбилләрлә һәјәтә ки- рәндә Долча о саат Бәшир мүәллимин габағына јүјүрүрдү, елә би Долча баша дүшүрдү ки, бүтүн бу дәм-дәскаһ, бу кабаблар, бу чы- ғыртмалар, бу гызартмалар әслиндә нә Офелјанын, нә Әминә ханы- мын, нә дә ки, Кәләнтәр мүәллимин сәбәбинәдир, бүтүн бунлар, ба бу көк кишинин, гара сачлы, гара бығлы бу кишинин сәбәбинәдир в ахыр вахтлар Бәшир мүәллимә хүсуси јалманырды.

Бир дәфә Бәшир мүәллим ичи ағзыначан долу ики һәсир зәнби- лә һәјәтә кирәндә вә Долча да о саат Бәшир мүәллимин габағына г чанда Офелја беш-алты күн бундан габаг назыны чәкдији Долча б рәдә гәти фикрини сөјләди:

—Чох сыртыг итди бу ит!

Бәшир мүәллим Долчанын белә бир хүсуси диггәтиндән елә би ки, хошһалланырды вә хејли фејзијаб олурду; бу дәфә дә Бәшир мү- әллим мәрһәмәтлә күлүмсәјиб:

—Аллаһын һејваныды да!—деди, сонра һәсир зәнбилләрдән бир- нин ичиндән бир јекә колбаса парчасы чыхарыб Долчанын габағы атды.

Долча елә бил горхурду ки, бирдән-бирә икинчи бир шәрики пеј- да ола биләр вә тикәләри аз гала дири-дири удараг һәјәтин гумуна булашмыш јекә колбаса парчасыны јарым дәгигәнин ичиндә јејиб гур- тарды вә шүшәбәндин алтында отуруб соған бозбашы үчүн баш соған тәмизләјән Ағабачы бүтүн бунлары көрдү, ешитди вә һисс етди ки, гәһәр ону боғур, бу саат ағлајачаг, нијә ағлајачаг?—буну дәгиг дејә билмәзди, амма көрдү ки, бу саат ағлајачаг, әлиндәки соғаны тәләсик нимчәнин ичинә атыб ајаға галхды, шүшәбәндин алтындан чыхды, сонра да һәјәтдән чыхды, һеч билмәди ки, нијә чыхды.

Долча чалышырды ки, Ағабабанын көзүнә көрүнмәсин вә Ағаба- ба һәјәтә кирән кими, Долча јох олурду, һәрдән дә кәнардан дајаныб оғрун-оғрун Ағабабаја бахырды вә бу заман Долчанын гара көзләри- нин лап дибиндән бир кәдәр ахыб кәлирди.

8

Августун ахырына аз галырды вә Ағабачы инди күнләри јох, са- атлары сајырды, һәм дә Ағабачы нәсә бир никаранчылыг ичиндә иди, елә бил инана билмирди ки, бу адамлар бурадан чыхыб кедәчәкләр, јенә бу һәјәтдә өзләриндән башга һеч ким олмајачаг; елә бил Ағаба- чы инана билмирди ки, һачанса бу кабаб ији, чүрбәчүр хөрәкләрин әтри буралардан јох олуб кедәчәк, о јоғун сәсли гыз башы батмыш, даһа Мәчнуну чағырмајачаг вә Мәчнун да она чаваб вермәјәчәк, Гә- шинин башына даш дүшәчәк вә сәси кәсиләчәк.

Вә елә бил бүтүн бунлар азмыш кими, бир күн елә бир әһвалат баш верди ки, Ағабачы билмәди башына нә чарә гылсын, билмәди дәр- дини кимә десин вә өзүнү нечә апарсын.

Һәмин күн сәһәрдән бир аз кечмиш Бәшир мүәллим һәмишәки ки- ми, кетди ки, клубун јанында такси тутсун вә Бакыја ишә кетсин; бир- аздан Кәләнтәр мүәллимин гырмызы «Жигули»си кәлиб дарвазанын јанында дајанды вә Кәләнтәр мүәллим Адили машына миндириб һә- мишәки кими Бакыја апарды; Әминә ханым шүшәбәндин пәнчәрәсин- дән башыны чыхарыб ала көзләри илә гырмызы «Жигули»ни јола салды, сонра јенә дә һәмишәки кими, Офелја күнорта пајыны јатмаг үчүн шүшәбәндә галхды, амма Әминә ханым өзү ачма-јығма чарпа- јыны шүшәбәнддән ашағы дүшүрүб Офелјанын јерини тут ағачынын алтында салды вә деди ки, бундан сонра күнорталар Офелја бурда ја- тачаг, чүнки һава гәбул еләмәк лазымды вә Офелја да бу тәзә фикир- дән чох разы галыб һәвәслә тут ағачынын алтында јатды. Чох чәкмә- ди ки, Кәләнтәр мүәллимин гырмызы «Жигули»си јенә кәлиб дарваза- нын габағында дајанды вә шүшәбәндин алтында ләјәни тахта кәтилин үстүнә гојуб Нуһбаланын көјнәкләрини јујан Ағабачы (гызлар өз пал- тарларыны өзләри јујурдулар) әввәлчә буна фикир вермәди. Адил машында јох иди, Кәләнтәр мүәллим тәк иди вә Кәләнтәр мүәллим гырмызы «Жигули»дән дүшүб сучлу адамлар кими о тәрәф-бу тәрәфә баханда Ағабачы нәдәнсә өзүнү нараһат һисс етди, бир шүбһә бүрүдү үрәјини, сонра Кәләнтәр мүәллим тут ағачынын алтында күнорта ју- хусуна кетмиш Офелјанын јанындан өтәндә Долча дамындан чыхыб бу арыг, узун кишинин габағына јүјүрдү, амма Кәләнтәр мүәллим ја- вашчадан ачыгла: «—Рәдд ол! Рәдд ол!»— пычылдады вә тәләсик шүшәбәндә галхды, бундан сонра Әминә ханым башыны шүшәбәндин пәнчәрәсиндән чыхарыб о тәрәф-бу тәрәфә бахды вә бундан да сонра шүшәбәнддән Әминә ханымын күлмәјинин сәси кәлди, сонра сүкут чөкдү, өзү дә бу елә бир сүкут иди ки, чох шејдән хәбәр верирди.

Ағабачынын ики әли дә ләјәнин ичиндә галмышды, голлары титрә- јирди вә Ағабачы бүтүн ичини, бүтүн бәдәнини бүрүмүш һәјәчандан белини дүзәлдә билмирди.

Долча дамын јанына кәлди вә башыны галдырыб бир мүддәт шүшәбәндә бахды, амма бу дәфә шүшәбәнддән бишмиш иjи кәлмирди, сонра Долча тут ағачынын алтында јатан Офелјаја бахды вә Долча да дамын јанында јерә узаныб мүркү дөјмәjә башлады.

Шүшәбәнддән пычылты сәсләри кәлди, сонра бир һәнирти ешидилмәjә башлады, сонра да шүшәбәндин пилләкәнә ачылан гапысынын чәфтәси бағланды.

Ағабачы шүшәбәндин алтында үрәји учуна-учуна өз-өзүнә: «—Вај, чиjәрүвүз јансун сизүн! Јансун чиjәрүвүз! Көпәк ушағы! Әчлаф ушағы әчлаф! Гәһбәјмиш ки, бу ганчыг!..»—деди вә истәди ки, шүшәбәндә галхыб бу далы јекә арвады биабыр еләсин, амма Ағабачы бу рүсвајчы әһвалата көрә өзүнү елә итирмишди ки, јериндән тәрпәнә билмирди, тәкчә буна шүкүр еләјирди ки, нә јахшы ки, ушаглардан һеч ким евдә јохду, гызлардан евдә оланы олсајды бу рүсвајчылыға дөзмәк олмазды.

Ағабачы бу әһвалаты һеч кимә демәди вә бу әһвалат Ағабачынын ичини јандыра-јандыра өзүндә галды.

Сабаһкы күн Бәшир мүәллим јенә такси тутуб Бакыја кетди, бир аздан јенә гырмызы «Жигули» кәлиб дарвазанын јанында дајанды вә Кәләнтәр мүәллим јенә Адили машына миндириб апарды, Әминә ханым јенә күнорта јатмаг үчүн Офелјанын јерини тут ағачынын алтында салды вә Ағабачы тә'чили сурәтдә гызларын һамысыны дәниздә чиммәjә көндәрди (гызлар баша дүшмәди ки, нә олуб белә вә Ағабачы нијә белә чидд-чәһд едир?), чүнки доғрудан да бир аздан гырмызы «Жигули» тәзәдән кәлиб дарвазанын габағында дајанды вә Кәләнтәр мүәллим јенә оғрун-оғрун о тәрәф-бу тәрәфә баха-баха шүшәбәндә галхды, јенә шүшәбәндин гапысынын чәфтәси бағланды вә јенә дә шүшәбәнддән о абырсыз һәниртиләр ешидилмәjә башлады.

Долча бу дәфә Кәләнтәр мүәллимин габағына гачмады, елә бил Долча да баша дүшмүшдү ки, әһвалат нә јердәдир: бир-ики дәфә көзалты шүшәбәндә тәрәф бахды, өзү дә елә бил ки, бир балача ришхәндлә бахды (ја Ағабачыја белә кәлди?), сонра дама кирди.

Кәләнтәр мүәллимлә Әминә ханымын әһвалаты бу мүнвал илә бир нечә күн давам етди вә Ағабачынын әлиндән анчаг о кәлди ки, Әминә ханыма салам вермәди, Әминә ханымын сөзләринә чаваб вермәди, амма Ағабачынын белә бир мүнасибәти Әминә ханыма гәтијјән тә'сир еләмәди, валларыны охуда-охуда киласыны једи, күнорталар да Офелјаны тут ағачынын алтында јатыртды, гырмызы «Жигули» икинчи дәфә Адилсиз гајыдандан сонра шүшәбәндин гапысынын чәфтәсини бағлады, ахшамлар Кәләнтәр мүәллим тәзәдән кәләндә вә өзү илә бирликдә гонаглар кәтирәндә гонаглара сүфрә ачды.

Ағабачы һәр күн бир бәһанә тапыб гызлары ора-бура көндәрирди (Нуһбала онсуз да сәһәр чыхыб кечә гајыдырды). Кәләнтәр мүәллим оғрун-оғрун шүшәбәндә галханда өзүнү көрмәмәзлијә вурурду, тез-тез Әмиргулукилин күчә ејванына тәрәф бојланырды ки, көрсүн Әмиргулунун арвады Хејранса пәнчәрәдән бахыр, јохса јох; Ағабачы горхурду ки, бу рүсвајчылығын хәбәри кәндә јајылар.

Тәрс кими, нечә олдуса, һәмин күнләрдән бириндә дарвазанын бала гапысы ачылды вә кәндин биринчи гијбәтчиси вә хәбәрчиси дәллал Зүбејдә һәјәтә кирди, һәм дә елә бир вахтда ки, Офелја тут ағачынын алтында күнорта јухусуна кетмишди, гырмызы «Жигули» дарвазанын габағында дајанмышды вә шүшәбәндин гапысынын чәфтәси бағланмышды (елә бил ки, дәллал Зүбејдә белә шејләрин ијини чәкирди, пишик кими ахтарыб кәлиб тапырды). Дәллал Зүбејдә шүшәбәндә тәрәф бахды, сонра шүшәбәндин алтына, Ағабачынын ја-

нына кәлди вә әввәлләрдә јаздығымыз сәбәбә көрә Ағабачынын онун да данышмамағына бахмајараг сорушду:

—Нолду, ағәз, кирди бунларын ушағы инстута?

—Билмирәм,—деди Ағабачы; гыпгырмызы гызармышды вә тамам тәрин ичиндә иди.

Дәллал Зүбејдә Ағабачынын бу вәзијјәтини өзү билән кими јозду:

—А-а-а... Һамама кетмүшдүн, ағәз?

Ағабачы:

—Һә,—деди.

Дәллал Зүбејдә:

—А-а-а...—деди.—Бу нә вахтын һамама кетмәкүдү, ағәз?

Ағабачы даһа чаваб вермәди вә иши илә мәшғул олмаға башлады (Ағабабанын шалварынын дүјмәләрини тикирди).

Кәндин арвадлары адәтән шәнбә вә јахуд базар күнләри ахшамчағы кедәрди һамама вә јахшы ки, дәллал Зүбејдә анчаг бу тәәччүбү илә кифајәтләнди, даһа Ағабачыны сорғу-суала тутмады.

—Хәбәрүн вар? Културну ит сахлајан Һәсәнулланын ити јенә өлүб! (Кәндин чамааты гаровулчу Һәсәнуллаја «културну ит сахлајан Һәсәнулла» да дејирди, чүнки гаровулчу Һәсәнулла евдә балача ит сахлајырды, бу ити чимиздирирди, өз боғазындан кәсиб ону једирдирди; дөрд ил бундан әввәл гаровулчу Һәсәнулланын сахладығы ит хәстәләниб өлмүшдү вә гаровулчу Һәсәнулла кәндин кишиләриндән утанмајыб һөнкүр-һөнкүр ағламышды, сонра кедиб өзүнә тәзә бир ит алмышды: балача, гыврым гара түклү бир ит иди вә бу итин адыны кәнддә гаровулчу Һәсәнулладан вә ахыр вахтлар да китабханачы Нәчәфдән башга һеч ким јадында сахлаја билмирди—скочтерјер вә инди белә мә'лум олурду дәллал Зүбејдәнин дедијиндән ки, јазыг гаровулчу Һәсәнулланын бу ити дә өлүб.

Дәллал Зүбејдә деди:

—Кишиләр јығышыб кедиб културну ит сахлајан Һәсәнуллаја башсағлығы верәчәјләр е, ағәз!—Дәллал Зүбејдә бәркдән күлдү, амма Ағабачынын гәтијјән данышмаг һәвәси олмадығыны көрүб:—Худаһафиз!—деди вә һәјәтдән чыхды ки, кедиб өзүнә башга бир арвад тапсын ки, сөһбәтләри тутсун.

Ағабачынын әли елә әсирди ки, ијнә ики-үч дәфә бармағына батды.

Вә беләчә кәлиб һәмин күн чатды ки, о күн Ағабабанын иш күнү дејилди вә Ағабаба бүтүн күнү евдә олачагды.

Ағабачы нечә күн иди ки, бу күнү көзләјирди вә бу күндән горхурду; Ағабачы бу күнүн хәчаләтиндән горхурду, чүнки бу рүсвајчылығын хәчаләтиндән Ағабачы Ағабабанын үзүнә баха билмәзди.

Кечә Ағабачы јухуја кедә билмирди, билмирди ки, сабаһ нә eләсин, әввәлчә бу гәрара кәлди ки, өзү дә гызлары илә бәрабәр баш көтүрүб кетсин бир јерә вә өзүнү елә тутсун ки, куја һеч бир шејдән хәбәри јохду, сонра фикирләшди ки, бәлкә Ағабабаны бир бәһанә илә бир јерә көндәрсин, амма баша дүшдү ки, белә дә еләјә билмәјәчәк, чүнки белә еләсә, ја елә еләсә, нәсә пис бир иш еләјәчәк, нәсә өртбасдыр еләјәчәк, кизләдәчәк Ағабабадан; ахырда Ағабачы бу фикрә кәлди ки, бу динсиз-имансызлар да адамды ахы вә адам да абры-һәјаны бу дәрәчәдә итирә билмәз ахы, јәгин көрәчәкләр ки, Ағабаба кими дағдан ағыр бир киши евдәди, нәфсләрини сахлајачаглар.

Һәмин күн сәһәр Бәшир мүәллим јенә һәмишәки кими ишә кетди. Бир аздан гырмызы «Жигули» дарвазанын габағында дајанды вә Кәләнтәр мүәллим Адили көтүрүб шәһәрә апарды, амма һајыф ки, Кәләнтәр мүәллим Ағабабаны көрмәди, чүнки Ағабаба шүшәбәндин алтында отуруб мүркүләјирди (киши даһа икиновбәли ишә таб кәтир-

мирди)вә буна көрә дә Ағабачы үч-дөрд дәфә бәркдән һејрәтлә һәрәси бир иш көрән гызлара деди ки, сәс салмасынлар, Ағабаба бу күн евдәди, истираһәт едәјир, гызлар да Ағабачынын бу сөзләринә тәәччүб етдиләр, чүнки билирдиләр ки, Ағабаба евдәди вә һеч ким дә сәс салмырды; Ағабачы она көрә бу сөзләри бәркдән дејирди ки, һеч олмаса Әминә ханым ешитсин бу сөзләри, амма бир аздан Әминә ханым јенә һәјәтә дүшүб Офелјанын јерини тут ағачынын алтында саланда Ағабачынын үрәји учун-учун учунмаға башлады вә Ағабачы билмәди ки, нә еләсин.

Јахшы ки, гызлар өзләри јығышыб дәнизә кетди.

Долча дамын далына кечиб орда узанмышды; Ағабаба евдә оланда Долча һәмишә дамын далына кечирди вә Ағабабанын јанында Долча кирајәнишинләрин вердикләрини о саат јемирди, тикәләри ағзына алыб чәлд көздән итирди.

Ағабаба шүшәбәндин алтындан чыхыб гујунун јанына кәлди вә гујудан ведрә-ведрә су чәкиб балача чарһовузу долдурмаға башлады. Јенә әввәлчә оғлан чыр, назик сәсини зилдә көкләјиб дад еләди:

—Лејли! Лејли!

Сонра гыз киши сәсинә охшајан јоғун сәсијлә сорушду:

—Нәдир, Мәчнун?

Сонра икиси дә бир јердә охумаға башлады:

Бәс биз ахы нејләјәк?
Ибн-Сина елчи кәлир,
Дәрди кимә сөјләјәк?

(Бир күн сәһәр-сәһәр Әминә ханым бу маһныны охуданда Нуһбала өзүнү сахлаја билмәмишди, Адилә демишди ки, алә, ај мајкулу, кет анова де ки, Ибн Сина јох, Ибн Сәлам елчи көндәрир).

Гырмызы «Жигули» тозанаг галдыра-галдыра кәлиб дарвазанын габағында дајанды вә Ағабачы үрәјиндә: «—Валлаһ,—деди.—Адам һесаб еләмирләр бизи бунлар! Бизи дә ит билирләр! Трамвај алтда галасуз сизи! Өзләриди ит! Гајалыг итләри кими һоггадан чыхырлар чамаатын көзү габағында, көпәк ушағы!», сонра Ағабачы биринчи мәртәбәдәки мәтбәхә кириб гапыны өртдү ки, Ағабабанын јанында бу рүсвајчылығын шаһиди олмасын.

Кәләнтәр мүәллим машындан дүшүб һәјәтә кирәндә вә тәләсик шүшәбәндә галханда Ағабаба әввәлчә буна фикир вермәди, јә'ни әввәлчә Ағабабанын ағлына бир шеј кәлмәди вә киши ики әлли кәндири дарта-дарта ведрәни гујудан чыхартды, амма о вахт ки, шүшәбәндин бајыр гапысынын чәфтәси бағланды вә бу бағланан чәфтәнин сәси кәлиб Ағабабаја чатды, Ағабаба әлиндә ведрә гујунун габағында нечә дајанмышдыса бир мүддәт еләчә дајанды, ведрәнин ичиндәки сују бахды вә һәмин август күнү Ағабабанын рәнки ағаппаг ағарды, сонра ведрәни гујунун јанында гума гојуб баш бармағы илә һәлә лап чаван јашларындан ағармыш бығыны гашыды, сонра дүз шүшәбәндин габағына кәлди:

—Мәллим! Ај мәллим!

Ағабабанын сәсини ешидән кими, Ағабачынын үрәји дүшдү: «—Өлдүрәчәк!—деди вә өз-өзүнә.—Ган салачаг! Бу көпәк оғлунун бағырсагларыны төкәчәк јерә! Бәдбәхт олачијик! Ај Ағабаба, вај!.. Өлүм ајагларувун алтында, Ағабаба, батырма әлүви бу әчлаф оғлунун ганына, Ағабаба!..». Сонра Ағабачы истәди һәјәтә гачсын, Ағабабанын әл-ајағындан јапышсын, һарај салсын, һәшир гопарсын, гоншулары көмәјә чағырсын ки, Ағабаба Кәләнтәр мүәллимин зибилинә дүшмәсин, амма Ағабачы мәтбәхдән чыха билмәди, чүнки белә бир

һағамда, рүсвајчылығын бу чағында Ағабачы өләрди, амма һеч чүрә Ағабабанын көзүнә көрүнә билмәзди.

—Алә, мәллим!

Шүшәбәнд гапысынын чәфтәси ачылды, сонра гапы ачылды, сонра Кәләнтәр мүәллим башыны гапыдан чөлә узатды вә бу дәм Кәләнтәр мүәллимин сачлары пәришан иди, көјнәјинин дүјмәләри ачылмышды, түклү синәси көрүнүрдү, шалварынын гајышы салланырды.

Кәләнтәр мүәллим көзләрини бәрәлдиб Ағабабаја бахды, јә'ни ки, нә дејирсән вә сәнин мәнимлә нә һагг-һесабын?

Ағабаба:

—Бир дәгигә бујур бура...—деди.

Ағабаба бу сөзләри сакит деди, һај-күјсүз деди, амма елә деди ки, Кәләнтәр мүәллимин көзләринин ичинә елә бахды ки, бу дејилишин вә бу бахышын мүгабилиндә Кәләнтәр мүәллим өзүндән асылы олмајараг пилләканлары бир-бир дүшүб кәлиб дајанды Ағабабанын јанында вә Ағабаба да елә буну көзләјирди, әлини атыб јапышды Кәләнтәр мүәллимин јахасындан вә Кәләнтәр мүәллимин јахасыны әлинин ичинә јығыб јумруғуну боғазына дирәди; Кәләнтәр мүәллимин боғазынын дамарлары шишди, көзләри гызарды, нәфәси тынчыхды, ағзыны ачыб нәсә демәк истәди, амма адам кими бир сөз дејә билмәди; Ағабаба Кәләнтәр мүәллими дал-дала апара-апара Кәләнтәр мүәллимин күрәкләрини дарвазанын бала гапысына чырпды, дарвазанын бала гапысы бу зәрбәдән чырылдајыб ачылды, амма Ағабаба Кәләнтәр мүәллимин јахасыны әлиндән бурахмады, Кәләнтәр мүәллими күчәјә итәләјиб о бири әли илә гырмызы «Жигули»нин гапысыны ачды вә Кәләнтәр мүәллими гырмызы «Жигули»нин ичинә дүртдү, сонра машынын гапысыны чырпыб бағламаг истәди, амма бу дәм һәјәтдәки мангал Ағабабанын јадына дүшдү, Кәләнтәр мүәллими тәзәдән дартыб машындан чыхартды, сүрүкләјә-сүрүкләјә мангалын јанына кәтирди, әлини Кәләнтәр мүәллимин јахасындан чәкиб:

—Көтүр!—деди.

Јахасы Ағабабанын әлиндән чыхмыш Кәләнтәр мүәллим илдырым сүр'әтилә мангалы гамарлајыб һәјәтдән көтүрүлдү вә Ағабаба һеч мачал тапмады ки, Кәләнтәр мүәллимин тахта далына бир тәпик вурсун.

Гырмызы «Жигули» јериндән көтүрүлдү вә тозанаг галдыра-галдыра сүр'әтлә көздән итди—елә бил бу гырмызы «Жигули» дә горхурду ки, јахасы Ағабабанын әлинә кечәр.

Әминә ханым халатынын јахасыны әлијлә өртә-өртә башыны шүшәбәнддән чыхарыб:

—Бура бах, а киши!..—чығырды.—Хорулдамағын бәс дејил...

Амма Ағабаба Әминә ханымын чығыртысыны кәсди:

—Әкәр бу күн рәдд олуб бурдан кетмәсәз балтајла доғрајачыјам һамувузу!

Әминә ханым јухарыдан ашағы Ағабабаја бахыб, хырып, сәсини кәсди, чүнки Әминә ханым баша дүшдү ки, Ағабаба доғрудан да дедијини еләјәр, балтаны әлинә алыб Әминә ханымын да, Бәшир мүәллимин дә, Кәләнтәр мүәллимин дә башыны кәсәр, сонра отағын диварындакы ширин шәкли Әминә ханымын көзләринин габағына кәлди вә Әминә ханым башыны шүшәбәндин пәнчәрәсиндән чәкди.

Ағабачы:

—Аллаһ, сәнә чох шүкүр!—пычылдады.—Шүкүр сәнә! Шүкүр!

Ағабаба өзү өз сојуганлылығына тәәччүб еләди.

Маһнынын сәси кәсилди.

Вә ахшамүстү Бәшир мүәллим һәр әлиндә ичи долу бир һәсир зәнбил шәһәрдән гајыданда Әминә ханым Бәшир мүәллимә нә деди,

-нә демәди, Бәшир мүәллим кедиб клубун габағындан бир такси тутуб кәтирди вә Бәшир мүәллим, Әминә ханым, Офелја (Кәләнтәр мүәллими Адили шәһәрдән кәтирмәмишди), бир дә ки, шеј-шүјләри, машына долушуб «сағ ол»суз чыхыб кетдиләр.

Долча бүтүн бу әһвалат заманы дамын јанында дајаныб сәсини чыхартмады, амма бир дәфә јавашча һүрдү вә әсәбләри хараб олмушду, һирсләнмишди, нәјдисә, Ағабаја елә кәлди ки, Долча она һүрүр.

9

Ики күн иди ки, Ағабачы бүтүн һәјәт-бачаны силиб-сүпүрүрдү, икинчи мәртәбәдәки отағы, шүшәбәнди, артырманы гарыш-гарыш јујуб тәмизләјирди вә мәсәлә онда дејилди ки, кирајәнишинләр пинти адам иди вә һәр тәрәф чиркин-пасын ичиндә иди, белә дејилди, амма Ағабачы дөшәмәни, диварлары, сүраһылары, мизин үстүнү, долабын көзүнү вә саирә бүтүн дәрмә-дешикләри, хүсусән дә шүшәбәнддәки газ пиләтәсини вә пиләтәнин алтындакы балача мизи нә гәдәр силирди, јујурдуса да чанына јатмырды, үрәји чимчиширди, јадына саланда ки, Әминә ханымла Кәләнтәр мүәллим шүшәбәндин гапысынын чәфтәсини нечә бағлајырды вә бундан сонра бу шүшәбәнддән нечә ат төшәмәсинин, ит ләһләмәсинин сәси кәлирди вә бурасыны да јадына саланда ки, Наилә, Фирузә, Кәмалә, Амалә, Дилшад, Бөјүкханым бу шүшәбәнддә јатачаг, Ағабачы он гат артыг бир чидд-чәһдлә силиб тәмизләјирди.

Вә бу ахшам Ағабабакил јенә дә галхмышды јухары, өз јерләринә, көһнә телевизору да галдырмышдылар шүшәбәндә вә бу кечә јенә һәрә өз јериндә јатмышды, илләрдән бәри һәмишә нечә олмушдуса, инди дә еләчә иди: Ағабачы јорулуб әлдән дүшүб артырмада, Ағабабанын јанында јатмышды; Ағабабанын хорултусу бүтүн бу тәрәфләри ләрзәјә салмышды, гызлар шүшәбәнддә јатышмышды; Нуһбала ахшамдан кәлиб раһатча узанмышды талварда вә раһатча да јухуја кетмишди вә елә бил ки, јухуда күлүрдү (ола да биләрди ки, Нуһбала јухуда күлүрдү, чүнки бу күнорта Нәркиз електрик гатарына миниб Бакыја кетмишди ки, өзүмә дәфтәр-китаб алмалыјам, Нуһбала да автобуса миниб Бакыја кетмишди вә Нәркизлә Нуһбала Бакыда бир јердә кинoја кетмишди, кинода Нуһбала әлини гојмушду Нәркизин чијнинә, чүнки бир белә Бакы чамаатынын ичиндә һеч ким онлары танымырды, сонра Нәркиз јенә електрик гатарына миниб кәндә кәлмишди, Нуһбала да автобуса миниб кәндә гајытмышды вә бу унудулмаз Бакы сәфәриндән сонра ширин-ширин јатырды талварда, күләји дә вечинә алмырды).

Ахшамдан хәзри әсмәјә башламышды вә күләк кет-кедә бәркијирди вә бу дәм дәнизин уғултусу да күләјин сәсинә гатышмышды, ағачлар да хышылдајырды, күләк гозалары бир-бир тараппатурупла салырды јерә, нарын чичәкләрини һаваја совурурду.

Долча һасарын үстүндә отуруб бу гаранлыг кечәдә, ајсыз-улдузсуз күләкли Абшерон кечәсиндә гајалыға тәрәф бахырды; гајалыг көрүнмүрдү, амма, хәзри көпүкләниб гаранлыгда ағаран далғалары гајалара чырпырды вә Долча гајалара чырпылан далғанын сәсинә тәрәф бахырды, сонра Долча башыны галдырыб бағбан Әсәдулланын евинә тәрәф бахды; бағбан Әсәдулланын еви кәндин јухарысындакы дикдирин үстүндә иди вә инди бу ев дә гаранлыг ичиндә итиб-батмышды, тәкчә дарвазаларынын габағында електрик лампасынын ишығы кәлирди; сонра Долча ашағы тәрәфләрә, кәндин о һиссәсинә ки, гушуран Фазилин еви орда иди, оралара бахды вә елә бил ки, һәмин ајсыз-улдузсуз, күләкли Абшерон кечәсиндә Алабашы јадына салды,

Сарыбашы јадына салды, елә бил ки, о сакит, о мүлајим, тәмиз јај күнүнү јадына салды, онунла гач-тут ојнајан чүллүтү јадына салды, о сакит, о мүлајим, тәмиз јај күнүндә ачылан дөрд күлләни јадына салды.

Долча бу ики күнүн ичиндә јенә дә арыгламышды, һеч нә јемирди, һеч су да ичмирди, һәјәтдән бајыра чыхмырды, евин башына доланырды, Кәләнтәр мүәллимин мангал гојдуғу јерә кәлиб торпағы ијләјирди, дамын јанында јерә узаныб көзләрини шүшәбәндә зилләјирди, һардан машын сәси ешидәндә башыны галдырыб јола бахырды, елә бил гырмызы «Жигули»нин һәсрәтини чәкирди.

Ағабаба белә һисс едирди ки, Долча кирајәнишинләрин хиффәтини чәкир вә Долчанын белә јарамаз адамларын хиффәтини чәкмәси Ағабабанын үрәјиндә губар бағлајырды, Ағабаба китабханачы Нәчәфин дүнја вә һәјат барәдә сөјләдији мүдрик сөзләри јадына салырды, «—Киди дүнја!..»—дејирди үрәјиндә вә сөјүш сөјүрдү.

Бу күн күнорта Ағабачы јенә арпа унундан јал чалды вә јалы кәтириб гојду Долчанын габағына, амма Долча јенә дә јала дилини вурмады, дәмир нимчәјә бахды, Ағабачыја бахды вә Ағабачыја һүрдү.

Ағабачы Долчанын бу һүрмәјиндән чох пәрт олду:

—Нәди? Нә истәјирсән?—деди.

Долча јенә Ағабачыја һүрдү вә нифрәтлә, ачыг-ашкар бир нифрәтлә дәмир нимчәнин ичиндәки јала бахды.

Ағабачы:

—А-а-а... Аллаһ һаггы, кабаб истәјир бу!—деди.

Вә бу вахт Наилә гујунун јанында палтар јуја-јуја деди:

—Елә мән дә кабаб истәјирәм...

...Сабаһкы күн исә Долча јоха чыхды.

Бүтүн күнү Долча һәјәтә кәлмәди. Долча кечә дә кәлмәди. Ағабабакил о бири күн дә көзләди, Долча кәлиб чыхмады.

Долча бир дә бу һәјәтә кәлмәди...

«СҮРПРИЗ» КАБАБЫ

(Епилог әвәзи)

Күмүш Маликә она көрә күмүш Малик демирдиләр ки, вар-дөвләтинә ишарә едирләр, белә олсајды гызыл Малик дејәрдиләр, чүнки даллал Зүбејдәнин дедијинә көрә (вә бурасы да һамыја мә'лум иди ки, даллал Зүбејдәнин билмәдији шејә гурд дүшәр!) күмүш Маликдә олан гызыл инкилис банкындакы гызыла бәрабәр бир шеј иди; күмүш Маликә она көрә күмүш Малик дејирдиләр ки, күмүш Малик отуруб-дуруб дејирди ки, күмүш адамын бәдәнинә ән хејирли шејди вә евдә бүтүн чәнкал-бычағы, гәдәһләри, булуду, һәтта бошгаблары да күмүшдән иди, һәм дә күмүш Маликкил буну тәкчә гонағын габағына гојмурду, он ики ушағы, өзү, арвады, анасы, гајнанасы, дул балдызы вә дул балдызынын једди ушағы сәһәр дә, күнорта да, ахшам да јејиб-ичәндә анчаг күмүш ишләдирдиләр, әлгәрәз, һәрәнин бир хасијјәти олар вә адам да ајағыны јорғанына көрә узадар, күмүш Маликин дә шакәри күмүш иди.

Күмүш Маликин кабабханасы кәнддән хејли аралыда, чимәрлијин лап ахыр башында, гум тәпәсинин үстүндә иди вә бу кабабхананын ады «Михәк» иди, чүнки бура куја кабабхана јох, чајхана иди вә куја чамаат бура михәкли чај ичмәјә кәлирди; әлбәттә, чај ичилмәјинә ичилирди бурда, амма ач гарнына јох, тәзә осетрина вә севрјуга кабабынын, әмлик гузу кабабынын, тојуг вә һинд гушу кабабынын вә бунларын һамысынын лүләкабабынын, гутабын, дүшбәрәнин, күрзәнин, хәнкәлин, хүласә-кәлам, дүнјанын ән ләззәтли јемәкләринин үстүндән ичилирди (Сөһбәт һәмишә бу кабабханадан дүшәндә китабханачы Нәчәф јаныб-јахылырды, дејирди ки, буна бах бир, халхын чајханасыны еләјиб кабабхана, әти, балығы вә һәр нә варса, һамысыны өз пулуна алверчиләрдән алыб биширдир вә он гат гијмәтинә сатыр чамаата, елә бил дәдәсинин кабабханасыды, елә бил күмүш Маликин атасы һамбал Исрафил өләндә бу чајхананы күмүш Маликә вәсијјәт едиб вә тапшырыб ки, бураны чөндәр елә кабабхана, сој чамааты, јандыр атасыны, һеч нәдән дә горхма, нә мүфәттишдән горх, нә јохламадан, нә дә бир башга шејдән; гәссаб Аға киши китабханачы Нәчәфин бу сөзләринә гулаг асыб дејирди ки, балам, чамаатын ки, өз чанында јохду, кетмәсин дә, кедиб отуруб күмүшүн кабабханасында чөрәк јемәсин дә!; китабханачы Нәчәф гәссаб Аға кишинин бу сөзләринә белә чаваб верирди ки, күмүш Маликин кабабханасына кедәнләр дә елә күмүш Маликин тајларыды, һәрәси бир јердә дарышыб тахтабити кими, һөкумәтин малына, һәрә бир тәрәфдән јејир вә кәлиб бурда дәниз һавасы уда-уда кеф еләјир, нејнәк, гој еләсинләр, амма көрәрләр онларын башына нә ојун ачачағам мән; китабханачы Нәчәф бу барәдә гәзетә бөјүк бир мәгалә јазыб көндәрмишди.

Күмүш Маликин кабаб биширәни Һачымәммәд киши ки, чамаат она Мәшәди Мангал дејирди, кабабхананын дал тәрәфиндә сыра илә дүзүлмүш мангаллара сәһәрдән бир аз кечмиш од вурурду, шишләри дүзүрдү вә тәмиз, күләксиз јај күнләриндә Ағабабакилдән диггәтлә баханда күмүш Маликин кабабханасынын түстүсүнү көрмәк олурду.

Һәмин күн Ағабабанын иш күнү дејилди вә үмумијјәтлә Ағабаба јенә дә әввәлки кими, тәкчә өз нөвбәсини ишләјирди, ишләмәдији күнләр дә һәјәт-бачаја әл кәздирирди, евдә истираһәт едирди, бир сөзлә, әввәл нечә јашајырдыса, инди дә еләчә јашамаға башламышды; һәр шеј јенә дә әввәлки гајдасына дүшмүшдү, Кәләнтәр мүәллимин биширдији кабабларын ији, демәк олар ки, һәјәтдән чәкилиб кетмишди, бу һәјәт, бу ев, бу ағачлар Әминә ханымын валларынын сәсини јавашјаваш јадындан чыхарырды; бүтүн бунлар белә иди, амма јенә дә нәсә чатышмырды вә Ағабаба бу «нә исә»нин нәдән ибарәт олдуғуну јахшы баша дүшә билмирди.

Әлбәттә, бу «нә исә»јә ән башлыча Долчанын јох олмасы дахил иди. Дүз алты күн, алты кечә иди ки, Долча јох иди вә һәтта Ағабаба фикирләшди ки, јәгин Долча Бакыја кедиб, кедиб орда бу кирајәнишинләри тапыб вә инди орда онларла галыр; Ағабаба буну фикирләшди вә нараһат олду, чүнки Долча кедиб онлары тапсајды да, о адамлар Долчаны сахламајачагдылар јанларында; сонра Ағабаба гајалыға дүшүб Долчаны ахтарды ки, бәлкә гајалыгдады Долча вә кәндин ушаглары гајаларын арасыны кәзән Ағабабаны көрүб гачыб дағылышдылар (кәндин ушаглары һәрдән күнорталар кәлиб гајалыгда кизлин-кизлин кәзирди, Бакыда бир јерләри јохмуш кими, кәлиб бу гајаларын арасында мазаглашан вә мазаглашмагдан да о тәрәфә кечән шәһәрли оғлан-гызлара тамаша едирди), амма бүтүн бу јерләрдә Долчанын изи-сорағы да јох иди вә үмумијјәтлә елә бил кимсә Аға-

бабаја дејирди ки, Долча бураларда дејил вә Долча мәсәләси гуртарды даһа.

Долчанын јоха чыхмасындан башга да бир шеј о «нә исә»нин ичинә дахил иди вә чәкич-мисмар көтүрүб, нәрдивана галхыб талварын тахталарыны бәркидән Ағабаба, һәмин күн, августун лап ахырларындакы о ајдын, күләксиз јај күнү узагда күмүш Маликин кабабханасындан галхан түстүнү көрәндә баша дүшдү ки, нә еләмәлидир вә буну мүтләг еләмәлидир, елә бу күн еләмәлидир.

Ағабаба нәрдивандан ашағы дүшдү, мыхы, чәкичи апарыб мәтбәхин јанындакы балача отаға гојду, сонра јухары галхыб шүшәбәнддә һәрә өз иши илә мәшғул олан Ағабачыја, гызлара деди:

—Һазырлашун, кедирик кабаб јемәјә!

Ағабачы да, ушаглар да Ағабабаны јахшы танызырды вә бу дәфә дә Ағабабанын сәсинин тонундан баша дүшдүләр ки, мүтләг дуруб һазырлашмалыдырлар вә кетмәлидирләр.

Наилә гоншуја кетмишди, Амалә гачыб Наиләни чағырды, Дилшад дәниз гырағына гачыб Нуһбаланы чағырды, Ағабачы чохдан кејмәдији крепдешин палтарыны долабдан чыхардыб үтүләди, Ағабабанын голсуз ағ көјнәјини үтүләди, гызлар гујудан су чәкиб әл-үзләрини, ајагларыны јуду вә дүз саат јарымлыг һазырлыгдан сонра, Ағабаба габагда, Ағабачы илә гызлар архада, Нуһбала да лап архада дарвазанын бала гапысындан чыхыб күмүш Маликин кабабханасына тәрәф үз тутдулар.

Әмиргулу һардаса јенә бир аз артыглыг еләмишди вә јенә дә күчәдәки тут ағачынын дибиндә отуруб күрәјини сөјкәмишди ағачын көвдәсинә вә көзләри аха-аха охујурду өзү үчүн:

Мән әнтигә чортдајам!
Чортдајам, фиронтдајам!
Атырам плјумотлары,
Вурурам самалјотлары!

Хејранса да евләринин күчә ејванында иди вә Ағабабакили көрән кими, утандығындан пәрдәнин далында кизләнди, Әмиргулунун хәчаләтиндән һеч соруша да билмәди ки, көрсүн бу истидә Ағабачыкил кејиниб-кечиниб һара кедирләр белә; дүздү, онсуз да сабаһ кәнддә биләчәјдиләр ки, Ағабачыкил һара кедиб, амма Хејранса үрәјиндә јенә Әмиргулунун гарасына дејинди: «—Башун батсун елә сәнүн! Батсун башун! Әр олан јердә бир гара даш олуб дүшәјдүн мәним башыма!», сонра Хејранса евә кечди, чүнки индиләрдә уста Мартирос кәләчәкди вә башлајачагды отағын диварындакы шәкли гашымаға (ахыр вахтлар уста Мартирос мүштәринин чохлуғундан кефә бахырды, чүнки инди дә кәндә дәб дүшмүшдү вә һамы отагларынын диварындакы шәкилләри гашытдырырды; сабаһ уста Мартирос Ағабабакилә кәләчәкди).

Ағабабакил кәндин күчәси илә ашағы дүшдү. Истинин әлиндән һамы чәкилмишди һәјәт-бачаја вә бош күчәдә Ағабабакилин габағына чыхан биринчи адам гаровулчу Һәсәнулла олду. Гаровулчу Һәсәнулланын кефи елә көк иди ки, учмаға ганады јох иди вә ганад әвәзинә һәр әлиндә бир ит баласы тутмушду: балача, гыврым түклү, гәһвәји рәнкли күчүкләр иди вә гаровулчу Һәсәнулла Ағабабаны көрән кими, севинчини бөлүшдү:

—Көрүрсән! Алдым е, алдым! Пуделди бунларын ады, пудел! Маја мечта пудел! Бачы-гардашды! Көрүрсән нечә красивиди?!

Белә мә'лум олурду ки, гаровулчу Һәсәнулла јенә варыны-јохуну вериб бу гәрибә итдән алмышды, өзү дә икисини бирдән алмышды,

бир дәнә еркәк, бир дәнә дә диши вә јәгин ки, бундан соңра гаровулчу Һәсәнулланын һәмишә ити олачагды, бу бачы-гардаш доғуб төрәјәчәкди.

Ағабабанын да кефи көк иди вә Ағабаба:

—Һә, чох красивиди!—деди вә бир:—Маладес!—дә әлавә етди.

Сонра китабханачы Нәчәфә раст кәлдиләр; китабханачы Нәчәф чешмәјини тахыб евләринин габағындакы әнчир ағачынын көлкәсиндә отуруб тәзә гәзетләри охујурду вә Ағабабакили көрәндә саламлашыб:

—Хејир ола, һара белә, Ағабаба мүәллим?—сорушду (Китабханачы Нәчәф кәндин бүтүн кишиләринә «мүәллим» дејә мүрачиәт едирди вә һәтта бир дәфә гәссаб Ағакиши ачыгланды ки, балам, мән ки, бүтүн өмрүм боју гәссаб олмушам, бу кәдә мәнә нијә мәллим дејир; бағбан Әсәдулла да белә чаваб верди ки, китабханачы Нәчәф она көрә һамыја мәллим дејир ки, онун өзүнә дә чамаат «мәллим» десин, дај «китабханачы Нәчәф» демәсин; бағбан Әсәдулланын сөзү чамаатын ағлына батды.).

—Кәзмәјә кедирик.

—Һәмишә кәзмәкдә!—деди китабханачы Нәчәф вә јенә дә башлады гәзетләрин һамысыны бирчә-бирчә охумаға; бүтүн бу тәрәфләрдә китабханачы Нәчәф гәдәр гәзет охујан икинчи бир адам тапмаг мүмкүн дејилди вә китабханачы Нәчәф һәтта рус дилиндә Естонија гәзетинә дә абунә олмушду ки, көрсүн ораларда нә вар, нә јох (Бир дәфә китабханачы Нәчәфин анасы Әлибала арвад—валидејнләри бу арвада киши ады гојмушду, чүнки Әлибала арвад он дөрд бачынын ахырынчысы имиш,—һә, бир дәфә китабханачы Нәчәфин анасы дејиб ки, чамаатын ушағынын әли пула чатыр, мәнимкинин дә әли гәзетә чатыб.).

Әлбәттә, китабханачы Нәчәф билсәјди ки, Ағабаба бүтүн әһли-әјалы илә бир јердә күмүш Маликин кабабханасына кедир, инанмазды, чүнки Ағабаба китабханачы Нәчәфин бу кәнддә ән чох һөрмәт етдији адамлардан бири иди вә бу һөрмәтин дә әсас сәбәби, тәбии, бу иди ки, Ағабаба һалал зәһмәтинә доланан адам иди, әмәли салеһ адам иди, көзү тох адам иди, әјри ишләрлә арасы олмајан, хејрә-шәрә јарајан адам иди, бир сөзлә, Ағабаба киши адам иди.

Ағабабакил кәнддән чыхыб саһилә дүшдү вә гумлугда күмүш Маликин кабабханасына тәрәф кетмәјә башлады.

Јенә хәзри әсмәјә башламышды, дәниз көј-мави иди, далғалар үч-дөрд гат көпүкләнә-көпүкләнә саһилә кәлирди, бир дә ки, ләпәдәјәндә дүз бир хәтт боју ағаппаг далға көпүјү узанырды; үфүгдә дәниз бир аз мавиләширди, бир аз көј көјәрирди вә дәнизлә көј бир шејмиш кими, үфүгдә бирләширди.

Һәм бу хәзријә көрә, һәм дә шәнбә вә базар күнү олмадығына көрә саһил бомбош иди вә Ағабаба бу бош саһиллә кедә-кедә нечә олдуса, бирдән-бирә о јағышлы-күләкли сонунчу јаз күнүнү јадына салды, далынча дүшүб евләринә кедән о күлмәли күчүјү јадына салды, дәнизә бахды, гумлуға бахды вә фикирләшди ки, мин-мин о чүр јағышлы-күләкли күнләр олуб бу дәнизин гырағында, мин-мин о чүр күчүкләр көрүб бу дәниз, мин-мин ағабабалар көрүб, мин-мин дәрдинсәрин шаһиди олуб бу дәниз вә адамларын бүтүн дәрди-сәри, бүтүн чатышмајан ишләри бу дәнизин бөјүклүјүнүн, бу дәнизин гочалығынын мүгабилиндә елә о балача күчүк кими күлмәли бир шеједи.

Почталјон Фәтош мәктуб-гәзет долу чанта белиндә, көһнә велосипедини сүрә-сүрә габагдан кәлиб Ағабабакилин јанындан өтдү (бүтүн бу тәрәфләрдә почталјон Фәтошдан башга һеч ким бу гумлугда велосипед сүрә билмирди, өзү дә почталјон Фәтошун рәсми алтмыш сәккиз јашы вар иди, амма гәссаб Аға киши дејирди ки, почталјон Фәтош елә мәнлә јашдаш олар, јә'ни белә чыхырды ки, почталјон Фәтошун сәксән бир јашы вар), саламлашды вә сорушду:

—Һара белә, хејир ола?

Ағабаба:

—Кәзмәјә кедирик!—деди.

Почталјон Фәтош:

—Һәмишә кәзмәкдә!—деди вә велосипедини сүрүб узаглашды.

Бахмајараг ки, шәнбә вә базар күнү дејилди, күмүш Маликин кабабханасы мүштәри илә долу иди вә тәкчә кабабхананын ичиндә јох, бүтүн әтрафындакы гумлугда да әнчир көлкәсиндә, мејнә талварынын көлкәсиндә дөрдкүнч мизләр гурулуб курсүләр дүзүлмүшдү вә Бакыдан кәлән мүштәриләр јејиб-ичиб кеф чәкирди: кими досту илә кәлмишди, кими Москвадан кәлән гонағыны кәтирмишди вә бу гонаглар кабабдан даһа чох көј-көјәрти јејирди, араг ичирди вә тез кефләнирди, кими дәстә илә кәлмишди вә саирә.

Күмүш Малик Ағабабаны көрән кими:

—Хош кәлмисән, гәдеш!—деди, сонра көрдү ки, Ағабаба бүтүн әһли-әјалы илә кәлиб вә буну өзүнә гаршы бөјүк бир һөрмәт әламәти кими гәбул етди, чүнки әслиндә кәндин кишиләри арвад-ушағы көтүрүб кабабханаја кәтирмәзди: —Анам, бачым олсунлар, әчәб елејиб кәтирмисән бачыны да, ушаглары да! Бураларда отурмајун, сүзә лаjиг дөјүл, тапшыррам дүзәлдәрләр сүзүнчүн бу саат!

Күмүш Малик һәм бојдан-бухундан, һәм дә гарындан чох јекә бир киши иди (белә данышырдылар ки, куја бир дәфә күмүш Малик сәһәр-сәһәр отуз үч јумуртанын гајғанағыны јејир!) вә әввәлләр өзү дә атасы мәшһур һамбал Исрафил кими јүкдашыјан иди, амма евләнәндән сонра гајны Әләкбәрин дост-танышынын сајәсиндә әввәлчә клуб чајханасында чајчы олду, сонра өз кучүнә Бузовнанын вағзал ресторанында буфетчи дүзәлиб ишләди, сонра да бу кабабхананын мүдири олду вә күмүш Маликин ишләри елә көзәл кәтирмишди, өзүнә елә бир һөрмәт газанмышды ки, инди гајны Әләкбәр күмүш Маликин јанында үрәк елејиб папирос чәкмирди ки, кишидән ајыбды.

Кабабханада күмүш Маликин балача бир мүдир отағы вар иди ки, бурада отуруб кағыз-дәфтәрдә һагг-һесаб апарырды, телефонда данышырды, мал гәбул едирди вә ән һөрмәтли адамлар кәләндә бу отагдакы балача јазы мизинин үстүнү бошалдыб сүфрә салдырырды, гонаглары бурда отурдурду ки, башга мүштәриләрдән ајры олсунлар вә индики һалда Ағабабанын күлфәти, демәк олар ки, һамысы киши олан бу мүштәриләрин јанында сыхылмасын.

Бу истидә башына «аеродром» папаг гојмуш хөрәкпајлајан Чәфәргулу ичәри кириб Ағабабакиллә саламлашды, һал-әһвал тутду (хөрәкпајлајан Чәфәргулу Хејрансанын халасы оғлу иди вә дүнјада ән биринчи зәһләси кедән адам Әмиргулу иди) вә менјүнү гојду Ағабабанын габағына.

Абшерондакы белә кабабханаларда менјү олмазды, амма күмүш Маликин кабабханасынын бир фәргли чәһәти бундан ибарәт иди ки, бурда менјү олурду вә һамы билирди ки, бу көзәл менјү буклетини күмүш Малик Чехословакијада сифариш елэтдириб кәтирмишди, арасына әллә јазылмыш кағыз гојурду вә бу кағызда кабабханадакы чүрбәчүр јемәкләрин ады јазылырды, амма гијмәти јазылмырды.

Ағабаба хөрәкпајлајан Чәфәргулунун кәтирдији менјуја бахды вә көрдү ки, бурда ән биринчи «Шашлык «Сүрприз» јазылыб, Ағабаба да көј-көјәрти, помидор-хијар вә пендирдән башга адама бир јемәклик «Шашлык «Сүрприз» сифариш верди.

Күмүш Маликин бу отағындакы пәнчәрәдән Мәшәди Манғалын манғаллары көрүнүрдү вә өмрү боју һәмишә кабаб биширмәклә мәш-

ғул олмуш Мәшәди Мангал бу мангалдан о мангала гача-гача бир белә мүштәринин кабабыны бүтүн күн әрзиндә тәкбашына биширирди (кәндин чамааты данышырды ки, Мәшәди Мангал һәр күн о гәдәр тин-түстү удур ки, ахшам иш гуртарандан сонра, јә'ни кабабхананын мангалларынын һамысына су чиләјиб сөндүрәндән сонра Мәшәди Мангал бир тикә гујруға сап бағлајыб удур, сонра сапы дартыб гујруг тикәсини чәкиб гарнындан чыхарыр вә гујруг тикәси һисдән гапгара олур; куја Мәшәди Мангал бу мүнвал илә һәр ахшам мә'дә-бағырсағыны тәмизләјир).

Хөрәкпајлајан Чәфәргулу көј-көјәрти кәтириб мизин үстүнә дүздү, хијар, помидор кәтирди, пендир кәтирди, Ағабаба үчүн ики јүз грам араг кәтирди, гујуја салланмыш вә инди буз кими олан «Бадамлы» кәтирди вә:

—Нуш чан!—дејиб кетди.

Ағабабакил мизин үстүндәкиләрдән јемәјә башлады, сонра Ағабаба арагдан јүз грам сүзүб Балададашын вә Ағакүлүн сағлығына ичди, сонра да һамы «Сүрприз» кабабыны көзләмәјә башлады.

Ағабачы деди:

—Балам, бу нә кабабды белә? Бирдән гојун әти олмаз, алајы шеј олар а?..

Ағабаба баша дүшдү ки, Ағабачы еһтијат еләјир ки, бирдән донуз әти-зад олар, кишини күлмәк тутду вә Ағабабанын ахыр вахтлар бу гәдәр үрәкдән күлдүјү олмамышды: Нуһбала да, гызлар да башлады күлмәјә вә елә бу вахт кларнет сәси кәлди, зурна сәси, нағара сәси кәлди, «Кәлин» һавасынын адамын сүмүјүнү ојнадан сәси аләмә јајылды, сонра гапы ачылды, хөрәкпајлајан Чәфәргулу әлләриндә үстү помидорла, көј-көјәрти илә бәзәдилмиш ичи кабаб долу бөјүк бир булуд ојнаја-ојнаја ичәри кирди вә хөрәкпајлајан Чәфәргулунун ардыјча да кларнет чалан Мухтар, зурна чалан Әрәстун, нағара вуран Ибраһим чала-чала, кларнети, зурнаны, нағараны ојнада-ојнада ичәри кирди, хөрәкпајлајан Чәфәргулу булуду мизин ортасына гојду, Мухтар,Әрәстун вә Ибраһим дә кечиб дајандылар Ағабабанын башы үстүндә вә күч вердиләр «Кәлин» һавасына.

Бу әһвалатын көзләнилмәзлијиндән әввәлчә Ағабабакилин көзләри чыхды кәлләләринә вә һандан-һана өзүнә кәлән Ағабаба:

—Алә, Чәфәргулу, бу нәди бәлә?—сорушду.

Хөрәкпајлајан Чәфәргулу:

—Шашлык «Сүрприз»ди дә, гәдәш!—деди,—сонра:—Нуш чан!—деди вә отагдан чыхды.

Мухтар кларнетин ағзыны отағын таванына галдырды, Әрәстун ордларыны шиширдиб вар күчү илә пүфләди, Ибраһим бир әли илә нағаранын габағыны, о бири әли илә дә нағаранын далыны дөјәчләди вә чалғычылар доғрудан аләм чалдылар, елә үрәкдән чалдылар ки, Ағабачы өзүнү сахлаја билмәјиб үрәјиндә бунлара: «—Әһсән!»—деди.

Ағабаба баша дүшдү ки, кабабдан јемәјинчә Мухтарын дәстәси бурдан чыхыб кедән дејил, чүнки «Сүрприз» кабабы белә кабаб иди ки, кәрәк чалғычылар мүштәринин башынын үстүндә «Кәлин» һавасы чалајды, әл атды булуда, кабабдан Ағабачынын габағына гојду, гызларын габағына гојду, Нуһбала өзү көтүрдү, һәрә өзүнә бир дәнә дә помидор кабабы көтүрдү, Ағабаба галан јүз грамы да төкүб башда кларнет чалан Мухтар олмагла чалғычыларын сағлығына галдырды вә бурасы да ајдын олду ки, күмүш Малик Ағабабакил үчүн, һәгигәтән, ә'ла кабаб тәшкил еләјиб.

Нечә олдуса, бирдән-бирә Ағабачы фикирләшди ки, көрәсән кирајәнишинләринин оғлу Адил института кирди, јохса јох? Ағабачы истәди ки, бу суалы бәркдән версин, амма бир сөз демәди, чүнки белә

бир гијамәт күндә Ағабабанын вә ушагларын кефинә соған доғрамаг истәмәди.

Ағабаба бура кәләндә чибинә әлли манат пул гојмушду, амма Ағабабакил јејиб-ичиб гуртарандан сонра, күмүш Малик ичәри кириб деди ки, кәрәк мәним гонағым оласыныз, Ағабаба тәшәккүрүнү билдирди, сонра күмүш Малик кедиб хөрәкпајлајан Чәфәргулуну ичәри көндәрди ки, һагг-һесабы чәксин вә бу заман мә'лум олду ки, кәрәк Нуһбала евә гачыб бир хејли әлавә пул кәтирсин.

Кирајәнишинләр, јә'ни Бәшир мүәллимкил Ағабачыја јүз әлли манат пулу әввәлчәдән вермишдиләр, әлли манат да сонрадан вермәли идиләр, амма Ағабаба Бәшир мүәллимкили вахтындан беш-алты күн габаг говдуғу үчүн галан пулу вермәдиләр вә Ағабачы да һәмин пулу онлардан истәмәди.

Нуһбала гачды евә ки, о јүз әлли манаты көтүрүб кәлсин вә Ағабаба бу кабабхана илә һагг-һесабы чүрүтсүн, јә'ни «Сүрприз» кабабынын хәрчини өдәсин.

Ағабачы тәзә телевизорун мәһәббәтини үрәјиндән силди, амма, доғрудан, һеч уф да демәди.

Ағабаба да һәмин пулун икичә саатын ичиндә беләчә хәрчләнмәсинә фикир вермәди.

Елә бил ки, елә белә дә олмалы имиш.

Ағабабакил кабабханадан чыханда Нуһбала илә гызлар габагча чыхды, Ағабаба илә Ағабачы сонра чыхды вә онлар кабабхананын дал тәрәфиндән кечиб дәниз кәнарына дүшмәк истәјәндә ки, евләринә кетсинләр, бирдән Ағабачы Ағабабанын голундан јапышды:

—Ағабаба!

Ағабаба әввәлчә Ағабачыја бахды, сонра Ағабачынын бахдығы сәмтә тәрәф бахды.

Үч ит күмүш Маликин кабабханасынын далында сүр-сүмүк јејирди вә бу итләрдән бири Долча иди.

Бүтүн бу тәрәфләрин јијәсиз итләри күмүш Маликин кабабханасынын һәндәвәриндә сүләнәрди. Сүмсүк итләр бир тәрәфдә дајаныб мүштәриләрин јејиб-ичдикләри сүфрәјә марытлајарды вә кефи көк мүштәриләрин онлара атдығы кабаб сүмүкләрини көјдә гапарды, тәпијә, сөјүшә, атылан даша, тахтаја мә'руз галарды, амма кабабхананын һәндәвәриндән итилиб кетмәзди. Кәндин итләри бу сүмсүк итләри јахын бурахмазды вә бу итләр дә ја гајалыгда авараланарды, ја да гыш-јај кабабхананын әтрафында оларды. Јај вахтлары кабаб хүсусән чох бишәрди, чүнки Бакыдан кәлән мүштәриләр чох оларды вә јај чағлары бу һәндәвәрдәки сүмсүк итләр көзкөрәси көкәләрди.

Долча ағзында бир сүмүк башыны галдырыб Ағабабакили көрдү.

Долча бир мүддәт Ағабабакилә бахды. Долчанын гара көзләри күнүн алтында парылдајырды вә Ағабаба бу көзләрдә ачыг-ашкар бир кәдәр охуду.

Сонра Долча башыны ашағы салыб јаваш-јаваш зинкилдәјә-зинкилдәјә кабабхананын һәјәтинә кирди.

Ағабачы бир дә ону көрдү ки, бәтниндәки көрпә гарныны тәпикләјир; биринчи дәфә иди ки, гарнындакы бу ушаг тәпик атырды, тәрпәнирди вә һәмин август күнү Ағабаба илә бирликдә евләринә кедәкедә Ағабачы Балададашын ,Ағакүлүн, Нуһбаланын, Наиләнин, Фирузәнин, Кәмаләнин, Амаләнин, Дилшадын, Бөјүкханымын чағалығыны јадына салды, бу чағалары бир-бир көзүнүн габағына кәтирди вә фикирләшди ки, адамын нә гәдәр чох ушағы олса, бир о гәдәр јахшыды.

□